

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Bc. Marie Fousková

**Mateřství jako politikum? Prvorepublikové ženské
hnutí v napětí mezi „soukromým“ a „veřejným“**

**Motherhood as a Political Issue? Czech Interwar Women's
Movement between the “Private” and the “Public”**

Praha 2009

Vedoucí práce: Doc. Vratislav Doubek, PhD.

Děkuji vedoucímu práce Doc Vratislavu Doubkovi, PhD. za trpělivost, podporu a cenné připomínky.

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 6.9.2009

.....

Marie Fousková

Anotace

Práce se zabývá středostavovským proudem meziválečného českého ženského hnutí, reprezentovaným Ženskou národní radou. Specifickým tématem práce je to, zda a jak Ženská národní rada reflektovala a tematizovala soukromé role a práci žen (mateřství, domácnost) jako veřejné, politické otázky, řešené či řešitelné veřejnými, politickými prostředky. Dále také, zda a jak využívala roli žen v soukromé sféře k argumentaci na rovině veřejné. Hlavním pramenem je časopis *Ženská rada*, ročníky 1925-1938, doplňovaný archivními materiály (NA, fond ŽNR).

Summary

The thesis focuses on Czech interwar middle-class women's movement, as represented by the Czech National Women's Council. Specifically, it explores the question whether and how the Czech National Women's Council thematized and reflected upon the private roles and work of women (motherhood, domestic work) as public, political issues, solvable by public, political means; and whether and how it used the roles of women in the private sphere to support claims in the public sphere. Research for the thesis was done mainly on the *Ženská rada* magazine published by the Council (years 1925-1938), supplemented by other archive materials.

Klíčová slova

Ženská národní rada – české ženské hnutí – feminismus – mateřství – první republika – sociální stát – rodinný zákoník – reprodukční práva

Keywords

Czech National Women's Council – Czech women's movement – feminism – motherhood – interwar – Czechoslovakia – welfare state – family law – reproductive rights

Obsah

1	Úvod	6
1.1	Vymezení tématu	6
1.2	Struktura práce, metodologie a klíčová literatura	7
2	Nástin rozvoje evropského feministického hnutí	11
2.1	Společenské postavení evropské ženy mezi francouzskou revolucí a velkou válkou	11
2.2	Vývoj ženského hnutí v západní a střední Evropě	15
2.2.1	Evropské ženské hnutí po první světové válce	19
2.3	Vývoj českého ženského hnutí.....	23
3	Feministické hnutí a mateřství od přelomu století.....	30
3.1	Reforma rodinného práva.....	33
3.2	Mateřství, sociální zabezpečení a práce mimo domov	39
3.2.1	Mateřství, práce a stát před první světovou válkou	39
3.2.2	Mateřství, práce a stát v meziválečném období	45
3.3	Kontrola mateřství	50
4	Charakteristika Ženské národní rady.....	59
4.1	Vznik a organizace Ženské národní rady	59
4.2	Organizační struktura ŽNR.....	61
4.3	Přehled hlavních okruhů činnosti ŽNR.....	64
4.3.1	Školství a vzdělávání	64
4.3.2	Diskriminace žen v zaměstnání.....	64
4.3.3	Mravnost.....	65
4.3.4	Občanský zákoník	66
4.4	Mezinárodní styky	66
4.5	Zánik ŽNR	67
4.6	Charakteristika časopisu Ženská rada	67
5	Tematika mateřství v Ženské národní radě: Mezi soukromým a veřejným	71
5.1	Mateřství, ženství a veřejná činnost žen.....	72
5.2	Reforma občanského zákoníku.....	80
5.3	Požadavek „ochrany mateřství“ – ŽNR a sociální stát	86
5.4	Za provdané zaměstnankyně.....	94
5.5	Reforma domácnosti	109
5.6	Otázka potratová	116
6	Závěr.....	127
7	Prameny a literatura	129

1 Úvod

1.1 Vymezení tématu

Tato práce se zabývá aspektem českých meziválečných dějin, který navzdory polistopadovému oživení zájmu o první republiku zůstává překvapivě stranou, totiž prvorepublikovým ženským hnutím. Zatímco k ženskému hnutí devatenáctého století vyšla již celá řada publikací, k meziválečné éře zatím bohužel mnoho literatury nemáme. Doposud byla publikována pouze průlomová práce Jany Burešové (*Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, 2001), nedávno vyšla práce Dany Musilové o prvorepublikových političkách (*Z ženského pohledu*, 2007) a několik časopiseckých článků. Tento nedostatek literatury je pozoruhodný zejména vzhledem k významu českého meziválečného ženského hnutí, které aktivně zasahovalo do politického života, mělo široké mezinárodní kontakty a angažovala se v něm řada významných osobností včetně předních českých političek. V této práci se tedy snažím o skromný příspěvek k této badatelské oblasti, a to z dosud nevyužité perspektivy: mým záměrem je prozkoumat, jakým způsobem prvorepublikové ženské hnutí ve svém diskurzu i aktivitách tematizovalo mateřství a v širším pojetí i roli žen v soukromé sféře. Jsem si zároveň vědoma toho, že meziválečné ženské hnutí rozhodně nebylo monolitem a že v něm naopak existovaly výrazné difference. Vzhledem ke stavu výzkumu a k rozsahu této práce jsem se tedy vědomě rozhodla omezit na největší a nejvýznamnější prvorepublikovou ženskou organizaci, Ženskou národní radu (ŽNR).

K tématu mateřství a k tomu, jak jej chápalo prvorepublikové ženské hnutí i / či veřejnost, je literatury ještě mnohem méně. Dotýká se jej pouze sborník *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (Hanáková, Heczková, Kalivodová eds., 2006). Název práce, která se zabývá mateřstvím jako politickým tématem, může mnohým zajisté znít jako oxymóron. Cožpak není mateřství, společně s rodinou, tím nejočividnějším představitelem soukromé sféry, na jaký jen lze pomyslet? Jakou souvislost pak může mít s veřejným životem, natožpak s tím, čemu říkáme „politika“? K zodpovězení těchto otázek si však nejprve budeme muset položit otázku další: jakou souvislost má fakt mateřství či potenciálního mateřství s emancipací žen a jejich vstupem do veřejného života? Budeme-li sledovat diskurz feministického hnutí a jeho odpůrců, shledáme, že právě díky této otázce se téma

mateřství zhruba od devadesátých let devatenáctého století stávalo jedním z nejdůležitějších ohnisek diskuze o emancipaci – politickým argumentem pro i proti, politickým tématem a problémem, který vyžaduje řešení v rámci státu. Zároveň se ukázalo jako neklidný průsečík soukromé a veřejné sféry: na straně jedné bylo společně s rodinou chápáno jako záležitost výsostně soukromá, představitel privátní sféry *par excellence*, na straně druhé od konce 19. století získávalo silný veřejný rozměr (nejen) v kontextu klesající porodnosti, jež vyvolávala celospolečenskou úzkost z národního zániku, a stalo se tak předmětem výrazného politického zájmu a regulace. V průběhu práce uvidíme, že situovanost mateřství do sféry soukromé či veřejné rozhodně nebyla fixní, a to často ani v rámci jedné argumentační linie.

Předmětem této práce je tedy způsob, jakým téma mateřství zpracovávalo české středostavovské feministické hnutí v období mezi světovými válkami. Ačkoli se české feministické hnutí oproti západní Evropě vyvíjelo s jistým zpožděním, dosáhlo na konci devatenáctého století, a zejména pak po první světové válce a ustavení republiky, nebývalého rozmachu a navázalo čilé a rozsáhlé mezinárodní kontakty. Je tedy třeba se jím zabývat v kontextu evropského, zejména západoevropského feministického diskurzu, k němuž se české středostavovské feministické hnutí ve své většině vztahovalo.

1.2 Struktura práce, metodologie a klíčová literatura

První část práce tedy nejprve podává krátký nástin postavení západo- a středoevropských žen před a po první světové válce a přehled vývoje feministického hnutí v zemích západní Evropy, především Francie, Británie a Německa, i v českých zemích. Následující oddíl práce se zabývá tím, jak různé proudy zahraničního hnutí pojímaly téma mateřství. Do tohoto zahraničního kontextu je zasazena studie českého prostředí, která se u vědomí různorodosti ženského hnutí soustředí na proud reprezentovaný největší českou meziválečnou feministickou organizací – Ženskou národní radou, a je uvedena krátkou charakteristikou ŽNR a přehledem situace českého ženského hnutí za první republiky.

Vzhledem k tomuto tematickému vymezení spadá tato práce do oblasti českých politických dějin, specificky první republiky, a zároveň do oblasti dějin žen a ženského

hnutí. Jak však chápeme tyto dějiny žen, které jsou zatím stále poměrně novou a v českém prostředí nepříliš pevně ustavenou disciplínou? Zde mi byly vodítkem zejména práce Natalie Zemon Davisové, Denise Rileyové a Joan Wallach Scottové publikované ve sborníku *Feminism and History* [Davis 1996, Riley 1996, Scott 1996a] a sborník prací J. W. Scottové *Gender and the Politics of History* [1999]. Zmíněné práce podávají mimo jiné i dobrý přehled metodologického vývoje disciplíny. V pojetí převládajícím především v počáteční fázi oboru jsou dějiny žen zejména snahou „vytáhnout“ ze zapomenutí ženskou dějinnou zkušenost a zabývat se ženami prostě jako jedním z dosud ignorovaných témat historického výzkumu. Tento přístup však s sebou přináší nebezpečí, že dějiny žen budou tvořit jakýsi izolovaný ženský „přídatek“ k dějinám, který se soustředí na témata každodennosti, sexuality a rodiny a který je chápán jako v zásadě oddělený od „velkých“ dějin politických a hospodářských. V rámci druhého, novějšího pojetí se badatelky a badatelé snaží zabývat nejen dosud zanedbávanými „ženskými“ tématy, ale posouvají se od izolovaných dějin žen k dějinám genderu. Místo toho, aby v tomto pojetí dějiny žen tvořily zajímavý, leč v zásadě nekonsekventní dodatek k „velkým dějinám lidstva“, mohou nám – neboť jsou nutně zároveň i dějinami mužů – pomoci postihnout vztahy a dynamiku, kterých jsme si doposud nevšimli, a možná náš dosavadní pohled na „velké“ dějiny změnit.

Tuto koncepci, která je spojena s již zmíněným pojmem genderu, asi nejslavněji formulovala v osmdesátých letech historička a feministická teoretička Joan Wallach Scottová ve svém eseji *Gender: a Useful Category of Historical Analysis* [Scott 1996a]. Pojem „gender“ označuje konstruovanost kulturně a dobově proměnlivých koncepcí mužství nebo ženství (genderových stereotypů), které jsou danou společností připisovány určitému fyzickému pohlaví.¹ Gender je kategorií sociálního řádu, která legitimizuje a konstruuje sociální vztahy, a tudíž je i „primárním způsobem označování mocenských vztahů“ [Scott 1996a: 167]. Jako takový je také, jak si ve svém eseji J. W. Scottová všimá, pro historika nepostradatelnou analytickou kategorií, a to nejen

¹ V současné diskuzi se ovšem vztah genderu a pohlaví problematizuje, viz např. Scott, J. W. (1999) *Some More Reflections on Gender and Politics*, in: *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press, s. 199-222. či Nagl-Docekal, H. (2007) *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: SLON, s. 68-99.

u striktně „ženských“ témat. V návaznosti na tuto argumentaci tedy v této práci budu pracovat s kategorií genderu, tím spíše, že se její téma přímo dotýká tzv. „ženské otázky“, tedy debaty o podobě vztahu mezi muži a ženami (místa a role žen ve společnosti) v Evropě první poloviny 20. století.

Je ovšem třeba mít stále na paměti, jak zavádějící tato společná nálepka „ženy“ může být. Je snad zbytečné zmiňovat, že se rozhodně nejedná o homogenní skupinu a že ani fakt, že historickými aktéry jsou ženy, rozhodně neznamená, že automaticky všude záměrně vystupují *jako* ženy. Je zřejmé, že práce zabývající se dějinami feminismu se bude primárně zabývat ženami, které *jako ženy* bojují za práva žen, ale právě v takové chvíli je vždy třeba se zeptat: *Kterých* žen? Tato otázka leží v jádru třídního rozštěpení feministického hnutí i v jádru mnohých dobových kritik ŽNR. Rovněž termín „feminismus“, který byl poprvé použit Hubertine Auclertovou v osmdesátých letech 19. století a s nímž se identifikovalo i vedení ŽNR, si zaslouží kratší úvahy. Přesná definice tohoto termínu je předmětem diskuzí a mnohé postoje feministek z období, kterým se budeme zabývat, by dnešní představitelky „druhé vlny“ označovaly za reakční. Pro účely historické práce považuji za nejvhodnější definici feminismu jako hnutí, kterou ve své práci *European Feminisms* používá Karen Offenová [2000], a sice jako „komplexní kritické reakce na záměrné a systematické udržování žen jakožto skupiny v podřízeném postavení vůči mužům jakožto skupině v daném kulturním rámci“ [Offen 2000: 20].²

Hlavním pramenem používaným v této práci je časopis *Ženská rada* vydávaný ŽNR, ročníky 1925-1938, zpracovaný pomocí obsahové analýzy a doplňovaný materiály z archivu ŽNR. Vodítkem při práci s časopisem mi byl text Petra Orsága *Mediální text jako historický pramen – možnosti a limity interpretace*. (Orság 2008)

² Offenová pak dále podává podrobnější definici kritérií, podle nichž může být historická osobnost (muž či žena) považována za feministku či feministu: „(1) rozpoznává validitu interpretací životní zkušenosti a potřeb žen, které ženy předkládají, a uznává hodnoty, které ženy veřejně označují za své (narozdíl od estetického ideálu ženství vytvořeného muži); (2) projevuje vědomí institucionalizované nespravedlnosti (nebo nerovnosti) udržované muži jakožto skupinou vůči ženám jakožto skupině v dané společnosti, nespokojenost s touto nespravedlností či dokonce hněv; (3) přimlouvá se za odstranění této nespravedlnosti, snaží se změnit převládající názory či sociokulturní instituce a praktiky a tím se vzpírá donucující moci, síle či autoritě, která udržuje mužská privilegia v dané kultuře.“ [Offen 2000: 24]

Klíčovou sekundární literaturou používanou v této práci jsou pro vývoj ženského hnutí v západní Evropě práce Karen Offenové (*European Feminisms*), Gisely Bockové (*Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*) a Lynn Abramsové (*Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*). Pro téma mateřství ve feministickém hnutí čerpám především z práce Ann Taylor Allenové (*Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970. The Maternal Dilemma*). K tématu českého ženského hnutí čerpám, kromě výše uvedených prací Burešové a Musilové, mj. z prací Mileny Lenderové (*K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*), Jany Malínské (*Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*) a Marie L. Neudorflové (*České ženy v devatenáctém století*).

2 Nástin rozvoje evropského feministického hnutí

2.1 Společenské postavení evropské ženy mezi francouzskou revolucí a velkou válkou

Máme-li hovořit o feministickém hnutí, je třeba nejprve alespoň letmo načrtnout společenské a ideové podmínky, z nichž vyrůstalo. Není náhodou, že myšlenkové předpoklady a počátky hnutí za emancipaci žen leží v osvícenství, které vytvořilo pojetí člověka jako rozumného individua nadaného jistými přirozenými právy a formulovalo ideály svobody, občanské společnosti a rovnosti lidí. Ještě před francouzskou revolucí vidíme ve francouzských salonech počátky umírněné debaty o postavení a právech žen. [Horská 1999: 9-10] Ta se pak vyhrocuje během revoluce, kdy vede až k participaci v politických klubech a k explicitnímu požadavku plných občanských práv pro ženy z nároku jejich lidství v podobě Deklarace práv ženy a občanky (*Déclaration des droits de la femme et citoyenne*, 1791), jejíž autorkou byla Olympe de Gouges. Téměř souběžně, v roce 1792, vydala britská spisovatelka Mary Wollstonecraftová slavnou Obhajobu ženských práv (*A Vindication of the Rights of Woman*), která se později stala jedním ze základních textů feministického hnutí.

Souběžně s vytvořením koncepce lidských práv a společenské smlouvy ovšem v této době docházelo ve společnosti k dalšímu zásadnímu vývoji: k oddělení soukromé a veřejné sféry v podobě, jakou tradiční společnost neznala. Ve společnosti se vydělil veřejný prostor, který reguluje stát a v němž se mohou lidé pohybovat a stýkat jako autonomní individua. Jeho opakem se stala sféra soukromá, reprezentovaná rodinou, která sloužila k péči o tyto jedince a do níž stát pokud možno nezasahoval. Dělbá rolí muže a ženy byla orientována právě podle dělicí linie mezi veřejným a soukromým: veřejný prostor patřil mužům, soukromému prostoru byla přidělena žena na základě tradičních představ o její podřízenosti a tradičního, byť novým způsobem artikulovaného konstruktů femininity. Práva člověka a občana, jak je formulovala francouzská revoluce, byla tedy samotnými svými tvůrci obratem omezena pouze na mužské obyvatele a Olympe de Gouges skončila nikoli na politické tribuně, jíž se domáhala, ale pod gilotinou.

Vyhoštění ženy z veřejného prostoru a její pevné umístění pod kontrolu manžela, otce či bratra, který tak vlastně nevědomky sloužil jako jakási prodloužená ruka státní disciplíny (sám pod disciplinačním dohledem státu ve škole, v armádě či v zaměstnání), dovršil v roce 1804 Napoleonův občanský zákoník (*Code Civil*), který se stal vzorem pro moderní občanské zákoníky většiny evropských zemí, včetně rakouského občanského zákoníku z roku 1811. Tyto zákoníky určovaly muže jako „hlavu rodiny“ a dávaly mu nad rodinou svrchovanou moc. Žena tak žila v jakémsi právním vakuu, ať už jako dcera či jako manželka. Vdaná žena zcela podléhala autoritě manžela, musela ho následovat a byla povinna poslouchat jeho příkazů. Neměla ani právo rozhodovat o svých dětech, jelikož zákon rozeznával pouze moc otcovskou, nikoli rodičovskou. Po vstupu do manželství se ve většině evropských zemí stával ženin majetek majetkem společným, který ovšem spravoval manžel. I v případech, kdy měli manželé majetek oddělený (rakouský zákoník), nemohla s ním manželka samostatně nakládat. Rozvod byl dostupný jen v omezené míře a v mnoha zemích, zejména katolických, vůbec. Manžel ženu zastupoval na veřejnosti a k jakékoli participaci ženy ve veřejném prostoru (např. zaměstnání) bylo nutné jeho svolení. Na oplátku měl muž ženu finančně zabezpečit [Bocková 2007: 87-92].

Tato právní úprava vycházela z konstruktů femininity, který se nově upevnil a moderním způsobem formuloval již na konci 18. století. Výstižnou charakteristiku dobové koncepce ženství, která byla normativní po celé dlouhé 19. století, podává historička Lynn Abramsová [2005: 23-26]: žena byla primárně chápána jako bytost předurčená svou biologii a reprodukční funkcí: slabá, stále nemocná a citově založená, s omezenými intelektuálními schopnostmi, tvor méněcenný a nezodpovědný. Její zvláštní povaha, zejména její jemnost a citovost, však měla i své kladné aspekty, které ji předurčovaly k roli pečovatelky, trpělivé a zbožné vychovatelky a mravní i estetické kultivátorky rodinného prostředí.

Společně s oddělováním soukromé a veřejné sféry docházelo totiž ve formující se moderní společnosti i k výraznému posunu v roli a funkci rodiny. Produktivní činnost se jakožto činnost placená přesouvala do sféry veřejné, a to doslovně: přesouvala se mimo domov a vytrhávala tak pracovníky z jeho rámce. Rodina tak postupně ztrácela svou funkci výrobní jednotky a zůstala jí pouze práce reprodukční: rození, péče a údržba, která ovšem nebyla finančně ohodnocována a tudíž začala být považována

za méněcennou [Havelková 1995: 25-26]. Rodina (resp. manželka) se však zároveň stala jistou nepostradatelnou „servisní jednotkou“ veřejně činného občana a pracovníka. Současně se vytvářel nový normativní konstrukt buržoazní rodiny, který došel svého vyjádření zejména v dílech J. J. Rousseaua (zjm. *Emil*), Hegela a Kanta [viz např. Nagl-Docekal 1995, Lenderová 2005]. Filozofie rodiny, kterou tito autoři formulují, chápe rodinu jako důležité útočiště před veřejným světem konkurence a konfliktu, místo intimity a kultivace lidství jejich příslušníků. Žena - matka v něm je nepostradatelnou vychovatelkou, pečovatelkou a strážkyní morálky, pro niž je tato role údajně přirozená a jediná možná. Nepracuje (mimo domov), náleží domácnosti, kde je její životní poslání. *Code civil* je pak právním vyjádřením a odrazem této koncepce.

Souběžně s tímto modelem rodiny se v rámci střední třídy na přelomu osmnáctého a devatenáctého století začal vytvářet i koncept dětství, jak jej známe dnes: jako zvláštního, ochraňovaného období vyhrazeného pro vzdělávání a hru. Děti pro střední třídu přestaly být pracovní silou a ekonomickým bonusem, ale naopak začaly mít hlavní význam jako zdroj rodinného štěstí, který se z ekonomického hlediska vlastně „nevyplácel“. Začala se nově zdůrazňovat osobnost dítěte a její rozvoj, potřeba ohledu na specifika dětského věku a nepostradatelnost promyšlené a zodpovědné péče matky-vychovatelky. [Allen 2005: 10]

Buržoazní model rodiny se stal celospolečenskou normou, již ovšem rodiny nižších tříd nikdy nemohly dostát. Ideál buržoazní rodiny, v níž je žena bytostí pouze soukromé sféry, nikdy nebyl celospolečenskou realitou. Ve venkovských oblastech se dlouho udržoval tradiční model rodiny jako výrobní jednotky a v rámci chudší městské populace byla žena, pečující jen o kultivaci klidného domova, pouze nedosažitelnou vizí. Venkovské ženy pracovaly buď ve vlastním hospodářství, nebo jako podruhně, zemědělské dělnice atd., chudší městské ženy běžně pracovaly mimo domov, ať už v továrnách či v jiných nekvalifikovaných zaměstnáních, nebo pracovaly jako domácí dělnice. I od středostavovských žen se očekával ekonomický přínos v podobě věna a vedení domácnosti. Ženy tak byly chráněny před vzděláním a kvalifikovanou prací, ale naprosto ne před vysilující nekvalifikovanou prací, ať už v rámci domova či mimo něj. Práce chudých žen mimo domov byla ovšem považována za nešťastnou anomálii, smutný průvodič zaostalé bíd. Normativní koncept ženy jako pečovatelky o domácnost a muže jako živitele tak tíživou situaci chudých žen ještě zhoršoval,

jelikož role zaměstnance byla utvořena jako role muže, který má za sebou zázemí a servis rodiny, a ženská práce byla ohodnocována výrazně hůře vzhledem k tomu, že ženy v obecném povědomí „živitelkami“ rodin nebyly.³

Odkud bral normativní buržoazní koncept rodiny tuto celospolečenskou sílu vzdorovat paradoxům nejen ideovým (v otázce lidských a občanských práv ženy), ale i výše načrtnutým paradoxům sociálním? K příčinám vyloučení žen z formující se občanské společnosti „dlouhého“ devatenáctého století existuje řada hypotéz a možných vysvětlení. S podnětnou tezí přichází socioložka Hana Havelková [1995], která se domnívá, že v případě tzv. „ženské otázky“ nešlo o pouhé zpoždění zapojování žen jako jedné z neprivilegovaných tříd do veřejného politického života, ale že tento rozpor patřil k samotným strukturním podmínkám moderní společnosti. Poté, co se rozvolnily struktury tradiční společnosti, se totiž právě rodina, jak ji pojímal její výše popsany ideální koncept, stala jediným nástrojem sociální integrace. „Společnost založená na styku autonomních individuů je na této její integrační funkci vitálně závislá,“ říká Havelková [1995: 30]. Výsledkem bylo, především ve druhé polovině století, vzrůstající napětí mezi výše zmíněnými všeobecnými ideály svobody, rovnosti a občanské společnosti a faktem, že polovina obyvatelstva byla k zajištění společensky nezbytných funkcí z těchto hodnot vyloučena.

Zatímco výše načrtnutý model rodiny ženy uzavíral do soukromého prostoru, otevíral zároveň nenápadné možnosti své vlastní destabilizace – a to právě skrze novou normativní koncepci mateřství, jež se s ním pojila. Myslitelé artikuluující nový buržoazní koncept rodiny, zejména Rousseau, hovořili i o nové hodnotě mateřství jako nejvyššího poslání ženy, které má pro společnost zásadní význam v rovině morální i sociální. Matka – „správná“ a uvědomělá matka – tak začala přebírat místo morální a vychovatelské autority. Na počátku devatenáctého století již mateřství v diskurzu vzdělavců a středních tříd přestalo být přirozeným, nereflektovaným faktem života, ale začalo být považováno za náročnou dovednost, které se žena musí – ač k ní má

³ Jako jeden ze symptomatických projevů střetu ideálu s realitou můžeme uvést například roli, kterou, jak si všimá historička Gisela Bocková, v rané péči o děti chudých žen v mnohých velkých evropských městech hrály nalezince. Tyto ženy, často i vdané, v mnoha případech odkládaly své děti do nalezinců, protože si nemohly dovolit přestat pracovat a jejich pracovní podmínky byly s péčí o malé dítě neslučitelné. Mnohdy si přály se pro dítě vrátit, až bude starší [Bocková 2007: 131-133].

přirozené predispoze – naučit a které se musí plně věnovat [Abramsová 102-107]. Ačkoli tento koncept na jedné straně ženu uzavíral do sféry domova, na straně druhé jí poskytoval, pokud jeho nárokům měla možnost vyhovět, i novou společenskou a morální autoritu, kterou mnohé středostavovské ženy postupně začaly využívat k tomu, aby se jakousi „oklikou“ do veřejného prostoru vrátily zpět. Právě status matky nebo potenciální matky dával těmto ženám platformu, z níž mohly požadovat právo vyjadřovat se k veřejným záležitostem a sociálním problémům a požadovat pro sebe vzdělání, jak to vidíme například již u Mary Wollstonecraftové [Bocková 104-105].

2.2 Vývoj ženského hnutí v západní a střední Evropě

Jak jsme viděli, kritika podřízeného postavení žen v evropské společnosti sahá hluboko do 18. století (a dále), ať už ve formě debat mezi intelektuály, na politickém fóru či v krásné literatuře. Tato kritika však byla stále spíše záležitostí jednotlivců či malých skupin, zatímco feminismus jako organizované široké hnutí za emancipaci žen se v Evropě začal vytvářet až průběhu 19. století. Vycházel nejdříve z klimatu vzdělané středostavovské společnosti, která sdílela ideje občanského liberalismu a jejíž některé příslušnice (a příslušníci) si nemohly nevšimnout výše načrtnutých společenských i ideových rozporů. Dělnické ženy, jak uvidíme, se začaly organizovat později a jejich vztahy s „buržoazním“ feministickým hnutím byly zejména ke konci století napjaté.

Revoluce let 1848/9 s sebou v řadě zemí přinesly novou ostrou artikulaci požadavků na práva žen, včetně politických, které však v kontinentální Evropě brzy umlčely nastupující konzervativní režimy [Offen 2000: 108-120]. Přesto však od poloviny devatenáctého století v Evropě postupně začaly v širším měřítku vznikat ženské organizace, které si za cíl více či méně explicitně vytyčily emancipaci. V Británii, kde bylo v 50. letech volnější politické klima než na kontinentu, vzniklo poměrně široké hnutí za reformu manželského práva [Offen 2000: 120] a řada feministicky smýšlejících žen se sdružila ve skupině kolem časopisu *English Woman's Journal*, zal. 1858, a k ní přidružených spolicích. Ve Skandinávii v 50. letech probíhalo úspěšné hnutí za reformu postavení svobodných neprovdaných žen. V kontinentální Evropě si širší feministická aktivita musela počkat až na politické uvolnění v letech šedesátých, kdy začaly vznikat ženské spolky zejména ve Francii a v Německu. [Offen 2000: 122-123] Sedmdesátá a zejména osmdesátá a devadesátá léta s sebou přinesla prudký

rozvoj emancipačního hnutí a zakládání ženských emancipačních spolků i v dalších zemích, např. v Itálii, Nizozemí a v severských zemích [Bocková 2007: 158-159]. Ženské spolky se v tomto období také začaly vzájemně sdružovat a vznikaly velké celonárodní organizace: v Rakousku byl r. 1893 založen Všeobecný rakouský ženský spolek (*Allgemeiner Österreichischer Frauenverein*), v Německu byl o rok později založen Svaz německých ženských spolků (*Bund Deutscher Frauenvereine – BDF*).

Femististky a jejich spolky sledovaly dění v zahraničí a záhy navazovaly vzájemné kontakty. Postupně se tak vyvíjelo vzájemně provázané mezinárodní hnutí, které se často pojilo s pacifistickými myšlenkami. V roce 1878 se v Paříži uspořádal první mezinárodní kongres věnovaný právům žen, jehož se účastnili hosté z jedenácti zemí včetně USA. [Offen 2000: 151]. Mezinárodní rozměry mělo i hnutí proti státní reglementaci prostituce spojené se jménem Josephine Butlerové a jí založenou Britskou a kontinentální federací proti státní regulaci neřestí⁴, která měla ústředí ve Švýcarsku a v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let uspořádala řadu mezinárodních konferencí. [Offen 2000: 154-155]. Od konce 80. let 19. století se ženské emancipační spolky začaly sdružovat do národních zastřešujících svazů zakládaných po vzoru americké Národní rady žen (*National Council of Women*), založené r. 1888, a poté většinou postupně vstupovaly do Mezinárodní rady žen, založené v USA v témže roce [Bocková 2007: 160].

Toto mezinárodní hnutí však rozhodně nebylo homogenní. Historička Karen Offenová [2000] právem hovoří o „evropských feminismech“ v množném čísle, aby podtrhla existenci třídních, národnostních i myšlenkových rozdílů. Národnost rozhodně nepřestávala hrát roli. V národech, které neměly vlastní stát a procházely procesem sebevymezení a konstruování vlastní identity označovaným jako „národní obrození“ (např. Finsko, Irsko, Čechy i Německo před sjednocením, apod), hrála národnost zvláště výraznou úlohu. V těchto zemích se feministicky zaměřené ženy výrazně účastnily buditelských snah a svou nepostradatelnost pro obrozenecké hnutí používaly při argumentaci za svá práva; proto někdy dosáhly výrazných úspěchů (např. ve Finsku, kde jako první získaly volební právo). V této souvislosti byla zejména

⁴ British and Continental Federation against the State Regulation of Vice

důležitá idea vlastenecké matky-učitelky, která předává dětem mateřský jazyk a národní historii a vede je k lásce k národu. Ale i feministky z velkých dominantních národů jako Francouzky či Angličanky si byly dobře vědomy své národní identity a kladly na ni důraz [Offen 2000: 214-222]. Jak přesvědčivě ukazuje Ida Blomová [2000], žena se v průběhu devatenáctého století stala *symbolem národnosti*, byla to ona, která se oblékala do národnostních krojů a která měla udržovat tradice.

Další linií zlomu v ženském hnutí byla třída: jak jsme viděli, moderní ženské hnutí vzniklo jako hnutí primárně středostavovské. Dělnice, chudé a nevzdělané, neměly čas ani prostředky věnovat se vlastní emancipaci. V revolucích let 1848-9 se mnohde nakrátko zdálo, že požadavky žen a požadavky socialistů k sobě mají velmi blízko, avšak s rozvojem a zesílením dělnického hnutí brzy došlo k rozporu. Mužské odbory viděly ženy jako pracovní konkurenci, levnou pracovní sílu, která podkopává ceny a zvyšuje (mužskou) nezaměstnanost. V druhé polovině století tak mnoho představitelů dělnického hnutí argumentovalo pro zákazy a omezení ženské práce a pro „rodinný plat“, který by dělníkovi umožnil uživit manželku a děti, navzdory kritice některých aktivistek, které upozorňovaly na nutnost ekonomické nezávislosti žen a zasazovaly se o jejich rovné mzdové ohodnocení. Tento postoj socialistů roku 1867 dále utvrdilo rozhodnutí mezinárodního kongresu nově vytvořené první socialistické internacionály, které potvrdilo, že přirozené místo ženy je v domácnosti [Offen 2000: 136-138].

Tento názor se později pozměnil: socialističtí myslitelé jako August Bebel (*Žena a socialismus, 1878*) či Bedřich Engels (*Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, 1884*) si byli dobře vědomi nespravedlivého postavení žen, které však chápali jako důsledek kapitalistického systému, a následně viděli řešení ženské otázky nikoli v „příštipkářské“ izolované snaze o emancipaci, ale v pádu kapitalismu a nástupu nové spravedlivé socialistické společnosti. V tomto smyslu pak k požadavkům ženského hnutí přistupovala zejména během 90. let a dále většina socialistů: požadavek emancipace je legitimní, ale v reálné politice musíme dávat prioritu zájmům dělnické třídy. Feministické hnutí pak vnímali čím dál vyhroceněji jako hnutí buržoazní, v soutěži o přízeň dělnických žen, které se právě v devadesátých letech začaly ve většině zemí masově organizovat [Offen 2000: 164-168; Bocková 2007: 157-158]. Takto uvažovala i většina socialistických stranických aktivistek. Příkladem

mohou být třeba německá sociální demokratka Clara Zetkinová či ruská komunistka Alexandra Kollontajová, které obě striktně popíraly jakoukoli možnost solidarity žen napříč třídními hranicemi [Offen 2000: 204-6, 210-212]. Nicméně to byly socialistické strany, které ve většině zemí jako první začaly podporovat volební právo žen, z velké části právě ve snaze naklonit si ženský proletariát.

Velkými tématy předválečného feministického hnutí, která načrtla linie táhnoucí se až daleko do meziválečné doby, bylo především ženské vzdělání a práce, dvojí morálka, prostituce a obchod se ženami, manželská reforma a posléze i participace žen na politickém životě vrcholící v boji o volební právo. Soukromé školy připravující středostavovské dívky na zaměstnání se postupně začaly zakládat od šedesátých let – nejprve ve Francii (školy připravující dívky na zaměstnání např. v telegrafní službě) a v Nizozemí. V Británii již v polovině století existovaly školy připravující středostavovské dívky na povolání guvernanky či učitelky [Offen 2000: 122-3]. Od šedesátých let se malému počtu žen podařilo získat univerzitní vzdělání a do konce století již umožnila ženám studium většina evropských univerzit,⁵ byť ne vždy za stejných podmínek jako mužům (např. ne všechny univerzity umožňovaly ženám získávat akademické tituly, ne všechny fakulty byly otevřeny ženám, apod.). Na konci století ženy začínaly v širším měřítku pracovat ve službách (kancelářské práce, obchodní domy) a ženské hnutí se široce zabývalo otázkou celibátu, vztahu mateřství a práce a také ochranou žen na pracovním trhu. Problému prostituce a sexuální reformy se ženské hnutí věnovalo již od kampaně Josephine Butlerové v 70. letech. Snahy o reformu rodinného práva se v různých zemích datují různě; v Británii, která měla pro ženy mimořádně nepříznivé zákony, se s nimi setkáváme již od třicátých let. Volební právo nakonec ženy ve většině zemí získaly až po první světové válce, s výjimkou Finska (1906), Norska (1913) a Dánska (1915).

⁵ Průkopníkem ženského vzdělávání byla curyšská univerzita, která v letech 1863-1874 umožnila studentkám přístup na lékařskou fakultu. V letech 1869 a 1874 pak byly založeny ženské koleje Girton a Newnham při univerzitě v Cambridge (kde ovšem ženy nemohly získat oficiální titul). V roce 1877 začala londýnská univerzita udělovat ženám lékařské diplomy. Dalším místem, kam ženy odcházely za studiem, byla Francie, kde ženy mohly studovat lékařství již od šedesátých let, či Spojené státy. [Offen 2000: 79; Abramsová 2005: 273-276]

2.2.1 Evropské ženské hnutí po první světové válce

Válka umožnila evropským ženám v dosud nebývalé míře překračovat jejich tradiční role a zároveň rozostřila hranice mezi domovem a veřejným světem. Ve válečné ekonomice také musely ženy nahradit muže na pracovních místech, zejména v průmyslu, kde státy prováděly organizovaný nábor ženských pracovníků. Mnohé ženy se tak přesunuly mimo zdi domova do sektoru služeb či zbrojních továren. Právě dobře placená zbrojní dělnice, znepokojivě androgynní žena na mužském místě, se stala symbolem společenských změn a předmětem kritiky a obav. [Bocková 2007: 230]⁶

Po válce získaly ženy ve většině demokratických evropských států v té či oné podobě volební právo ⁷ a otevřely se jim brány parlamentů. Počet žen, které se na místa poslankyň dostaly, byl však ve většině zemí malý.⁸ K tomuto stavu přispívala nejen konzervativnost či nedůvěra mnohých voličů, ale zejména postoje stran, které ženy většinou na kandidátkách nezařazovaly na volitelná místa. Jak trefně poznamenala Gisela Bocková, „hlavní důvod nízkého početního zastoupení žen v parlamentu ovšem tkvěl ve skutečnosti, že stále ještě nebyly plně přijímány jako zástupkyně „lidu“, tedy i mužů. Aby k tomu došlo, bylo by zapotřebí – jak mnohé ženy již od Velké francouzské revoluce stále zdůrazňovaly – nejen politické revoluce v úzkém slova smyslu, ale také revoluce kulturní.“ [Bocková 2007: 233]

Ta však navzdory nadějím přicházela velmi pomalu. Po válce čekala ženy, které musely uvolnit místa mužům vracejícím se z fronty, vlna propouštění a nově vydobyté prostory a svobody se ocitly pod tlakem poválečné konzervativní společenské reakce. I tak se však nepodařilo zvrátit nárůst zaměstnanosti žen, a to i vdaných, stejně jako

⁶ Strach a nesouhlas strážců společenského pořádku vzbuzovaly zvláště mladé svobodné dělnice, které žily mimo dohled svých rodin a dávaly svou ekonomickou i osobní nezávislost najevo. Především proto, že překračovaly a rozostřovaly hranice mezi dobovými genderovými rolami: přebíraly chování typické pro mladé muže jako kouření, hrubou mluvu, pití, sebevědomé chování a často i sexuální nevázanost a ve svém pracovním oděvu se mužům v očích současníků i podobaly. Protikladným symbolem čistého, obětavého ženství se naopak stala válečná ošetřovatelka. Ošetřovatelství, válečná volba mnoha žen ze středních vrstev, bylo vnímáno jako jakési přirozené prodloužení ženské mateřské role.

⁷ Výjimkami byly zejména Francie, Itálie a Švýcarsko. Mnohé státy také udělovaly ženám volební právo nejprve s jistými omezeními, například Británie či Belgie. V Británii bylo všeobecné volební právo žen zavedeno r. 1928, ale Belgičanky se jej dočkaly až po druhé světové válce [Offen 2000: 266; Abramsová 2005: 313].)

⁸ Nejvíce jich bylo zastoupeno v německém říšském sněmu (po válce 10%, v roce 1930 7%) a ve Finsku a Nizozemsku (9% a 7%), nejméně naopak v parlamentu britském, kde bylo před válkou nejvýše pouze 2,5% žen (v r. 1931) [Bocková 2007: 232].

se nepodařilo zvrátit masový posun žen do nových povolání, zejména do kancelářské práce a dalších služeb. Po válce se objevila „nová žena“, sebevědomá mladá dívka s krátkými sukněmi a ještě kratšími vlasy, studentka, prodavačka, úřednice nebo dokonce novinářka, umělkyně či sportovkyně, která zaplavila ulice velkých měst i kulturní imaginaci své doby. Tyto mladé ženy si začaly vytvářet nové hodnotové žebříčky a měřítko pracovního i osobního života, včetně manželství a sexuality. Ideál čistoty a zdrženlivosti, sexuální „chladnosti“ [Abramsová 2000], který generaci feministek 70.- 90. let 19. století umožnil vykročit mimo zdi domova a odpoutat se od představy ženy jako bytosti svázané svou sexualitou a tělesnými funkcemi, začala poválečná generace odmítat jako omezený a tísnivý. Sexualita postupně a pomalu přestávala být tabu. Tyto společenské změny však ještě prohlubovaly úzkosti odpůrců ženské emancipace, které na počátku třicátých let navíc dále posílila nastupující hospodářská krize. Odstrašujícím a znejistujícím dojmem také na zastánce konzervativních hodnot působila „revoluce“ v postavení žen v nově vzniklém Sovětském svazu.

Samotné feministické hnutí prošlo během války a po ní výraznými změnami. Mnohé feministky se během války připojily k obecnému vzednutí nacionalismu a podporovaly válečné snahy svých států, například Emmeline a Christabel Pankhurstovy a Millicent Garretová-Fawcettová v Británii, Cécile Brunshvicgová a Marguerite Durandová ve Francii či Gertrud Bäumerová, předsedkyně Svazu německých ženských spolků (BDF) v Německu. Ty válku vnímaly jako příležitost žen zasloužit si občanská práva a snažily se proto spolupracovat s vládami a organizovat zapojení žen do válečného úsilí. Pokoušely se prosadit zejména různé projekty národní služby pro ženy, která měla být ekvivalentem mužské služby vojenské. Mnohé další feministky však s těmito aktivitami nesouhlasily a válku nepodporovaly, ačkoli bylo toto křídlo početně slabší a mnohdy se muselo potýkat se státní perzekucí.⁹

⁹ Navzdory tomu se pacifistkám v roce 1915 podařilo zorganizovat Mezinárodní ženský kongres v Haagu pod vedením nizozemské feministky a lékařky Aletty Jacobsové a americké feministky Jane Addamsové. Na půdě tohoto kongresu diskutovaly nejen o nutnosti zapojit ženy do politického rozhodování, ale zejména i o možných podobách mírového urovnání konfliktu. Vypracovaly základní principy možného mírového ujednání a ve snaze působit jako zprostředkovatelé vyslaly řadu delegací k vládním představitelům nepřátelených stran. Proti válce se vyslovovaly samozřejmě i socialistky a komunistky, které v roce 1915 svolaly svůj vlastní sjezd ve švýcarském Bernu [Offen 259-260].

Politická aktivita feministického hnutí neutichla ani po válce. Okamžitě po začátku přípravy mírových smluv se členky Mezinárodní rady žen a Mezinárodního svazu za volební právo žen začaly přímo v Paříži zasazovat o to, aby byla v rámci smluv věnována pozornost ženským právům.¹⁰ Díky tomuto lobbingu konečná podoba Versailleské smlouvy obsahovala požadavek rovného mzdového ohodnocení žen a explicitně otevřela dveře zapojení žen do práce vznikající Společnosti národů a Mezinárodního úřadu práce, čehož ženské hnutí okamžitě využilo [Offen 2000: 257-263].

Meziválečné období se tedy otevřelo ve znamení vzrůstající internacionalizace feministického hnutí. Začalo vznikat či se výrazně rozšiřovat množství mezinárodních ženských organizací – mezinárodní svazy vysokoškolsky vzdělaných žen, obchodnic, právniček, atd. aj. Centry tohoto hnutí se stala Mezinárodní rada žen (*International Council of Women*), Mezinárodní svaz za volební právo žen (*International Woman Suffrage Alliance*)¹¹ a nově vzniklá Mezinárodní liga žen pro mír a svobodu (*Women's International League for Peace and Freedom*), kterou po válce založilo pacifistické křídlo hnutí. Prostřednictvím těchto tří organizací, které pojily přátelské vztahy i personální vazby, se ženské hnutí začalo organizovat ve skutečně celosvětovém měřítku a navazovat kontakty nejen s novými ženskými organizacemi ve středoevropských zemích, ale i se spolky např. z Indie, Číny, Egypta, Argentiny či Turecka. Tyto tři velké organizace se soustředily zejména na činnost a lobbování v rámci Společnosti národů a Mezinárodního úřadu práce.¹²

¹⁰ Podařilo se jim dosáhnout přijetí nejen u amerického prezidenta Woodrowa Wilsona, ale i u řady jiných významných státníků včetně francouzského prezidenta a premiéra. Nakonec byly zástupkyně ženských organizací zahrnuty do všech permanentních komisí a měly být konzultovány u témat dotýkajících se ženských zájmů, čímž se ovšem měly na mysli zvláštní zájmy žen a dětí, tedy zejména sociální otázky, nikoli otázky válečného vypořádání nebo volebního práva žen. Jak však konstatuje Karen Offenová, znamenaly i tyto omezené úspěchy velký průlom: novou legitimizaci participace žen na veřejném politickém rozhodování [Offen 2000: 262].

¹¹ Ten se v polovině dvacátých let přeorganizoval pod názvem Mezinárodní aliance pro volební a občanská práva žen (*International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship*)

¹² Ačkoli rozhodně neměly lehkou pozici, podařilo se jim dosáhnout toho, aby se Mezinárodní úřad práce a Společnost národů začaly vážně věnovat obchodu se ženami a dětmi a problému prostituce, mezinárodní právní úpravě občanství vdaných žen a dokonce i monitoringu právního postavení žen ve světě, byť byly úspěchy na těchto frontách střídavé. Dalším velkým tématem byla ženská výdělečná činnost, která otevřela starý rozpor mezi aktivistkami hájícími ochranná opatření a omezení pro pracující ženy, jež prosazoval Mezinárodní úřad práce, a aktivistkami zastávajícími rovnost na pracovišti, které

Meziválečné období do nástupu pravicových diktatur na jedné straně můžeme chápat jako „zlaté“ období první vlny feministického hnutí, kdy se jeho představitelkám dařilo dosahovat respektu a participace na politickém dění v měřítku, které by jen před několika desetiletími bylo nemyslitelné. Tyto úspěchy spolu se získáním volebního práva v řadě zemí však zakrývaly pokračující diskriminaci na mnoha úrovních, zejména v rodinném právu a zaměstnání, a umožňovaly vládám předstírat, že ženská otázka je již „vyřešena“. Ztráta sjednocujícího cíle – boje za volební právo – způsobila tam, kde ženy mohly volit, i určité názorové rozdrobení ženského hnutí. Nový prostor otvíral dveře k novým diskuzím. Nastupující generace mladých žen, která využívala práv a možností, jež jim zajistilo předchozí úsilí feministického hnutí, tato práva již považovala za samozřejmá a necítila potřebu se angažovat v hnutí, které – ač stále pobuřovalo konzervativce – mohlo na mnohé z nastupující generace působit až příliš šedivě a moralisticky. [Bocková 2007: 232-236] V Evropě otřesené válkou a později hospodářskou krizí postupně získávali stále silnější pozici konzervativní kritici feminismu, rekrutující se často ze silicích krajně pravicových hnutí.

nakonec založily organizace *Open Door International* (1929) a *Equal Rights International* (1930) [Offen 2000: 341-367].

2.3 Vývoj českého ženského hnutí

Ženské emancipační hnutí se v Čechách začalo rozvíjet s určitým zpožděním, zhruba od poloviny 19. století. Jako jinde v Evropě bylo nejprve spojeno především se snahami o vyšší vzdělání žen a vycházelo ze střední třídy. K výraznému oživení a rozvoji ženské spolkové činnosti dochází v šedesátých letech, kdy také začaly vycházet první ženské časopisy (např. *Lada*) a začalo se budovat české vyšší dívčí školství. Výraznou úlohu zde hrál Vojta Náprstek, z jehož iniciativy byla v roce 1863 v Praze založena první česká Městská vyšší dívčí škola. Vojta Náprstek byl přesvědčen o tom, že ženy se schopnostmi a intelektem vyrovnají mužům. Po svém návratu z Ameriky propagoval domácí přístroje, které mohly ženám ušetřit čas a práci, a pořádal přednášky o aktivitách žen ve Spojených státech, Anglii a Francii. K jeho nejvýznamnějším počínům patří podpora Amerického klubu dam, který se vytvořil z kroužku žen, jež chodily poslouchat jeho přednášky a vyprávění o životě v Americe – mezi nimi i Karolina Světlá a Eliška Krásnohorská [Secká 1995].

Dalším významným krokem na cestě k emancipaci bylo založení Ženského výrobního spolku, který zřídila roku 1871 Karolina Světlá, aby poskytla dívkám z nižších měšťanských vrstev průmyslovou školu, jež by je připravovala na samostatné povolání. Ačkoli se projekt zpočátku setkal se značným odporem, reagoval na palčivou společenskou nutnost nalézt pro neprovdané dívky přijatelný způsob obživy. V roce 1870 se také otevřelo první dívčí pedagogium a v osmdesátých letech pak vznikaly další dívčí průmyslové školy. [Lenderová 1999: 245, 255] V roce 1890 pak Eliška Krásnohorská založila slavnou Minervu, první dívčí gymnázium s maturitou v Rakousku-Uhersku. Roku 1897 bylo ženám umožněno studium na filosofických fakultách, od roku 1900 pak na fakultách lékařských, zatímco na právnické fakultě byl ženám umožněn přístup až po vzniku republiky. Ačkoli první české lékařky, Anna Bayerová a Bohuslava Kecková, promovaly ve Švýcarsku už v 80. letech, jejich vysokoškolská kvalifikace byla doma uznána až v r. 1896. První doktorkou filozofie se na pražské fakultě stala Marie Zdenka Baborová r. 1901, první lékařka, Anna Honzáková, promovala r. 1902. [Lenderová 262-263, Malínská 39, 43]

Jak jsme viděli, české emancipační hnutí se po většinu 19. století soustředilo především na vzdělávání žen a možnosti pracovního uplatnění neprovdaných žen.

Přesto, že i tak vzbuzovalo společenský odpor, bylo poměrně krotké: nezpochybňovalo, že nejdůležitějším posláním ženy je domácnost a mateřství, a neusilovalo o politická práva. Na rozdíl od západní Evropy se do devadesátých let také příliš nezabývalo kontroverzními tématy reformy rodinného práva, sexuální reformy nebo státní reglementace prostituce. Výrazným argumentem pro nutnost lepšího vzdělávání dívek byla, jako jinde v Evropě, koncepce matky-učitelky, která své děti vzdělává a rozvíjí. V českém prostředí se však tento argument opíral i o silné motivace nacionální: české „obrozenecké“ hnutí potřebovalo národně uvědomělé ženy a matky, které budou učit děti česky a budou v nich pěstovat lásku k národu a jeho historii. Snahy o vzdělávání, jež by vedlo k samostatnému zaměstnání či snad kariéře, se však musely potýkat s odporem (Ženský výrobní spolek, Minerva).

Výrazně politický charakter získalo ženské hnutí až v kontextu boje za volební právo v 90. letech 19. století. Na počátku 90. let se jako první z politických stran začala ženské otázce ve svém programu věnovat sociální demokracie, která do něj včlenila požadavek volebního práva žen. Velkým příznivcem volebního práva a emancipace žen byl, nikoli překvapivě, i T. G. Masaryk, který se postavení žen věnoval v mnoha publikacích, přednáškách i parlamentních projevech. Na přelomu 19. a 20. století, spolu se zvyšujícím se vzděláním žen a jejich zaměstnaností v kvalifikovaných povoláních, dochází i k proměně společenských postojů vůči účasti žen na politickém životě, až „v předvečer první světové války se žádná česká politická strana, až na staročechy a klerikály, neodvážila neuznat právo ženy na společenskou emancipaci.“ [Horská: 99]

Devadesátá léta jsou také obdobím, kdy si politické strany vytvářely komplexnější organizační strukturu – síť místních organizací apod., tedy obdobím výrazného nástupu stran masových, především právě sociální demokracie. Podle rakouského spolkového práva ženy nemohly být členkami politických spolků, ale vzhledem k tomu, že politické strany nebyly právními subjekty a jejich postavení tedy nebylo právně upraveno, se účasti v politických stranách tento zákaz paradoxně netýkal. Na počátku 90. let se tedy ženy začínaly angažovat v politických stranách, hlavně v sociální demokracii.

Mezi 15. a 17. květnem 1897 se v Praze konal I. sjezd českoslovanských žen, který vnesl požadavek stejného přístupu ke vzdělání a stejných politických práv. Na sjezdu byl založen Ústřední spolek českých žen. Byl koncipován jako spolek politicky neutrální, který měl sdružovat pokrokové ženy bez ohledu na společenské rozdíly, a jeho tiskovým orgánem se stal časopis *Ženský svět*, který v letech 1896-1907 redigovala spisovatelka Teréza Nováková. Pod jejím vedením *Ženský svět* informoval o ženském hnutí v zahraničí a rozebíral aktuální problémy týkající se ženské otázky. [Horská: 104-106] Můžeme říci, že v devadesátých letech již plně nastupovala nová generace českých žen, které už neměly pochybnosti o tom, že se svými schopnostmi vyrovnají mužům, a bez ostychu vznášely požadavek plné emancipace i ve sféře veřejného života a zaměstnání. Většina těchto žen, zejména jejich vedoucí osobnosti, byly vzděláním učitelky (Karla Máchová, Františka Plamínková, Marie Tůmová...). V prvních letech 20. století začaly vznikat i ženské odborové a profesní organizace, mezi nimi nejvýraznější právě organizace učitelské, které ovšem vznikaly již podstatně dříve: první z nich, Spolek českých učitelek, vznikla již v roce 1874.

Roku 1904 byl otevřen pro veřejnost *Ženský klub český*, který se opět snažil sdružovat ženy z různých sociálních vrstev, přestože mezi jeho členkami stále převažovaly měšťanské dívky a ženy. Hrál výraznou roli jako předchůdce prvorepublikové *Ženské národní rady*, jejímž se pak ostatně stal členem, a mezi členkami prvního řádného výboru klubu se setkáme s mnoha jmény, které budou v českém emancipačním hnutí i nadále hrát významnou úlohu: mj. Františka Plamínková, Františka Zemínová, Karla Máchová či MUDr. Anna Honzáková.¹³ Desátého prosince 1905 byl z iniciativy Františky Plamínkové při Klubu ustaven Výbor pro volební právo žen, který se stal pobočkou nedávno vzniklé Mezinárodní aliance pro volební právo žen. Pořádal veřejné schůze, působil v tisku a snažil se působit přímo na jednotlivé politiky. Mnohých schůzí se účastnili i poslanci mladočeské a pokrokové strany. [Malínská: 112]

¹³ Klub pořádal vzdělávací přednášky a kurzy, společenské akce, besídky a výstavy a nabízel k dispozici knihovnu, levnou jídelnu i dočasné ubytování pro mimopražské dívky a ženy. Měl rozsáhlou přednáškovou činnost, jež zahrnovala témata kulturní, sociální a hospodářská, politická i zdravotní. V těchto přednáškách se významně angažovali i muži, mezi nimi i T. G. Masaryk. [Veselá: 1-9]

Františka Plamínková si záhy všimla formulace ve volebním řádu do českého zemského sněmu, díky níž řád výslovně neupíral ženám volební právo, a to ani pasivní. Okamžitě tedy začala vyjednávat s politickými stranami, aby na kandidátky zařadily ženy. Díky této aktivitě Výboru pro volební právo žen pak byla v doplňovacích volbách do českého zemského sněmu (obvod Mladá Boleslav – Nymburk) r. 1912 poprvé zvolena žena, spisovatelka Božena Viková-Kunětická, jako první poslankyně ve střední Evropě. Bohužel jí však nebylo dovoleno do sněmu vstoupit a ujmout se tam svých povinností, protože jí zemský místodržitel kníže František Thun odmítl vydat příslušné listiny .[Malínská: 113-116]¹⁴

Na Moravě probíhal vývoj ženského hnutí trochu se zpožděním. Roku 1910 se ustavila Pokroková organizace moravských žen, jejíž výraznou osobností byla opět učitelka, Zdenka Wiedermannová (později Wiedermannová-Motyčková), která už r. 1905 začala vydávat časopis *Ženská revue*, jenž pak sloužil jako tiskový orgán sdružení. Zdenka Wiedermannová také r. 1902 založila Jednotu učitelek moravských, která zasazovala o rovnoprávné postavení učitelek a mj. založila i spolek Dívčí jednota. Ten se s podporou T. G. Masaryka, F. Drtiny a básníka J. S. Machara zasadil o založení ženských reformních gymnázií (1907 Valašské Meziříčí, 1908 Brno). Pokroková organizace moravských žen se boje za volební právo účastnila velmi aktivně: pořádala veřejné schůze, petice, dokonce i roku 1911 vyslala delegaci do říšské rady, kterou do jednotlivých poslaneckých klubů uvedl T. G. Masaryk. V letech 1911-1914 vydávala knihovničku *Právo ženy* [Burešová 2001: 120-131].

Stejně jako v jiných evropských zemích se i v českém ženském hnutí se objevuje třídní rozpor, který se manifestuje právě v devadesátých letech. Emancipační hnutí žen jako takové vzešlo z prostředí měšťanské společnosti, střední třídy, zatímco české dělnice se začaly organizovat až později, právě na samém konci 19. století, v kontextu

¹⁴ Ženy byly poprvé kandidovány již ve volbách r. 1908. Kandidovala Karla Máchová za sociální demokracii (její kandidaturu podpořila i Česká strana pokroková) a Marie Tůmová jako nezávislá kandidátka Výboru pro volební právo žen. R. 1912 kandidovali Boženu Vikovou-Kunětickou společně mladočeši, státoprávní pokrokáři a národní sociálové. Sociální demokraté kandidovali Karlu Máchovou, již podporovala i Česká strana pokroková. Místní mladočeské organizace v Mladé Boleslavi se však rozhodly oponovat pražskému vedení a postavily proti Vikové-Kunětické lékárníka Bohumila Matouška. Ženské pokrokové spolky v Čechách i na Moravě však na její podporu úspěšně uspořádaly obrovskou předvolební kampaň.

dělnického hnutí. V devadesátých letech tak můžeme v emancipačním hnutí rozlišit proud občanský a dělnický (socialistický), mezi nimiž byla komunikace občas napjatá, navzdory poměrně dobrým vztahům mezi jejich hlavními představitelkami, Františkou Plamínkovou a Karlou Máchovou. Tento rozpor později, za první republiky, nalezne vypjatější obdobu ve vzájemné distanci liberálně-pokrokového ženského hnutí a komunistek.

Výrazným oponentem ženských snah o rovnoprávnost byly zejména křesťanské strany. Na konci 90. let se v reakci na emancipační spolky začaly vytvářet i katolické ženské spolky, zaměřené nejdříve na charitativní činnost, které od r. 1912 sdružoval Svaz katolických ženských spolků. Především po válce a během první republiky došlo k rozmachu katolického ženského hnutí, které hájilo konzervativní představy o společenském řádu včetně postavení žen a tvořilo protiváhu poválečného pokrokového hnutí žen.

V devadesátých letech se české ženské hnutí také začalo zabývat dosud tabuizovanými tématy. Časopisy *Ženský svět*, *Ženská revue* a *Ženský obzor* otiskovaly články věnující se např. nutnosti sexuální osvěty a výchovy, články o boji proti prostituci, pohlavním chorobám, obchodu se ženami a dětmi, články o situaci svobodných matek, o týrání a zneužívání dětí, dětské úmrtnosti a nutnosti zavést kvalitnější péči o matky a děti, články propagující kojení či varující před škodlivými účinky alkoholu a tabáku, ukazující zdravotní škodlivost korzetu apod. Výraznou roli v tematizaci těchto problémů hrály první lékařky, např. Eliška Vozábová a Anna Honzáková, i progresivní mužské osobnosti jako T. G. Masaryk, právník Václav Bouček a sociolog Břetislav Foustka. České ženské hnutí tak v devadesátých letech rychle dohnalo jistý tematický „deficit“ oproti hnutí západoevropskému, které ostatně poměrně pozorně sledovalo. [Neudorfllová 1999: 142-152, 171-182, 329-359]

České ženské hnutí přelomu století zjevně, podobně jako ženská hnutí zahraniční, tematizovalo mateřskou roli ženy, ačkoli zatím bohužel postrádáme širší sekundární literaturu, která by se tomuto tématu specificky věnovala. Tematika mateřství se krátce objevila při přípravě oddělení České ženy Národopisné výstavy československé r. 1895. Podle původního záměru Elišky Krásnohorské, která se na přípravě výstavy podílela, měla být výstava koncipována do tří oddílů: žena venkovská, žena městská a

ženská emancipace. Oddíl o ženě venkovské měl ukázat ženu v její mateřské práci, která by tak byla představena nikoli jako nereflektovaný ženský úděl, ale skutečně jako práce, dílo, k němuž je třeba určitého úsilí, schopností a znalostí [Štěpánová 2006: 104]. Původní návrh Krásnohorské však nakonec kvůli praktickým obtížím nebyl realizován a organizační výbor pod vedením Sofie Podlipské se rozhodl nezdůrazňovat ženino mateřství, ale soustředit se spíše na oblasti, kde žena tuto tradiční roli překračuje.¹⁵

Tematikou mateřství se zabýval i pokrokový ženský tisk. M. Neudorfllová zmiňuje, že v *Ženském obzoru* bylo při argumentaci za volební právo mateřství ženy uváděno jako ekvivalent mužské vojenské služby a neplacená práce žen (charitativní, hospodyňská) byla uváděna jako doklad jejich společenské produktivity. [Neudorfllová 1999: 260, 264] I T. G. Masaryk ve svých přednáškách uváděl každodenní hospodyňskou práci žen jako doklad jejich schopností a kritizoval společenské podceňování této práce. [Masaryk 1930b: 72, 86-87]

Neudorfllová uvádí, že články v *Ženském obzoru* a *Ženské revue* také tematizovaly otázku reprodukce v manželství a zastávaly názor, že žena by měla mít možnost rozhodnout, zda a kdy se stane matkou. Tyto články „velmi zdůrazňovaly střídmost v sexuálním životě“ [Neudorfllová 1999: 173]; preferovanou metodou tudíž zjevně byla ženou kontrolovaná abstinence. Argumentem pro tuto ženinu kontrolu reprodukce byl prospěch dětí, které budou díky svému menšímu počtu lépe zajištěny, i zdraví ženy, nevysilované neustálými porody. V tomto přístupu se ženské hnutí české, jak ještě uvidíme, shodovalo s některými proudy soudobého zahraničního hnutí.

Tyto pokrokové ženské časopisy však rozhodně odmítaly nové ideály volné lásky a svobodného mateřství, propagované radikální levicí. Ideální podoba rodiny představovaná v těchto časopisech byla založena na heterosexuálním rodičovském páru, spojeném v láskyplném a egalitárním vztahu – partnerské, nikoli patriarchální

¹⁵ Výstava tedy pokrývala zejména ženskou duševní práci: oddělení spisovatelek a umělkyně, ženského vzdělávání, charitativních organizací. Mateřské role ženy se letmo dotýkalo oddělení lidových výšivek, které představovalo jejich autorky, venkovské ženy-matky, jako strážkyně a předavatelky nejen národního jazyka, ale i cenného národního umění. [Štěpánová 2006: 106, 108]

manželství. Podobou rodiny a významem mateřství a otcovství se ve svých přednáškách zabýval i T. G. Masaryk, který také odmítal volnou lásku a stavěl na egalitárním manželství. Masaryk ve své době průlomově kritizoval pojetí rodičovství jako nejvyššího poslání ženy, k němuž je prý na rozdíl od muže primárně stvořena, a relativizoval dobové genderové stereotypy. Zdůrazňoval nutnost toho, aby se muži podíleli na rodinném životě, domácí práci a zejména výchově dětí. [Masaryk 1930b: 70-71, 1930c: 92]

Protipólem tohoto přístupu byla v českém prostředí spisovatelka Božena Viková-Kunětická, kterou si historie pamatuje především jako první českou poslankyni. Viková-Kunětická ve svých dramatech a románech kritizovala měšťáckou podobu manželství a dvojí morálku, nově tematizovala roli mateřství v ženině životě a ve své době skandálně obhajovala právo ženy na svobodné mateřství a protestovala proti celibátu (zjm. román *Medřická*). Mateřství, otevřeně pojímané ve své tělesnosti, bylo v románech Kunětické pro ženu základním prožitkem, dovolujícím jí dosáhnout plnosti lidství a ženství. Vztah matky a dítěte jí byl základním společenským lidským vztahem, zatímco role muže a otce byla marginální. Tento maternalistický či matriarchální přístup Kunětické byl ve své době kontroverzní nejen proto, že porušoval společenské konvence, ale byl kontroverzní i z hlediska masarykovsko-pokrokových feministek, které nesouhlasily s jejím důrazem na mateřství jako plné ženství, který potenciálně ohrožoval postavení ženy ne-matky ve veřejném prostoru. Její důraz na matku a dítě jako základní jednotku společnosti má své soudobé zahraniční paralely zejména ve francouzském, britském a německém ženském hnutí, především v jeho levicovém proudu (viz kap. 3.1), ačkoli se Kunětická od socialismu rozhodně distancovala a od počátku dvacátého století se posouvala stále více nacionálně-šovinistickým směrem. [Heczková 2006, Štěpánková 2006]

3 Feministické hnutí a mateřství od přelomu století

V pracích věnovaných historii ženského hnutí se často hovoří o feminismu založeném na rovnosti versus feminismu založeném na rozdílnosti. Podle historičky a feministické teoretičky Joan Wallach Scottové byla tato vnitřní dichotomie nutným výsledkem paradoxní situace, v níž se feministické hnutí ocitalo již od svého vzniku. Požadovalo pro ženy rovná občanská a lidská práva, ale zdánlivě neutrální a obecný člověk a občan byl konstruován jako člověk-občan-muž (namátkou zmiňme například vojenskou službu jako předpoklad plných občanských práv). Veřejný prostor, na němž se chtěly feministky podílet, byl konstruován jako prostor mužský. J. W. Scottová tak v dějinách ženského hnutí popisuje jistý argumentační „cyklus“: ženské hnutí se snaží odstranit diskriminaci založenou na pohlavní rozdílnosti a formuluje požadavky založené na rovnosti všech lidí; naráží však na konstrukci tohoto rovného subjektu jakožto muže a je tím donuceno sáhnout po nových argumentech založených právě na rozdílnosti, kterou se snažilo v jiných ohledech relativizovat a s jejíž pomocí byly ženy z veřejného života vylučovány [Scott, 1996b: 2-7]. Tento paradox, říká Scottová, není výsledkem argumentační nedůslednosti feministického hnutí, ale je vestavěn v samotné konstrukci subjektu individuálních občanských práv, jak jej formulovalo osvícenství.

Za jeden z nejdůležitějších prvků této rozdílnosti bylo již od počátku feministického hnutí považováno právě mateřství, které bylo v průběhu devatenáctého století i dále celospolečensky vnímáno jako jeden z nejdůležitějších definičních znaků ženství vůbec. Můžeme tedy říci, že jednou z centrálních otázek, které se feministické hnutí snažilo vyřešit, je otázka jak být zároveň člověkem – občanem a autonomním individuem, a zároveň matkou? Jak sloučit člověka a občana, který je ovšem konstruován jako muž s životním scénářem muže, s mateřstvím, svrchovaným projevem rozdílnosti? Americká historička Ann Taylor Allenová tuto otázku výstižně pojmenovala jako „mateřské dilema“ [Allen, 2005: 1].

V části 2.1 jsme viděli, že mateřství, tradičně vnímané jako důvod odepření práv, se díky výše popsané „paradoxní“ pozici feministického hnutí stalo v průběhu devatenáctého století platformou, z níž ženy začaly vznášet emancipační požadavky.

Jeho argumentační hodnota se na konci devatenáctého století ještě zvýšila díky novému společenskému důrazu na práva dětí i díky klesající porodnosti,¹⁶ která v kontextu silícího nacionalismu a militaristických hledisek vzbudila společenské obavy z národního a kulturního zániku. Děti začaly být na konci devatenáctého století chápány jako cenná státní a národní „surovina“ – budoucí vojáci, dělníci, plátcí daní – a právě jen dostatečně rostoucí a kvalitní populace mohla podle dobové optiky v národním zápase o přežití zajistit vítězství. Ke konci století tudíž rostly snahy podporovat porodnost a zároveň se začínalo hovořit o právech dětí na adekvátní výživu, péči, vzdělání a dokonce i na ochranu před týráním. Jejich počet, výchova a zdraví se stávaly předmětem státního zájmu. [Allen 2005: 13] Doktrína práv dětí, která v západoevropských státech postupně nalézala podporu veřejnosti i vlád, byla zásadním průlomem do dosud nedotknutelné sféry rodiny jakožto panství otce a zároveň zvýšila důležitost matek, chápaných jako přirozené ochránkyně dětí. [Allen 2005: 42-44]¹⁷ Mateřství tedy pro ženy představovalo stále silnější vyjednávací pozici. Slovy Karen Offenové se stalo „politickou strategií“ feministického aktivismu“. [Offen 2000: 239]

V průběhu kampaně za volební právo tedy různé představitelky feministického hnutí často kritizovaly vyloučení žen z politiky i proto, že toto vyloučení způsobilo zanedbání „mateřských“ hodnot asociovaných s ženstvím, jako péče, soucit a mírumilovnost, ve veřejném životě. Ženy byly podle této argumentace, která nabrala na síle zejména po jatkách první světové války, ve veřejném životě potřebné jako protiváha mužů. Zdůrazňování rozdílnosti pohlaví bylo také zbraní proti doktríně zástupné reprezentace, podle níž zájmy žen přirozeně zastupovali jejich otcové či manželé. [Bocková 2007: 183-184] Mateřství, pojímané jako služba státu a společnosti, se také

¹⁶ Obé vyplývalo z faktu, že středostavovský ideál dětství popsany v oddílu 2.1 se na konci devatenáctého století začal stávat ideálem celospolečenským. Ann Taylor Allenová [2005: 10-11] dokládá, že právě tato široká kulturní změna hrála klíčovou roli v rozsáhlém poklesu porodnosti, k němuž mezi lety 1880-1930 v zemích západní, severní a do značné míry i střední Evropy došlo. Důraz na individualitu dítěte a snaha zajistit mu co nejlepší podmínky vedly k snižování velikosti rodin a snaze rodičovství plánovat.

¹⁷ Matky a ženy byly v otázce ochrany dětí a péče o děti vnímány jako ideální spolupracovnice státu nejen kvůli dobovým genderovým stereotypům, ale i proto, že moderní kampaně za práva dětí na čisté mléko, kojení, hřiště, zdravotní péči, ochranu před týráním apod. byly často spojeny právě s ženským hnutím a charitativní organizace byly tradičně doménou žen. Z tohoto zájmu o děti však politický potenciál těžily zejména středostavovské ženy. Naopak ženy z chudších vrstev zažívaly tento zájem nejprve především jako vměšující a disciplinační, protože na ně humanitní reformátorky a reformátoři kladli nároky často neúměrné prostředí, v němž tyto ženy žily.

stalo argumentem proti častému tvrzení, že ženy nemají nárok na volební právo, protože nejsou vojáky. Dobovou podmínkou volebního práva mužů byl totiž i jakýsi jejich příspěvek státu či společnosti, nejčastěji ve formě daní (což se odráželo ve volebních censech) a s rozšiřováním volebního práva pak čím dál více ve formě vojenské služby. Zastánkyně volebního práva všude trvaly na tom, že mateřství, zajišťující pokračování národa a spojené s osobní obětí, bolestí a rizikem smrti, je plným ekvivalentem vojenské služby mužů. Podobně byl společenský a ekonomický příspěvek žen v podobě vychovatelství, domácí práce a neplacených charitativních aktivit široce užíván jako další doklad toho, že ženy jsou produktivními členy společnosti, kteří si svá práva zaslouží. Na přelomu století se tak vytvořil koncept mateřství jako sociální funkce. [Bocková 2007: 182, 185-187, 214; Allen 2005: 12]

Na základě tohoto veřejného významu mateřství se četné představitelky feministického hnutí obracely na stát jako na instituci, která má „mateřské dilema“ vyřešit či alespoň ulehčit. Volební právo bylo pro ženy důležité nejen jako symbolický doklad rovného občanství a příslušnosti k národu, ale také jako nástroj sociální reformy, který měl ženám pomoci dosáhnout zahrnutí do systému vznikajícího sociálního státu. Princip „paradoxu“ totiž platil nejen v oblasti občanských práv, ale i v oblasti práv sociálních. První sociální opatření vznikající v druhé polovině 19. století (zdravotní a starobní pojištění, pojištění v nezaměstnanosti) byla orientována na muže jakožto pracovníky. Zaměstnané ženy dostávaly kvůli svým nižším platům příspěvky zanedbatelně malé (rakouský a německý systém), a i tak se jednalo pouze o ženy pracující v povoláních podléhajících pojištění, tedy zejména o tovární dělnice. Na ženy pracující v „typicky“ ženských povoláních, která pod pojištění nespádala (pomocnice v domácnosti, soukromé učitelky apod.) a na ženy nepracující mimo domácnost braly zákony ohled – pokud vůbec – jen jako na přívěsky muže-živitele. Gisela Bocková trefně konstatuje, že tak docházelo k jistému „rozštěpení“ sociálního státu. Muži měli větší zisk z nové sociální politiky a ženy zůstaly ve větší míře odkázány na chudinskou péči.“ [Bocková 2007: 208]

Proto se sociální zabezpečení žen stalo nedílnou součástí zápasu ženského hnutí o rovnoprávnost. Zatímco diskuze o sociálním zabezpečení mužů se pohybovaly mezi póly práce, pracovní neschopnosti a volného času, pro sociální zabezpečení žen bylo zásadní velmi reálné dilema práce mimo domov a práce a péče domácí, spojené zejména právě s mateřstvím. [Bocková 2007: 206-207] Jedním z cílů ženského hnutí

byla tedy také zásadní strukturální proměna role pracovníka, systému sociálního zabezpečení i hodnocení „práce“ (co vše je práce zasluhující si finanční kompenzaci?) tak, aby integrovaly nejen ženy a ženská zaměstnání, ale i soukromou práci žen spojenou s mateřstvím. Souběžně s těmito změnami se ženské hnutí tedy nutně zasazovalo i o proměnu rolí ženy a muže v rodině. Ve snaze o emancipaci žen formulovalo nejrůznější přístupy a požadavky týkající se legislativního i ekonomického postavení matek a dětí a výrazně tím přispělo k formování moderního sociálního státu.

Požadavek sociálního zabezpečení výdělečně činných i nepracujících matek byl řadou představitelk ženského hnutí považován za klíčový pro skutečnou rovnost a svobodu žen ve veřejném i soukromém prostoru. Pojem mateřství jako sociální funkce, který r. 1896 poprvé použila francouzská levicová feministka Léonie Rouzadeová na mezinárodním feministickém kongresu v Paříži [Bocková 2007: 214-215], byl tedy využíván jak k podpoře požadavku rovných občanských práv žen, tak k podpoře požadavku ochrany a podpory matek během mateřství. Hrozba „mateřské stávky“ se u radikálnějších feministek stala legitimním východiskem matek jakožto nedocenených a nepodporovaných státních pracovník. Koncept matky jako pracovnice státu však na straně druhé vzbuzoval, zejména v meziválečném období, nikoli neopodstatněné obavy ze státního omezování osobní svobody žen v mateřství. [Allen 2005: 107, 170]

Snaha zvýšit roli státu v rodině a rodičovství byla také motivována potřebou emancipovat ženy a děti z nedemokratické nadvlády manžela a otce. Jedním z klíčových požadavků v emancipaci ženy (nejen) jakožto matky tak byla již před první světovou válkou reforma rodinného práva.

3.1 *Reforma rodinného práva*

Feministické aktivistky¹⁸ kritizovaly patriarchální model manželství a zasazovaly se o to, aby manželka a matka získala právní autonomii. Šlo mj. o právo ženy vlastnit,

¹⁸ Mezi organizace bojující za práva žen v manželství patřily např. švédský Spolek Fredriky Bremerové (*Fredrika-Bremer-Förbundet*, zal. 1884), Francouzská liga za ženská práva (*Ligue Francaise du Droit des Femmes*, zal. 1893), nizozemský Spolek svobodných žen (*Vrije Vrouwenvereniging*, zal. 1889), Svaz německých ženských spolků (*Bund Deutscher Frauenvereine*, zal. 1896) a Svaz švýcarských ženských spolků (*Bund Schweizerischer Frauenvereine*, zal. 1900). Reforma manželského práva byla důležitým

získávat a spravovat majetek, možnost vystupovat ve veřejné sféře bez nutnosti manželova svolení (např. obracet se na soudy) a zejména o zákonné právo matky spolurozhodovat o výchově dětí. Tato kritika soudobého rodinného práva vycházela z širšího společenského posunu v představách o manželství (směrem k egalitárnějšímu vztahu), který zároveň dále posilovala a prohlubovala. [viz Abramsová 2005: 71-91]

V omezených oblastech rodinného práva byly reformní požadavky v některých zemích úspěšné již před válkou, jako např. v otázce dostupnosti rozvodu, k jehož povolení došlo na přelomu století již ve většině zemí západní Evropy (s výjimkou katolické Itálie, Irsko a Španělska). [Abramsová 2005: 86-91] I v otázce majetkových práv dosáhlo ženské hnutí v některých zemích úspěchu. V Británii dal zákon *Married Women's Property Act* (1884) vdaným ženám stejná majetková práva jako ženám svobodným, ve Francii získaly vdané ženy právo nakládat se svým příjmem roku 1907. [Bocková 2007: 162]

Úspěchy v otázce práv vdaných matek vůči jejich manželským dětem však před první světovou válkou nebyly výrazné, pokud vůbec nějaké.¹⁹ Oponenti zrovnoprávnění žen v manželství kritizovali feministické hnutí, že požadavky rovnosti rodičů by měly rozvrtný vliv na rodinu, společnost i populační růst. Většina trvala na tom, že rodina musí mít „hlavu“ (samozřejmě otce), která rozhodne, pokud se rodiče v otázce výchovy či vzdělání dítěte neshodnou. Zastánci reformy pro vyřešení podobných neshod někdy navrhovali zřízení rodinných soudů, které by rozhodly v nejlepším zájmu dítěte, avšak tento návrh byl pro většinu veřejnosti nepřijatelným a kontroverzním zásahem do sféry otcovské autority. [Allen 2005: 48]

Naopak v severských zemích, kde ženy získaly volební právo již před válkou, dosáhlo ženské hnutí v otázce rodinného práva lepších výsledků. V roce 1909 byla vytvořena Skandinávská komise pro rodinné právo, v jejímž rámci měli zástupci všech čtyř zemí

tématem i pro socialistky a byla jedním z předních témat na feministických mezinárodních kongresech před válkou i po ní. [Allen 2005: 45]

¹⁹ V Německu se naskytla příležitost k reformě při přípravě nového občanského zákoníku, který byl přijat r. 1900. Ačkoliv nové rodinné právo ukládalo povinnost vychovávat dítě oběma rodičům, zákon uváděl, že v případě nesouhlasu má otcův názor přednost, navzdory protestům a demonstracím zorganizovaným Svazem německých ženských spolků (BDF). Podobnou „kličku“ obsahoval i nový zákoník švýcarský z r. 1912. [Allen 2005: 46]

vypracovat společný vzorový návrh reformy. Tato komise, jejíž činnost výrazně ovlivnily ženské organizace, vytvořila vzorový zákoník, který zrovnoprávňoval matky ve všech ohledech kromě správy majetku dětí, již ponechával v kompetenci otce. Na základě práce této komise byly postaveny pokrokové rodinné zákoníky, které byly ve skandinávských zemích zavedeny po první světové válce a staly se inspirací pro feministické organizace po celé Evropě. [Allen 2005: 46-49]

Kampaň za reformu rodinného práva byla přelomová především proto, že relativizovala patriarchální podobu manželství jakožto instituce neměnné, dané Bohem či přírodou. Mnohé aktivistky a myslitelky navazovaly na soudobé antropologické výzkumy, které ke konci devatenáctého století odkryly obrovskou rozmanitost lidských kultur i jejich genderových rádu. Ze stejných pramenů čerpali i socialističtí autoři jako Bedřich Engels, který považoval za historicky základní jednotku společnosti vztah matky a dítěte a charakterizoval patriarchální manželství v zásadě jako společenský mocenský mechanismus, který mužům umožňoval kontrolu nad ženami a dětmi, jistotu otcovství a tedy i jistotu transferu majetku ve formě dědictví. [Allen 2005: 21-24] Ve feministickém hnutí přelomu století byla tedy nutně tematizována otázka: Jaká forma rodiny je přirozená či správná?

Radikální minorita se domnívala, že přirozenou formou rodiny a základem civilizace a společnosti vůbec je vztah matky a dítěte, v němž otec hraje okrajovou či dokonce vůbec žádnou roli. Tyto aktivistky byly často ovlivněny prací Johanna Jakoba Bachofena *Mateřské právo (Das Mutterrecht, 1861)* a nebo také prací Bedřicha Engelse *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats, 1884)*. Tento přístup našel nejvíce zastánky ve Francii, a to jak mezi socialistkami, tak ve středostavovském proudu. Představitelkami tohoto přístupu jsou např. socialistka Alice Valette, která požadovala státní uznání a podporu pro model rodiny, v němž by ženy a děti žily samostatně mimo mužskou nadvládu, vůdkyně hnutí za volební právo Hubertine Auclertová, podle níž by ve výchově dítěte měla mít hlavní slovo matka a po matce by také děti měly nést jméno, nebo Jeanne Oddo-Deflou, předsedkyně Francouzské skupiny pro feministická studia (*Groupe Français d' Études Féministes, zal. 1898*), jejíž organizace do francouzštiny přeložila část Bachofenovy práce. Výraznou a ekcentrickou zastánkyní tohoto „matriarchálního“ přístupu v Německu byla na přelomu století Ruth Bré, která

obhajovala právo ženy na svobodné mateřství, chtěla založit komuny pro svobodné matky a jejich děti a domnívala se, že pouze osvobozením od patriarchální rodiny si žena zaručí své právo na mateřství.²⁰ „Maternalistický“ přístup našel odezvu i mezi britskými sufražetkami a mezi britskou intelektuální avantgardou sdruženou v Mužském a ženském klubu (*Men's and Women's Club*) a v Ženské skupině Fabiánské společnosti (*Fabian Women's Group*). Většina těchto aktivistek propagovala rovnost v politice, vzdělání a na pracovním trhu, ale zároveň zdůrazňovala rozdílnost mužů a žen a očekávala, že ženy do veřejného života vnesou „mateřské“ vlastnosti péče, společenské solidarity a soucitu. Hubertine Auclertová například doufala, že až ženy plně vstoupí do veřejného života, vytvoří humánní stát, který bude „mateřsky“ pečovat o své občany. [Allen 2005: 19-33]

Většina představitelk feministického hnutí však představy o matriarchátu kritizovala jako romantické a naivní. Instituci manželství nechtěla zrušit, ale zhumanizovat ji a postavit ji na demokratických zásadách rovnosti. Rodina skládající se z dětí a rodičovského páru matky a otce, mezi nimiž vládne láskyplný a egalitární vztah, pro ně zůstávala ideálem. Tyto aktivistky přicházely s ideou rovnosti v různosti a vzájemné komplementarity mužů a žen nejen ve veřejném životě, ale i v rodině (nenapadaly tedy genderovou dělbu práce v domácnosti). Zároveň však také odmítaly rigidní rozdělení soukromého a veřejného prostoru jako prostoru ženského a mužského a považovaly za nutné „tradiční“ ženskou roli rozšířit. Nalezneme mezi nimi jak představitelky velkých feministických organizací např. v Nizozemí (Wilhelmine Druckerová, Svaz svobodných žen), Německu (Marianne Weber, Svaz německých ženských spolků) či Rakousku (Marianne Hainisch, Svaz rakouských ženských spolků), tak radikálnější organizace jako německý Svaz pro ochranu matek (*Bund für Mutterschutz, BfM*). Ten se pod vedením Helene Stöckerové věnoval otázkám sexuální reformy, antikoncepce, zabezpečení nemanželských matek, mateřské dovolené atd. a odmítal étos sexuální zdrženlivosti vládnoucí ve feministickém hlavním proudu. Mainstreamové feministické organizace odrazoval svým pozitivním a otevřeným přístupem k sexualitě a ženskému sexuálnímu potěšení, a to v manželství i mimo ně. Ačkoli však nutně nehájil instituci

²⁰ Bré založila v roce 1904 radikální Svaz pro ochranu mateřství (*Bund für Mutterschutz, BfM*), ve kterém však již po roce převzala vedení Helene Stöckerová, která, přestože dále podporovala práva svobodných matek, odmítla matriarchální utopické vize. [Allen 2005: 33]

manželství jako takovou vždy a všude, i pro něj zůstávala ideálním modelem rodina založená na heterosexuálním rodičovském páru. [Allen 2005: 30-35, 49]²¹

Reforma rodinného práva a společenského pojetí rodiny vůbec byla pro ženské hnutí významná nejen z hlediska života žen v rodině (soukromé sféře), ale i z hlediska emancipace žen ve sféře veřejné. Mnohé aktivistky si brzy uvědomily, že občanský zákoník, který z vdané ženy dělal osobu právně i ekonomicky závislou na manželovi, jí zabraňoval i v dosažení rovného postavení ve veřejném prostoru. Nejnápadnějším příkladem je volební právo, jehož odpírání bylo mimo jiné zdůvodňováno právě i závislým postavením ženy v manželství. Pro koncepci občana - voliče byla totiž v devatenáctém století důležitá zejména jeho autonomie, koncipovaná především jako právní a ekonomická nezávislost. Stejně jako stálo toto pojetí za nejrůznějšími volebními cenzy pro muže, vylučovalo i ženy, které byly v manželství podřízené a nesamostatné. Jak trefně podotýká Gisela Bocková, mužské volební právo v devatenáctém století bylo přesněji volebním právem hlav rodin [Bocková 2007: 174] a boj za volební právo žen byl tak do značné míry spjat s reformou práva manželského.

²¹ Tyto odlišné názory na manželství a rodinu se odrážely v lišících se přístupech k problému nemanželských matek a dětí, které čelily společenské ostrakizaci a bídě. Spolky chápající rodinu primárně jako svazek matky a dítěte (s výjimkou velkých francouzských organizací), či spolky věnující se sexuální reformě většinou požadovaly zajištění od státu, který má sám na přežití a zdatnosti dětí zájem. Nemanželská matka, stejně jako každá jiná matka, si podle těchto aktivistek z titulu „sociální funkce“ svého mateřství zasloužila společenskou podporu. Hlavní proud feministického hnutí reprezentovaný velkými organizacemi se naopak často obával, že plat od státu oslabí instituci manželství, a tak většinou kladly důraz na požadavek efektivního soudního zjišťování otcovství a výplatu podpory od otce (který si však kvůli opuštění dětí nezasloužil rodičovská práva). V Německu a Rakousku, jejichž právní systém soudní zjišťování umožňoval, se feministické organizace soustředily na otázku praktické vymahatelnosti alimentů. Radikální Svaz pro ochranu mateřství (BfM) požadoval pro nemanželské matky a děti státní podporu, hlavní proud německého i rakouského feministického hnutí to však odmítal jako postoj rozvracející společenský řád a řádné manželství. Mnohé feministické organizace, většinou ty radikálnější, začaly na přelomu století nejen volat po nutnosti právních změn, ale i poskytovat nemanželským matkám sociální péči a praktickou pomoc. Ženským organizacím se nakonec v otázce zjišťování otcovství podařilo ve Francii (1912), v Nizozemí (1908) a v Belgii (1908) dosáhnout jistě velmi omezené reformy. V roce 1904 také získaly francouzské nemanželské matky omezenou finanční podporu od státu. Asi nejprogresivnější předválečnou právní reformou v otázce nemanželských matek byl norský tzv. Castbergův zákon z roku 1915, který byl kompromisem mezi požadavkem pohnat otce k zodpovědnosti (a tím neoslábit společenskou pozici manželství), požadavkem zajistit matce a dítěti stálou podporu od státu a požadavkem nezbavovat ji rodičovských práv. Pokud byl otec zjištěn, mělo nemanželské dítě právo na otcovo jméno a dědictví, žilo však s matkou a mělo nárok na finanční podporu od obou rodičů (zejména však od otce, matka byla zodpovědná za péči). Inovativní novinkou, která inspirovala ženské organizace v ostatních zemích, bylo to, že alimenty ze strany otce již nevymáhala matka osobně (což bylo často v praxi nemožné), ale otec je platil do státní pokladny, která měla právo je od něj vymáhat. [Allen 2005: 51-61]

Ženino samotné občanství bylo podle soudobých právních úprav závislé na občanství jejího manžela, což bylo téma, na které se feministické hnutí soustředilo zejména v meziválečné éře. Zákonná opatření vyžadující manželův souhlas k manželčině podnikání nebo zaměstnání mimo domov limitovala možnosti žen. Role manžela jakožto „živitele“ byla užívána jako důvod vylučování žen ze systémů sociálního zabezpečení. V otázce reformy rodinného práva však ženskému hnutí nešlo jen o konkrétní právní omezení vdaných žen, ale o širší kulturní a společenskou změnu nazírání na vztah mezi pohlavími. Nutnost reformy manželského práva byla podporována nejen prostým postulátem rovnosti obou rodičů jako lidí (nebo naopak zvláštní pozicí matky jako „přirozenějšího“ rodiče), ale i poukazem na neudržitelnost situace, v níž ve veřejné sféře vládl ideál demokracie a rovnosti a soukromá sféra rodiny byla zákonem konstruována jako malá monarchie s otcem v čele. Zastánci manželské reformy zdůrazňovali, že má-li rodina vychovávat občany k ideálu demokracie, nemůže být sama založena na absolutistických principech. Ženy se nebudou chtít stát matkami, varovaly radikálnější aktivistky a vytahovaly tak hrozbu „mateřské stávky“, dokud budou v očích zákona nevolnicemi svého muže. [Bocková 2007: 164-165; Allen 2005: 107-108]

Pod tlakem ženského emancipačního hnutí tak v předválečném a poválečném období docházelo k postupnému posunu od manželství patriarchálního k manželství partnerskému. Zároveň, nutně a převratně, docházelo k posunu od koncepcie rodiny jako panství otce k rodině jako skupině individuálních občanů, jejichž práva jsou garantována státem. [Allen 2005: 42, 47] Stát v tomto uspořádání také pomalu získával roli „dohlázele“ nad rodiči a ochránce práv a zájmů dětí, což je koncept, který právě mnohé vlivné feministky prosazovaly (např. předsedkyně největší nizozemské feministické organizace Wilhelmina Drucknerová) a který se prosadil nejdříve zejména v severských státech.

Po získání volebního práva se reforma rodinného práva stala v mnoha zemích ústředním požadavkem. Poválečné státy ve snaze stabilizovat společnost kladly důraz na stabilní manželství jako základ státu, a proto se ve většině zemí podařilo prosadit výrazné změny až po druhé světové válce. Výjimkou jsou skandinávské státy a také Británie, kde reformní zákon z r. 1925 přiznal matkám, ať vdaným, svobodným či rozvedeným, právo spolurozhodovat o výchově dětí. I feministické organizace včetně

radikálních začaly klást důraz na rodičovský pár místo na osamocenou matku. Podobně i sociálně demokratické a odborové ženské skupiny opustily vizi svobodného mateřství a volné lásky, která byla asociována s pověstmi o „znárodnování“ žen v SSSR, a převzaly ideál egalitárního manželství. Sňatečnost se v západní Evropě bezprecedentně zvýšila, zvýšila se však (méně) i rozvodovost a ženské hnutí se muselo zabývat problémem zabezpečení rozvedených žen a dětí. Nezanedbatelný byl v meziválečné éře vliv nových velkých ženských katolických organizací, které propagovaly patriarchální ideál rodiny s mužem živitelem, jež stvrzovala i papežská encyklika *Casti Connubii* z r. 1930. [Allen 2005: 138-142] Patriarchální koncept rodiny nalézající podporu ve znění rodinného práva byl v meziválečném období, zejména během hospodářské krize, mimo jiné používán i k podpoře a zdůvodňování snah vytlačit ženy z pracovního trhu.

3.2 Mateřství, sociální zabezpečení a práce mimo domov

Jak jsme viděli v části 2.1, práce mnoha vdaných žen nižších tříd se v devatenáctém století přesunula mimo domov, podobně jako práce jejich mužů. Tyto ženy pracovaly většinou v zaměstnáních manuálních, nekvalifikovaných a špatně placených. Jejich práce, zejména v průmyslu, byla vnímána jako smutný doprovod chudoby s negativními zdravotními a sociálními důsledky. Rovněž vzbuzovala obavy z morálního rozvratu, který měl plynout z toho, že se pracující žena dostává mimo kontrolu a dohled svého manžela. Nejotevřeněji tuto myšlenku vyjádřil snad francouzský socialista a zároveň velký odpůrce práce žen, Pierre-Joseph Proudhon, podle nějž před ženou stály pouze dvě životní volby: hospodyně nebo děvka. [Allen 2005: 65] Ať už tedy byla práce vdaných žen mimo domov vnímána jako sociální problém nebo jako morální zlo, v každém případě byla považována za nežádoucí.

3.2.1 Mateřství, práce a stát před první světovou válkou

Navzdory výše zmíněným postojům zaměstnanost žen mimo domov rostla a s rostoucím vzděláním se ženám otevírala i některá kvalifikovaná povolání, zejména učitelství, vychovatelství, ošetřovatelství a výjimečně i lékařství. Ačkoli na sklonku století naprostá většina evroských i českých žen nadále pracovala především v zemědělství, v domácí službě a v továrnách, začínaly mnohé pracovat v nově vznikajících zaměstnáních ve službách: nižší kancelářské práce, práce telefonistky,

telegrafistky, prodavačky v obchodních domech apod. Ženská práce však byla stále hůře placena a hodnocena jako méně kvalifikovaná; přístup do vyšších pozic byl takřka uzavřen. Daleko efektivnějším způsobem vylučování žen z nemanuálních povolání byl však celibát, který pro ženy v těchto povoláních oficiálně či neoficiálně platil (výjimkou byla v omezené míře Francie). Manželství či mateřství bylo u povolání nemanuálních a lépe placených považováno za překážku vykonávání zaměstnání, a žena tak bývala po sňatku automaticky propuštěna. Odůvodněním těchto praktik byla údajná neslučitelnost role matky s rolí zaměstnankyně. [Abramsová 2005: 190-207] Průnik žen do prestižnějších a zajímavějších povolání a fakt, že aktivní mateřství už vzhledem ke klesajícímu počtu porodů a prodloužení očekávané délky života ženám nezabíralo celý život [Allen 2005: 63], na přelomu století vyústily ve vzrůstající požadavky feministických organizací na právo kombinovat manželství a mateřství se zaměstnáním.

Drtivá většina feministek se shodla, že je nutné pro matku a manželku zajistit možnost ekonomické nezávislosti, která jediná jí reálně umožní zbavit se ponižující podřízenosti manželovi a dodá jí skutečnou společenskou prestiž i myšlenkovou nezávislost. Jak však tuto nezávislost manželkám a matkám zajistit, bylo předmětem diskuzí. Jeden proud hnutí považoval za zásadní právě možnost kombinovat mateřství a povolání. Práce byla podle těchto žen nezbytným předpokladem osobnostního rozvoje i osobní svobody ženy v manželství. Druhý vlivný proud v předválečném ženském hnutí, spojený se jménem Ellen Keyové, však přicházel s odlišným řešením problému nezávislosti a svobody matky – učinit z *mateřství samotného* povolání, které by s sebou neslo nárok na finanční ohodnocení.

Požadavky na právo kombinovat mateřství a povolání vycházely ze středostavovského feministického hnutí i ze socialistického proudu (August Bebel, Bedřich Engels). Mezi feministické myslitelky, které výrazně ovlivnily debatu o práci žen, patří zejména Američanka Charlotte Perkins Gilmanová (*Žena a ekonomie - Woman and Economics*), Britka Olive Schneiderová, (*Žena a práce - Woman and Labour*) a Němka Lily Braunová (*Ženská otázka - Die Frauenfrage*). Základní tezí těchto autorek bylo, že industriální revoluce přesunula produktivní práci z domu a z rukou žen do továren, což ženy redukovalo na pouhé „parazity“, jak je označila Ch. P. Gilmanová, uměle udržované v nečinnosti a ekonomické závislosti, která je ničí po morání, fyzické i

psychologické strážce a tak z nich činí i nekompetentní matky. Ačkoli se tato charakteristika rozhodně nemohla vztahovat na přetížené a přepracované dělnické ženy, trvala i socialistka Lily Braunová na tom, že práce je pro ženu nezastupitelná a nutná, protože s sebou přináší hospodářskou i myšlenkovou nezávislost. Otevřené přijetí a přímo oslava práce vdaných žen mimo domov, kterou tyto knihy předkládaly, bylo pro dobovou veřejnost šokující. [Allen 2005: 68-69]

Většina feministických aktivistek se ovšem shodla na tom, že aby matky mohly pracovat (mají-li pracovat), je třeba změnit pracovní podmínky, které byly uzpůsobeny pro muže a s mateřstvím se neslučovaly. Zde se dostáváme k dobové debatě o „ochraně žen“ na pracovním trhu, která se v rámci ženského hnutí setkávala s přijetím i s kritikou. Před první světovou válkou začala totiž řada evropských států zavádět zvláštní „ochranná opatření“ pro pracující ženy,²² mezi nimiž byly i první mateřské dovolené, přesněji řečeno finančně nekompenzované zákazy práce, které mnohé státy začaly již od sedmdesátých let devatenáctého století uvalovat na ženy v těhotenství a po porodu. Tyto zákazy nebyly motivovány snahou o blaho samotných žen, ale jednalo se o propopulační opatření, která měla snížit dětskou úmrtnost a zlepšit kvalitu populace.

Ačkoli se většina představitelk ženského hnutí shodla na tom, že žena by měla mít možnost v období kolem porodu nepracovat z důvodu zdraví svého i dítěte, mnoho z nich tyto zákazy kritizovalo, protože matkám neposkytovaly žádnou finanční kompenzaci a ignorovaly skutečnost toho, že většina chudých žen musí i v tomto období pracovat, aby si zajistila prosté přežití. Aktivistky a spolky v řadě evropských zemí požadovaly pro matky placenou mateřskou dovolenou. Mnoho feministek, zejména ve Francii a Británii, požadovalo vytvoření zvláštního mateřského fondu, do něž by platili všichni občané a který by vyplácel příspěvky všem matkám, nejen

²² Šlo zejména o opatření omezující ženskou pracovní dobu a zakazující ženám noční práci a práci v některých povoláních, především v dolech a v průmyslu zpracovávajícím rtuť a jiné těkavé a nebezpečné látky. Některé představitelky ženského hnutí, zejména socialistky, tato opatření vítaly, jiné, zejména středostavovské ženy, však poukazovaly na to, že tato opatření snižují zaměstnatelnost žen, aniž by jim zajišťovala jakoukoli finanční kompenzaci, a přitom ignorují situaci mužských dělníků, kteří špatnými pracovními podmínkami trpí stejně jako dělnice [Offen 2000: 160-164; 230-235]. Jak si všimá Lynn Abramsová, ochránářská státní omezení práce žen nebyla ani tak motivována starostí o vlastní zdraví a štěstí žen, ale obavou, že práce poškodí či zničí jejich reprodukční schopnosti a že je učiní „neženskými“, rozostří hranice mezi mužskou a ženskou rolí [Abramsová 2005: 195-196].

zaměstnaným. V praxi nejúspěšnější byla však snaha zařadit mateřskou dovolenou do systému existujícího nemocenského pojištění. Pro podporu matek, ať v té či oné podobě, feministky užívaly právě týž argument, který státy přiměl k omezování ženské práce (ač to tak státy rozhodně neformulovaly a formulovat odmítaly) – totiž důležitost mateřství jako „sociální funkce“. Představa mateřství jako služby společnosti a ekvivalentu vojenské služby s sebou ovšem také nesla neproblematické přijetí omezení osobní svobody žen, které tyto zákazy představovaly. I feministky požadující finanční kompenzaci od státu (kterou si ženy podle nich zasloužily stejně jako voják ve službě) před první světovou válkou považovaly státní zákaz práce v období kolem porodu za ospravedlnitelný z hlediska státního zájmu na zdraví a zdatnosti dětí. [Allen 2005: 70-71; Bocková 2007: 213-220]

V některých státech se v důsledku této kritiky postupně začala zavádět jistá finanční kompenzace v rámci systému nemocenského pojištění ještě před první světovou válkou: Německo r.1883, Rakousko r. 1888, Švýcarsko r. 1912, Británie r. 1911, Francie r. 1913. Tato opatření však zahrnovala pouze tovární dělnice, které se účastnily systému pojištění. Dovolené byly poměrně krátké, většinou v rozsahu čtyř až šesti týdnů, a dávky byly většinou v rozsahu poloviny až dvou třetin platu, který byl pro většinu dělnic už tak velmi nízký. Mnohé feministky kritizovaly pojetí mateřství jako nemoci a trvaly na tom, že to je normální a zdravý stav, který si zaslouží plnou společenskou podporu. Snížené platy v nemoci, které měly odrazovat „simulanty“, nedávaly v době mateřství smysl. Feministky zejména v Německu a Rakousku, kde byl systém pojištění zaveden nejdříve a byl tedy nejpevněji usazen, požadovaly zvýšení délky dovolené i příspěvků, přičemž argumentovaly důležitostí mateřství jako sociální funkce a služby pro stát i zájmem státu o zdravý dorost.²³ Německé feministky dosáhly omezeného úspěchu v roce 1911, kdy byla placená dovolená prodloužena na

²³ Lily Braunová v roce 1901 navrhovala vytvoření zvláštního fondu pro všechny matky, do nějž by přispívali všichni občané a který by matkám poskytoval nemocenský plat na úrovni běžného platu po dobu 12 týdnů a hradil lékařskou péči a léky. Podobný fond pro matky chtěl v r. 1907 požadovat Svaz německých ženských spolků (BDF) společně se socialistkami, ale nakonec se pragmaticky rozhodly, že bude snadnější dosáhnout zlepšení již existujícího systému. Podaly tedy říšského sněmu petici požadující podporu matek vdaných i svobodných ve všech zaměstnáních a též rodinných příslušnic mužských zaměstnanců šest týdnů před a po porodu, bezplatnou lékařskou péči a příplatky za kojení delší doby mateřské dovolené. Podobně byla petice za prodloužení dovolené na 12 týdnů podána i v Rakousku, rovněž neúspěšně. [Allen 2005: 72-74]

osm týdnů a do pojištění byly zahrnuty zemědělské dělnice a ženy v domácí službě. [Allen 2005: 71-72]

Zavedení a postupné prodlužování placené mateřské dovolené sice postupně vyřešilo problém porodu, šestinedělí a částečně i kojení u některých pracujících žen (a významně přispělo k rozvoji sociálního státu, jak jej známe dnes), ale stále zůstával problém péče o děti a domácích prací po tomto období. Jak si všímá Allenová, požadovat další prodloužení mateřské dovolené by bylo riskantní, protože by to nahrávalo oponentům práce matek v prestižních zaměstnáních. [Allen 2005: 74-75] Některé myslitelky jako Gilmanová nebo Braunová předkládaly řešení ve formě komunálních domácností se společnou kuchyní, prádelnou a jeslemi s kvalifikovaným personálem, které by ženu osvobodily od neefektivní a úmorné domácí dřiny.²⁴ Kromě toho, že by tyto domácnosti umožnily ženě plně participovat na pracovním trhu a ve veřejném životě, poskytly by také dětem kvalitnější péči než nevzdělané matky, jejichž „diletantismus“ mnohé zastánkyně komunálních domácností kritizovaly. Idea komunálních domácností však měla i mezi feministkami mnoho kritiček (zejména ve Francii), které odpuzoval kolektivistický ráz takového ubytování. Ostrá kritika hospodyň a matek ze strany propagátorek komun navíc tyto ženy, většinou hrdé na svou práci a dovednosti, urážela a odrazovala. [Allen 2005: 74-77]

Druhý proud feministického hnutí řešil otázku svobody a nezávislosti matky požadavkem uznání samotného mateřství jako povolání, kvalifikované profese. Nejvlivnější propagátorkou tohoto přístupu byla švédská reformátorka Ellen Keyová, která kritizovala snahu žen pojit mateřství s výdělečným povoláním jako zbytečnou imitaci mužů. Mateřství bylo podle Keyové pro ženu nejvyšším osobnostním naplněním a nejdůležitějším atributem ženství. Výchovu malého dítěte považovala za příliš náročnou a komplikovanou činnost na to, aby ji mohla vykonávat učitelka v hromadném předškolním zařízení. Tomuto závažnému úkolu podle ní mohla dostát pouze matka, která se dítěti celodenně věnuje a která má ke své mateřské „práci“

²⁴ Myšlenka komunálních domácností získala vliv zejména v nizozemském Spolku svobodných žen (*Vrije Vrouwenvereniging*) mezi britskými socialistkami (zjm. ve Fabiánské společnosti a v nově založené *Society for the Promotion of Cooperative Housekeeping*), v Německu byla komuna postavena poblíž Drážďan. [Allen 2005: 75]

patřičné vzdělání, k němuž bylo třeba zřídit pro dívky kurzy péče o děti, hygieny a pedagogiky (k jejichž popularizaci také Keyová výrazně přispěla). Tato „profesionální matka“ však podle Keyové také musela být za svou práci patřičně finančně ohodnocena. Otázka, kdo by však měl matky za tuto práci platit, neměla jednoznačnou odpověď. Některé aktivistky jako Ellen Keyová sama, Hubertine Auclertová či Nelly Rousselová se domnívaly, že by matky měl platit stát a požadovaly mateřský plat. Jiné, jako například Rakušanka Marianne Hainischová a Němky Käthe Schirmacherová a Marianne Weberová, se domnívaly, že matka by měla mít zákonný nárok na část platu svého manžela. Obávaly se totiž státní intervence do rodiny a také toho, že mateřský plat od státu oslabí zodpovědnost otců vůči svým rodinám a tím i instituci manželství jako takovou. [Bocková 2007: 220]

Jak si všímá Allenová, tento přístup, ač zdánlivě konzervativní, byl ve skutečnosti výrazně moderní. Předváděl mateřství nikoli jako přirozený úděl, ale jako formu seberealizace, kvalifikovanou tvořivou činnost. Ellen Keyová ani další zastánkyně tohoto přístupu navíc také nepojímaly mateřství jako celoživotní úděl, ale jako pouhou fázi v ženině životě, před níž a po níž se může věnovat jiné profesi a placenému povolání mimo domov. [Allenová 2005: 78]

Největší podporu si mateřský plat od státu našel v ženském hnutí ve Francii a částečně také v Británii.²⁵ V Německu však hlavní proud feministického hnutí ani levicový proud tento koncept příliš neoslovil. Plat od státu totiž znamenal i možnou státní kontrolu a dohled. Keyová a další požadovaly od matek, jež by měly mít na státní plat nárok, dobrý zdravotní stav, vyhovující věk, vzdělání k mateřství, celodenní domácí péči o děti, kojení apod. Státní intervence do sféry rodiny vzbuzovala obavy z porušování soukromí a omezování osobní svobody, státní plat matkám vzbuzoval

²⁵ Snahám francouzských feministek o mateřský plat oponovali nejdůrazněji pronatalisté-muži, kteří sice také chápali produkci a výchovu dětí jako službu státu, kterou by podle nich měl stát odměňovat daňovými úlevami, dávkami apod., ale chtěli, aby tyto dávky a odměny plynuly hlavě rodiny – otcí. V tomto smyslu byly také nakonec v roce 1913 zavedeny dávky pro francouzské chudé rodiny s početnými dětmi, vyplácené otcům. Feministky se naproti tomu široce zasazovaly o to, aby stát platil podporu přímo matkám a nikoli jejich manželům. Kromě snahy podpořit ekonomickou nezávislost matky v manželství byly motivovány i přesvědčením, že státní podporu by měly dostávat všechny matky stejně bez ohledu na svůj manželský stav, protože jsou to ony, kdo děti rodí a vychovávají. V Británii mateřský plat podporovaly zejména socialistky včetně Fabiánské společnosti, které argumentovaly tím, že přetížené a udřené dělnice nepožadují ani tak právo pracovat, jako ochranu před neustálou dvojitou prací. [Allen 2005: 78-82]

znepokojivé otázky typu: Je-li matka zaměstnankyní státu, komu pak budou patřit její děti? Smí stát přikazovat nebo naopak zakazovat mateřství? Tato koncepce navíc nebrala v úvahu otce a jejich rodičovskou roli. Proto mnoho feministek mateřský plat odmítalo; také z obavy, že by podpořil představu, že žena nepotřebuje pracovat, a tudíž je možné ji vylučovat ze zaměstnání. V meziválečném období se většina feministek od jednoznačného důrazu na mateřství jakožto povolání na plný úvazek pro každou ženu odvrátila, jednak z nedůvěry vůči státu, který v očích mnoha žen válka zdiskreditovala, a jednak právě kvůli zvýšeným útokům na právo provdaných (středostavovských) žen pracovat.

3.2.2 Mateřství, práce a stát v meziválečném období

Po první světové válce reagovaly evropské společnosti na změny ve statusu žen a průnik žen do nových povolání úzkostí a často vyjadřovaným strachem ze smazání rozdílů mezi ženami a muži. Pocit společenské i mravní krize, krize rodiny a posléze i krize hospodářské přispěl k zesílení pronatalistických snah a k pokusům vypudit ženy z nově nabytých zaměstnání a prostorů. Projevem této konzervativní reakce bylo i v předchozí kapitole zmíněné zesílení náboženského, zjm. katolického ženského hnutí. Být matkou a hospodyní na plný úvazek rozhodně pro mnoho žen zůstávalo ideálem, zejména pro dělnice, které byly přetíženy těžkou prací v zaměstnání i v domově, bez technických vymožeností i bez placené pomoci, kterou měly k dispozici středostavovské ženy. Zároveň vznikaly organizace hospodyní, které požadovaly pro matky a manželky v domácnosti společenské uznání a finanční ohodnocení. Válečný nedostatek totiž způsobil ve většině válčících zemí, zejména však v Německu, v rakouských zemích a v Rusku, politizaci dosud apolitických žen, hospodyň, které se snažily udržet domácnost a k tomu často zvládnout i placenou práci mimo domov. Tyto ženy, které musely náhle plnit nové role a přitom se potýkat s černým trhem a často nespravedlivou distribucí potravin, si slovy Lynn Abramsové „začaly uvědomovat, že stát není na jejich straně“ [Abramsová 2005: 299].

Meziválečné ženské hnutí ve své většině potvrzovalo mateřství jako důležitý úkol ženy-občanky, dokonce i mateřství jako zaměstnání, ale zároveň trvalo na tom, že moderní žena se nechce a nebude chtít stát matkou v podmínkách závislosti na muži a podřízenosti. Požadovalo rovnost partnerů a nutnost ekonomické nezávislosti matky. V meziválečné éře „dva modely manželství, jeden založený na statusu matky v domácnosti na

plný úvazek, a druhý založený na kombinaci domácí práce a zaměstnání mimo domov, zápasily o legitimitu“ [Allen 2005: 141] a feministické organizace obhajovaly právo individuální ženy si mezi nimi vybírat nebo je i kombinovat. Narozdíl od předválečné éry, kdy většina feministek ochotně pouštěla stát do rodiny, zavládla po válce nedůvěra vůči státu a odpor vůči představě, že by snad děti patřily státu, vycházející z obavy, že stát v nich bude vidět jen „lidský materiál“ pro další válku. Ačkoli revoluční změny v SSSR zpočátku inspirovaly mnoho socialistek a levicově zaměřených feministek, některé z nich, například Madeleine Pelletierová, brzy zaujaly k sovětské realitě kritický postoj. Feministky hlavního občansko-liberálního proudu pak byly ze sovětské kolektivizované výchovy a volné lásky zděšeny. [Allen 2005: 201, Offen 2000: 270-272]

Nová nedůvěra vůči přímé státní intervenci do rodin, rodičovství a rozhodování pro rodičovství se odrazila ve sporu o dětské přídavky, který v meziválečné éře v mnoha zemích probíhal. Zatímco některé feministky přídavky podporovaly proto, že by zvýšily prestiž matek a že by si díky nim matky mohly zařídit placenou předškolní péči o děti a pracovat mimo domov, jiné je zase odmítaly z poměrně realistické obavy, že se stanou nástrojem státního nátlaku na zvyšování porodnosti a vylučování žen z pracovního trhu. Kromě nedůvěry vůči státu hrál u mnohých odpůrkyně přídavek roli i fakt, že je (vyplácené však otcům) často prosazovaly i mužské pronatalistické organizace snažící se zvýšit porodnost a posílit patriarchální model rodiny. Mnohým ženám i mužům se také ošklivila představa, že mateřství jako „práce lásky“ by mělo být profanováno finanční kompenzací – jak to u nás vyjádřil Emanuel Rádl, mateřství placené „od kusu“. [Rádl 1933: 73] ²⁶ Nejméně kontroverzní byla tato otázka ve

²⁶ Příspěvky na výživu byly poprvé vypláceny během války rodinám nepřítomných vojáků a válečným vdovám a sirotkům. Ve snaze udržet klidné zázemí a zvýšit porodnost je vyplácely všechny evropské válčící státy včetně rakouských zemí, a to – přelomově – i ženám a dětem nemanželským. Gisela Bocková si všímá, že ačkoli byly tyto příspěvky vypláceny v zájmu chybějících hlav rodin, mnohé ženy je chápaly jako něco, na co mají samy nárok za svoji práci pro stát. [Bocková 2007: 237]. Ve dvacátých letech se za přídavky na děti mladší pěti let – vyplácené matkám – zasazovala například Eleanor Rathboneová, členka britské Fabiánské společnosti (*Fabian Society*). Rathboneová chtěla podepřít mateřství jako společensky hodnotné povolání a nabourat představu toho, že „živitelem“ rodiny je pouze muž. Tyto příspěvky tedy byly obdobou „mateřského platu“ navrhovaného před válkou Ellen Keyovou. Rathboneová však neoponovala zaměstnání matek mimo domov a proto požadovala, aby matky mohly část příspěvků využít i k platbě za umístění dětí v zařízení předškolní výchovy. Přídavky však nenašly podporu ani u matek v domácnosti, které nedůvěřovaly státní intervenci do sféry rodiny, ani u řady pracujících žen, které se obávaly, že budou příspěvky použity jako záminka k jejich vytlačení z práce, a už vůbec ne u mužských odborů, které se obávaly, že zastaví či zpomalí zvyšování platů. Ve Francii měly dětské přídavky širokou podporu mezi většinou feministek, ale když byly konečně zavedeny v roce 1939, byly vyplácené jen sezdaným rodičům. (Matky, které neměly práci mimo domov, dostávaly zvláštní příplatek vyplácený přímo

Švédsku, jehož sociálně demokratická vláda státní mateřské dávky, vycházející z návrhů ženského hnutí a zejména z dílny sociálních reformátorů Alvy a Gunnara Myrdalových, zavedla již r. 1937. Příspěvky vyplácené matce byly přelomovým uznáním toho, že tradičně „nezaplatitelná“ práce matek si zaslouží státní finanční kompenzaci. [Bocková 2007: 244]

Poválečný celospolečenský důraz na stabilitu rodiny a manželství ovlivnil i feministické organizace, které se ve své většině odklonily od předválečných vizí komunálních domácností. To však neznamenal, že by podle evropských feministek matka musela být doma a u dětí neustále, ani to, že domov, zařízený podle potřeb dospělých, by byl pro děti podle nich tím nejvhodnějším celodenním prostředím. Mateřská škola podle nich poskytovala dětem vhodné výchovné prostředí i podněty a zároveň ženám umožňovala práci mimo domov. Hnutí za mateřské školství, jehož nejvlivnější představitelkou byla italská pedagožka a lékařka Maria Montessoriová, před válkou propagovalo mateřské školy a jesle jako součást komunálních domácností. Po válce bylo mateřské školství propagováno jako blahodárný doplněk výchovy v rodině, a jeho popularita a prestiž se tak zvýšila. Zůstávalo však stále pouze v soukromých rukách, ačkoli se v Německu, Británii, Švédsku aj. zejména levicově zaměřeni reformátoři a reformátorky snažily prosadit státní systém mateřského školství. Ve Francii podobný veřejný systém (*Écoles Maternelles*) existoval již od osmdesátých let, ale v meziválečné éře francouzské feministky kritizovaly nedostatek kvalifikovaných učitelek, financování, atd. Hlavním důvodem neochoty k státní podpoře mateřského školství byla společensky rozšířená představa, že o předškolní děti by měla pečovat matka sama v prostředí domova. [Allen 2005: 201-204]

V meziválečném období začaly mnohé feministiky hovořit i o nutnosti proměny role mužů jakožto otců. Kritizovaly starý model otcovství, v němž byl otec jen vzdáleným strach vzbuzujícím patriarchou a povzbuzovaly otce, aby se svým dětem více věnovali a více se podíleli na chodu domácnosti. To neznamenal, že by chtěly pro muže i ženy

jim. Při narození třetího dítěte byly přídavky vypláceny „živiteli“ rodiny. Pokud pracovali rodiče oba, tak otcí jakožto „hlavě“ rodiny.) V německé výmarské republice byly přídavky propagovány zejména konzervativními pronatalistickými organizacemi, které je chtěly vyplácet mužům-živitelům; účelem bylo podpoření populace a posílení tradiční rodinné struktury, a proto je většina liberálních feministek i socialistek odmítala. [Allen 2005: 150-154, Bocková 2007: 241-242]

vytvořit jednotný model rodičovství. Otcovská role podle nich spočívala zejména v seznamování dětí se sportovními aktivitami, přírodou, praktickými dovednostmi apod. Rodičovské role podle nich byly komplementární, otcova racionalita a náročnost byla žádoucí protiváhou matčiny někdy až příliš ochranné péče. Zároveň se však domnívaly, že otce je nutno pro rodičovství vzdělávat a zejména je odrazovat od přehnaného fyzického trestání dětí. Hlasy jako Alva Myrdalová, volající po nutnosti sdílení rodičovských povinností jakožto řešení problému mateřství versus zaměstnání, však byly výjimkou. Většina feministek, jak jsme viděli, hledala řešení tohoto problému ve státním zabezpečení matek, systému mateřských škol apod. Mnohé feministky ale hovořily o nutnosti vychovávat děti obojího pohlaví k domácím pracem a učit je spolupráci. [Allenová 2005: 205-207]

Hlavním předmětem pozornosti a úsilí meziválečných feministických organizací však byla kampaň proti pracujícím ženám, která zesílila s nástupem hospodářské krize, kdy se zaměstnané středostavovské ženy staly vhodným terčem odklánějícím frustraci mas směrem od politických elit. Kritizovány byly hlavně pracující vdané ženy v prestižních povoláních, protože ty již podle převládajícího veřejného mínění měly zaměstnání, a to domácí práci a mateřství. Mateřství, onen hlavní představitel různosti, se tedy stalo kategorií, s jejíž pomocí byly ženy vylučovány z pracovního trhu a někdy i z veřejného prostoru, v mnoha jinak demokratických zemích i prostřednictvím protiústavních zákonů. Vedoucí roli v rozdmýchávání odporu vůči práci těchto žen hráli ve většině zemí jejich mužští kolegové, kteří situace využili k tomu, aby se zbavili konkurence. Kampaň proti pracujícím ženám také podporovaly pronatalistické organizace a jednotlivci, kteří se domnívali, že pracující ženy mají méně dětí (zároveň také často požadovali po vládách vyplácení peněžních příspěvků na děti otcům). Nezaměstnanost byla chápána jako mužský problém a nezaměstnaným ženám se tak často nedostávalo sociální pomoci. Jak si všimá Ann T. Allenová, v meziválečné éře byla myšlenka, kterou rozvinuly feministky na přelomu století: totiž že mateřství je zaměstnání a služba státu, využita k vylučování žen ze zaměstnání a ve fašistických režimech pokud možno i z veřejného života vůbec. [Allen 2005: 149]

V mnoha zemích, např. ve Francii, Nizozemí, Belgii a Švédsku, byly navrženy zákony zakazující práci vdaných žen ve veřejné a státní službě, učitelství a případně i v jiných středostavovských zaměstnáních, ale díky soustředěnému úsilí místních

feministických organizací se jejich přijetí podařilo zabránit. V jiných zemích jako v Irsku, Německu, Rakousku, Itálii a Španělsku se přijetí podobných zákazů zabránit nepodařilo. Ačkoli ústava německé výmarské republiky zakazovala celibát veřejných a státních zaměstnankyň, byl celibát učitelek stále v praxi uplatňován a v roce 1925 byla zavedena údajně dočasná úsporná opatření, která umožňovala propuštění vdaných státních a veřejných zaměstnankyň. S dalším katastrofálním zhoršením hospodářské i politické situace byl v roce 1932 přijat tzv. zákon o dvojím příjmu (*Doppelverdiengesetz*), který trvale zrušil ústavní ochranu zaměstnankyň před výpovědí z důvodu sňatku. O rok později nastoupivší nacistický režim zrušil nezávislé ženské organizace, převzal existující diskriminační opatření a přidal další, například kvóty omezující počet žen přijatých na univerzity, výpověď všech žen z určitých zaměstnání atp. [Allen 2005: 154-158]

V Rakousku se otázka vdaných zaměstnankyň vyvíjela podobným způsobem. V roce 1934 byl, podobně jako dříve v Německu, zaveden zákon o „dvojím příjmu“. Zajímavým rozdílem byl fakt, že v Rakousku proti zákonným opatřením proti vdaným ženám protestovaly po boku liberálních feministických organizací i dvě katolické ženské organizace (*Katholischer Deutscher Frauenbund* a *Katholische Frauenorganisation*), které považovaly výpověď vdaných žen, na jejichž příjmu rodina často závisela, za škodlivou pro rodinný život a protivila se jim nacistická glorifikace mateřství na úkor aspirací žen v duchovních a intelektuálních oblastech. Zákony zakazující práci vdaných žen a limitující ženské vzdělání a občanské svobody byly zavedeny i po nástupu fašistických režimů ve Španělsku a Itálii. Fašistické a nacistické režimy propagovaly a vnucovaly návrat žen do domácnosti a také v rámci podpory natality vyplácely příspěvky na děti a různé finanční bonusy spojené s manželstvím, vyplácené však vždy manželů a otců – chtěly totiž zároveň podpořit patriarchální model rodiny. [Allen 2005: 149, 154, 158]

I v demokratických státech se feministické organizace ocitaly při obhajobě práv vdaných středostavovských žen na placené zaměstnání v těžké situaci. Nemohly si dovolit tuto bitvu prohrát, protože by to znamenalo v praxi přijít o téměř veškeré dosavadní emancipační výdobytky – ženské vzdělání, možnost ekonomické nezávislosti i skutečnou společenskou rovnost. Nemohly si ani dovolit popudit proti sobě zástupy manželek a matek, často sdružených ve velkých hospodyňských organizacích, které si

nepřály pracovat mimo domov a považovaly svou práci v mateřství a domácnosti za hodnotnou – navíc bylo oceňování a respektování této práce jedním z důležitých feministických požadavků. Většina feministických meziválečných organizací tedy hájila právo ženy na obě: být matkou v domácnosti i matkou pracující, podle osobní volby a situace rodiny. [Allen 2005: 150] Práce ženy mimo domov již tedy nebyla pouze nešťastnou nutností nebo odsouzeníhodným sobectvím, ale začala být chápána jako jedna z možných pozitivních voleb. K novému obrazu mateřství, které meziválečné ženské hnutí ve své většině vypracovalo, patřila matka pečovatelka i matka pracovnice, egalitární vztah rodičů, aktivnější role otce ve výchově, práva dětí a také matčino právo regulovat a plánovat své mateřství.

3.3 Kontrola mateřství

Jak ukazuje Ann T. Allenová, reprodukční práva žen byla revoluční novinkou, těžko obhajitelnou na základě existujících koncepcí individuálních práv. Práva v oblasti rodiny a reprodukce tradičně patřila mužům, jejichž moc nad těly jejich manželek chránil koncept soukromé sféry rodiny, do níž stát nezasahuje. Proto, všímá si Allenová, byly feministky zejména předválečné éry tak ochotné stát do této sféry pouštět. Ochrana soukromí neznamena pro ně a pro řady „obyčejných“ žen všech tříd ani tak ochranu, jako spíš zranitelnost. [Allen 2005: 88] Otázka kontroly mateřství, kterou ženské hnutí otevřelo již před první světovou válkou, však byla kontroverzním tématem i proto, že typická strategie předválečného a meziválečného ženského hnutí, totiž žádat pro ženy práva jako odměnu za jejich vlasteneckou mateřskou službu, se v otázce reprodukčních práv dostávala do problémů. Zatímco za ekonomickou nezávislost a právní rovnost žen, manželek a matek mohlo ženské hnutí argumentovat jako za věc veřejného zájmu (ženy ekonomicky nezávislé, s právní jistotou budou lepšími a ochotnějšími matkami), v otázce reprodukčních práv se zdálo, že zájmy státu, žádajícího vysokou porodnost, a osobní svoboda žen jsou v naprostém rozporu. Navíc zde koncepce mateřství jako sociální funkce otvírala hrozbu toho, že by snad plodnost žen začal místo manžela regulovat stát, určující kdo smí, nesmí a musí mít děti a kolik. Toho se mnohé feministky zejména v meziválečné éře obávaly a kladly důraz na to, že je třeba najít řešení, které bude respektovat práva žen na osobní svobodu a sebeurčení v otázce reprodukce. [Allen 2005: 88]

Vzhledem k argumentační nezakotvenosti reprodukčních práv v soudobém diskurzu rozvinuly jejich zastánkyně nejprve pragmatickou argumentační strategii odvolávající se na prospěch dětí. Koncepce práv dětí, ač výrazně mladší, byla veřejností daleko lépe přijímána než požadavek práv žen. [Allen 2005: 88] Právo matek kontrolovat svou plodnost bylo tedy obhajováno poukazem, že díky „racionalizaci porodů“ budou matky moci dětem poskytnout lepší podmínky a lepší péči, a tím snížit dobovou hrozbou dětskou úmrtnost. Obavy z toho, že se ženy rozhodnou mít ještě méně dětí než teď, vyvracely feministky poukazem na to, že kvantita populace se nahradí její „kvalitou“. Výraznou argumentační linii tak tvořily dobově populární argumenty eugenické, odvolávající se na zdraví a zdatnost potomků.

Eugenika, před nástupem pravicových režimů populární a široce respektovaná „věda“, je dnes asociována především s tzv. „rasovou hygienou“ a zločiny, které v jejím jménu páchal německý nacistický režim. Předválečná a meziválečná eugenika však neměla jen podobu pravicové „rasové hygieny“. Její druhý proud, k němuž se často hlásili levicovní sociální reformátoři, nepracoval s rasistickými teoriemi a kladl si za cíl zlepšení lidstva ve smyslu snížení počtu chorob, dědičných defektů, apod. Právě k tomuto proudu se většina feministek užívajících eugenické argumenty hlásila. I představitelé tohoto sociálně-reformního proudu eugeniky ovšem nezřídka obhajovali státní regulaci rodičovství spojenou s nebezpečnými zásahy do osobní svobody jednotlivců. Feministky používající eugenické argumenty však ve své většině direktivní státní zásahy odmítaly a preferovaly osvětu poskytující jednotlivcům informace a prostředky k tomu, aby mohli o své reprodukci rozhodovat sami. Výrazným představitelům této liberální syntézy feminismu a eugeniky byl již zmíněný německý Svaz na ochranu mateřství (BfM), který se od soudobé německé pravicové Společnosti pro rasovou hygienu výrazně distancoval. [Allen 2005: 90-92] ²⁷

²⁷ Některé představitelky ženského hnutí přesto ve dvacátých letech podporovaly kontroverzní státní zásahy do svobod jednotlivců v podobě nucené internace či dokonce sterilizace lidí označených za mentálně postižené, lidí trpících duševní nemocí apod. Podporu si tato opatření našla zejména v Británii, kde se za ně postavily všechny významné spolky včetně NUSEC, ve Skandinávských zemích a do jisté míry i v Německu (za ústavní péči se stavěl BDF, za sterilizaci zejména sociální demokratky a komunistky). Argumentem bylo předcházení nezodpovědnému rodičovství a přenosu postižení pokládaných za dědičná na potomstvo. Teprve rozsáhlé nucené sterilizace v nacistickém Německu těmto reformátorkám ukázaly nebezpečí tohoto přístupu. [Allen 2005: 176-181]

I když byla eugenika často spojena s nepřátelským či předsudečným postojem vůči chudým (výrazně například u Marie Stopesové), představitelé levicového proudu používali eugenické argumenty i ke kritice sexuálního chování mužů z vyšších středních tříd (podpora prostituce, šíření pohlavních chorob). Právě poukazy na problém pohlavních chorob, zejména tehdy nevyлéčitelné syfilis, a specificky na problém nezodpovědných ženichů a manželů, kteří nemocí nakazili svou manželku i děti, z takového spojení vznikající, byly používány k obhajobě práva žen rozhodovat o svém mateřství. Tento problém tematizovala řada dobově skandálních děl krásné literatury i dramatu, z nichž jmenujme alespoň svého času zakázanou divadelní hru *Les Avariés* (Syfilitici) z pera francouzského dramatika Eugène Briexu. Ženy byly v této literatuře i v argumentacích většiny feministek představovány jako oběti mužské nezodpovědnosti a zvlé. ²⁸ Zastánkyně moderní antikoncepce jako např. Nelly Rousselová obhajovaly antikoncepční prostředky jako záchranný prostředek pro manželky alkoholiků a nakažených, které jsou svými muži nuceny k pohlavnímu styku. Právo žen odmítat či kontrolovat v takových případech reprodukci mohlo být koncipováno jako morální a bylo méně kontroverzní i proto, že žena zde neodmítala mateřství kvůli sobě samé, ale ve snaze zabránit utrpení případného dítěte. [Allen 2005: 104-105] Eugenické argumenty tak umožňovaly jak středostavovským, tak dělnickým ženám snáze hovořit i o problému sexuálního násilí v manželství.

Feministické organizace často spolupracovaly se spolky bojujícími proti alkoholismu, pohlavním nemocem a prostituci. Mnoho ženských spolků se zasazovalo o to, aby bylo před sňatkem zákonem nařizeno předložení zdravotního osvědčení, jež by zabránilo případům, kdy jeden z partnerů před druhým tají závažnou dědičnou nemoc a zejména pak pohlavní chorobu. Tento požadavek ve své rezoluci podpořil již Mezinárodní feministický kongres v Paříži roku 1896. Ocitl se i v návrhu rodinného práva vytvořeném Skandinávskou komisí, na jehož základě pak severské státy do svých zákoníků včlenily zákazy sňatku v případech některých chorob považovaných za dědičné a ve Švédsku a Finsku pak i v případě pohlavní choroby. Většina feministických organizací však odmítala, zejména v meziválečné éře, aby zdravotní

²⁸ Mnohé aktivistky však zdůrazňovaly zodpovědnost obou rodičů; v Norsku a Dánsku byly na počátku století zavedena trestnost vědomého nakažení pohlavní nemocí, bez ohledu na pachatele, podobný (neúspěšný) návrh podal vládě i Svaz německých ženských spolků (BDF).

osvědčení byla zpřístupněna komukoli jinému než ženichovi a nevěstě a aby na jejich základě mohl být sňatek úředně zakázán. Nebezpečí eugeniky a přístupu, že hodnota člověka se dá měřit jeho „zdatností“ a že reprodukce je privilegiem zdatných a nikoli lidským právem všech, se naplno projevilo až ve třicátých letech. [Allen 2005: 105-107]

Většina evropských feministek se na právu ženy kontrolovat svou reprodukci a na nutnosti sexuální osvěty a výchovy u veřejnosti i dětí shodla již před první světovou válkou.²⁹ Na otázku *jak* mateřství kontrolovat se však odpovědi lišily: jedna skupina feministek viděla jako optimální metodu ženou kontrolovanou abstinencí, zatímco strana druhá propagovala moderní antikoncepční prostředky.

Feministky zastávající abstinenci hovořily o hodnotách jako zdrženlivost a sebeovládání. Ženu v souladu s dobovými genderovými stereotypy považovaly za nositelku a strážkyni těchto vlastností a proto chtěly zvýšit její status v manželství tak, aby mohla rozhodovat, jak a kdy k sexu dochází. Antikoncepční prostředky odmítaly většinou z obavy před mužským sexuálním násilím, kterému by už nestála v cestě ani obava z dalšího dítěte. Většina britských feministek antikoncepci před první světovou válkou odmítala právě v kontextu dobové kampaně proti znásilnění v manželství. Podobné postoje převažovaly i ve Francii a vyskytovaly se v podobě silného konzervativního křídla i v ostatních státech. V souladu s dobovými genderovými stereotypy tento proud feminizmu považoval sexuální touhu za mužskou vlastnost a

²⁹ Mnohé feministické organizace již v předválečném hnutí kritizovaly prudérnost v otázkách reprodukce a reprodukčního zdraví, jež u mnoha žen vedla k psychologickým a zdravotním problémům, nevědomosti o prostředcích a metodách kontroly plodnosti či dokonce k nákaze pohlavní chorobou. Nutností podle nich byla moderní sexuální výchova, ohledně jejíž podoby se však dělily na dva tábory. První, většinou též odmítající antikoncepci, se domníval, že by tyto vědomosti měla předávat matka. Zdůrazňoval vazbu mezi matkou a dítětem, autonomii, význam a důstojnost matky, hodnoty vzájemného respektu a sebeovládání. Představitelkami tohoto přístupu byly například Angličanka Elizabeth Wolstenholme Elmy nebo Švýcarka Emma Piecynska. Tábor druhý se naopak domníval, že sexuální výchova by měla spadat do kompetence kvalifikovaných učitelů a učitelek ve školách. Matky byly podle těchto reformátorek a reformátorů příliš nevědomé na to, aby mohly dětem podat přesně vědecké poznatky. Tento přístup zdůrazňoval zejména zdravotní a eugenické dimenze kontroly porodnosti a většinou byl spojen s podporou antikoncepčních prostředků a pozitivním přístupem k ženské i mužské sexualitě. Největší podporu měl mezi feministkami v Německu (BfM). Sexuální osvěta ve školách byla kontroverzním tématem, protože se většina společnosti domnívala, že spadá do sféry rodičovské autority, do níž by škola (stát) neměla zasahovat. V Británii se nejvýraznější postavou kampaně za sexuální osvětu stala Marie Carmichael Stopesová a její kniha *Married Love*, vydaná r. 1918. Stopesová v meziválečné éře hrála výraznou roli v popularizaci antikoncepčních prostředků a také otevřeně hovořila o ženském sexuálním potěšení. [Allen 2005: 92-97]

jeho představitelky se domnívaly, že kdyby měly ženy v manželství reálnou možnost a právo volby v otázkách sexu, většina by se s úlevou rozhodla limitovat sex na minimum nezbytné pro reprodukci. Ženu v manželství chápaly jako oběť mužské bezohlednosti, na kterou žena doplácí svým zdravím a svobodou, a moderní freudiánské teorie o důležitosti a nepotlačitelnosti sexuálního pudu odmítaly jako další pokus udělat z ženy sexuální hračku. [Allen 2005: 98, 100]

Naopak druhá strana, zastánci moderních antikoncepčních metod, trvala na tom, že muži i ženy ze sexu mohou mít potěšení a že za něj mají oba zodpovědnost. Tato strana spatřovala klíč k řešení problému nekontrolované plodnosti nikoli v abstinenci, ale v oddělení sexu a reprodukce. Zastánkyněmi tohoto směru byly většinou radikálnější, často levicově orientované organizace a osobnosti. V Británii antikoncepci v předválečné éře propagovala Neomalthusiánská liga, která nutnost kontroly reprodukce zdůvodňovala ekonomickou teorií postulující, že chudoba je způsobena příliš velkými rodinami a že světové zdroje nestačí na to, aby uživily stoupající lidskou populaci. Ve Francii neomalthusianismus oslovil jen anarchisty a menšinu levicově orientovaných feministických aktivistek jako Nelly Rousselovou, Gabrielle Petitovou a zejména Madeleine Pelletierovou, která obhajovala i právo ženy na potrat v prvním trimestru a zastávala názor, že i ženy mají přirozené sexuální potřeby. Hnutí za antikoncepci bylo v předválečné éře úspěšné zejména v Nizozemí, kde se za ně postavily tak význačné osobnosti ženského hnutí jako Aletta Jacobsová a Wilhelmina Druckerová. Obě tyto ženy měly rovněž pozitivní náhled na ženskou sexualitu a ženskou sexuální touhu. V roce 1881 byla v Nizozemí založena Neomalthusiánská liga a v roce 1882 založila Aletta Jacobsová první kliniku pro plánované rodičovství na světě. Podpora antikoncepce se rozšířila i do sousední Belgie, kde v roce 1909 fungovaly již tři kliniky. [Allen 2005: 99-101]

Největší podporu získala antikoncepce v Německu, kde se za ni postavil Svaz pro ochranu matek (BfM) s předsedkyní Helene Stöckerovou i většina socialistek. BfM antikoncepci podporoval z důvodu ženiny osobní svobody, z eugenických důvodů ve smyslu zdraví a optimálních podmínek pro rozvoj dítěte, i z důvodu kladného postoje k sexualitě ženy i muže. BfM byla navzdory své radikalitě poměrně vlivnou organizací a díky jejímu vlivu se otázka „kontroly porodů“ dokonce krátkou dobu probírala i ve vedení konzervativnějšího celostátního Svazu německých ženských spolků (BDF).

V roce 1908 vyšel z BfM návrh na legalizaci potratu a šíření antikoncepčních prostředků, který nakonec konzervativnější většina v BDF zamítla z obavy, že legalizace potratu by jen posílila mužskou nezodpovědnost vůči ženám. Avšak ani tato většina nebyla pro zachování úplného zákazu interrupce, ale přála si reformu povolující potrat v případech znásilnění, závažných poruch plodu nebo k záchraně života matky. Jak si všímá Allenová, toto byl v porovnání s většinou soudobých velkých ženských organizací ojediněle progresivní postoj. [Allen 2005: 101-102]

V meziválečné éře podpora pro antikoncepční prostředky ve feministickém hnutí rostla, zejména v protestantských zemích, protože některé protestantské církve používání antikoncepce postupně uznaly a připustily. Během dvacátých a třicátých let se v těchto zemích začaly zakládat kliniky pro plánované rodičovství, zejména v Británii, Německu, Švédsku, Norsku a Nizozemí, které přispěly k popularizaci ženských bariérových antikoncepčních prostředků, které ženě dovozovaly rozhodovat o svém otěhotnění i bez kooperace partnera. Ve Švédsku (1938) a v Norsku (1939) nakonec získaly kliniky i finanční státní podporu.

Největší podporu měla antikoncepce i nadále v Německu a také v Rakousku, kde se za ni postavil nejen BfM, ale i komunisté a sociální demokracie. V roce 1931 v Německu proběhla řada hromadných demonstrací za zrušení trestnosti interrupcí, při jejichž organizaci dokonce němečtí komunisté a sociální demokraté spolupracovali. Německá komunistická strana požadovala plnou legalizaci interrupcí, zatímco sociální demokracie požadovala částečnou legalizaci v systému povolených indikací: lékařské, eugenické a sociální. O podobnou reformu, stejně jako o antikoncepční osvětu, se snažili i socialisté a socialistky v Rakousku. Mainstreamový Svaz německých ženských spolků (BDF) plnou legalitaci potratu odmítal, ale dostupnost antikoncepce podporoval, ačkoli se v otázce antikoncepční osvěty a propagace ze strategických důvodů otevřeně neangažoval. [Allen 2005: 163, 170-172]

Dalším centrem propagace antikoncepčních metod se po válce stala Británie, kde získala rozhodující vliv práce středostavovské sexuální reformátorky Marie Stopesové. Její podoba propagace antikoncepce a sexuální osvěty nebyla spojena se sociálním radikálismem, ale kladla důraz spíše na soukromé manželské štěstí. Stopesová ovšem podporovala právo vdané ženy na práci mimo domov a osobní seberealizaci a

antikoncepční osvětu propagovala jak pro střední třídu, tak pro chudé. Právě v tomto ohledu však Stopesová zůstává poněkud kontroverzní postavou, protože zastávala verzi eugeniky pojící chudobu s dědičnou méněcenností a její propagace antikoncepce mezi chudými tak sloužila i zájmu omezit „nežádoucí“ plození. Nicméně její „*Mother's Clinic*“, klinika pro plánované rodičovství založená r. 1921 v Londýně, byla velmi úspěšná a inspirovala vznik mnohých podobných center. Za dostupnost antikoncepce pro vdané ženy se r. 1926 v Británii postavil i Národní svaz spolků pro rovná občanská práva (*National Union of Societies for Equal Citizenship – NUSEC*), nástupce předválečného Národního svazu společností za volební právo žen (*NUWSS*). Roku 1929 tak pod tlakem této organizace ministerstvo zdravotnictví povolilo poskytování informací o prostředcích zabránění početí ve veřejných zdravotnických zařízeních. Za antikoncepci se postavily i socialistky, které se pod vedením Dory Russelové snažily prosadit vytvoření sítě veřejně financovaných klinik plánovaného rodičovství, ale narazily na nesouhlas mužského vedení labouristické strany. Otázku legalizace potratu v Británii otevřela malá skupina radikálních feministek včetně Dory Russelové a Stelly Browneové až v roce 1936, kdy založila Spolek pro reformu zákona o potratech (*Abortion Law Reform Association*). [Allen 2005: 164-165]

V katolických zemích se naopak vlády i většina veřejnosti vůči antikoncepci stavěly nepříznivě. Silnou roli v odmítání antikoncepce hrála katolická církev, která svůj odpor k užívání antikoncepčních prostředků nakonec r. 1930 stvrdila v encyklice *Casti Connubii*. Ve Francii byla dokoce v roce 1920 uzákoněna trestnost prodeje antikoncepčních prostředků i veřejné propagace jakýchkoli forem omezování počtu dětí (v témže roce také francouzští zákonodárci zavedli systém zlatých, stříbrných a bronzových medailí pro zasloužilé matky). Podobné zákazy antikoncepce byly zavedeny i v Belgii a Irsku. Antikoncepci samozřejmě také zakázaly nastupující pravicové režimy v Německu, Rakousku, Španělsku a Itálii. V nacistickém Německu byla populační politika vedena politikou tzv. „rasové hygieny“, která zahrnovala zákazy sňatku, nucené sterilizace, povolení potratu pouze na základě indikace eugenické, podporu „rasově vyhovujícího“ mateřství a trestání mateřství „nevhodného“. Levicové organizace propagující antikoncepci a sexuální reformu byly rozpuštěny a jejich vedoucí osobnosti se většinou uchýlily do exilu. [Allen 2005: 165-166, 171]

Pronatalistickým opatřením ani drakonickým zákonům se však dlouhodobý trend poklesu porodnosti nepodařilo zvrátit. Vycházel, stejně jako souběžný růst sňatečnosti (více žen se stávalo matkami, ale měly méně dětí), z širší kulturní změny, která hnutí za antikoncepci předcházela a byla jeho zdrojem. Hlavními složkami této proměny byl nový důraz na zodpovědné a náročné rodičovství a na práva dětí i nové individualistické pojetí manželství, které jako účel manželství vidělo v první řadě osobní štěstí manželů i dětí a teprve v řadě druhé plnění reprodukční „povinnosti“.

Ostatně sám koncept mateřství jako občanské služby státu se v meziválečné éře začínal problematizovat. Z kvasu první světové války se vynořil jako mainstreamová rétorická strategie feministického hnutí, které ve své většině považovalo mateřství za přirozený instinkt každé zdravé ženy, který ke svému rozvinutí potřebuje jen optimální společenské podmínky. Feministky přelomu století ve své většině bojovaly za práva žen s tím, že svobodná a zajištěná žena si vždy vybere mateřství, pokud bude moci. Během meziválečné éry se však tento konsenzus začínal pomalu bortit. Kampaň za antikoncepci poukazující na manželské a rodinné štěstí posilovala posun k individualistické podobě manželství. Argumenty odvolávající se na chudobu, nemoc, atp., naopak otvíraly nepříjemnou otázku, zda mají ženy v optimálních podmínkách *povinnost* mateřství pro dobro společnosti či státu. Tato otázka ovšem zněla stále nepatřičněji. Během meziválečné éry se tak v otázce reprodukce prosazoval individualismus odmítající podříditi se požadavkům státu. [Allen 2005: 168-173]

Mnohé feministky, zejména z velkých mainstreamových organizací, stále považovaly mateřství za občanskou povinnost i právo a tuto společenskou změnu nevnímaly vždy pozitivně. Ačkoli však mnohdy neváhaly kritizovat ženy „sobecky“ odmítající mateřství, bylo pro ně státem nařizované a nucené mateřství nepřijatelné. Nedůvěru ke státu rostoucí ze zkušeností první světové války pak dále posilovaly závody ve zbrojení a nástup pravicových diktátorských režimů. (Levicová kampaň za antikoncepční osvětu měla často, zejména v Německu a Rakousku, výrazně antimilitaristický charakter.) Německé komunistky a výjimečné osobnosti na radikální levici jako Madeleine Pelletierová ve Francii či Stella Browneová v Británii formulovaly lidské právo ženy na vlastní tělo a na osobní svobodu v rozhodování o svém mateřství. [Allen 2005: 170, 173]

Feministické hnutí, které bylo v předválečné éře ochotné narušit hranici mezi soukromým a veřejným a pustit stát do soukromé sféry domova, tak na konci meziválečné éry nahlíželo na stát a jeho intervenci do rodiny daleko podezřívavěji. Ačkoli stále považovalo za povinnost státu a společnosti zabezpečit matky a děti, ba mnohdy považovalo toto zajištění ve formě mateřské dovolené a mateřských škol za nutné pro společenskou rovnost žen, formulovalo během meziválečné éry zároveň požadavek respektu k individuálním právům ženy – matky či potenciální matky – jako člověka: právo na práci, právo na rovné postavení ve sféře soukromé i veřejné a právo kontrolovat svou reprodukci.

4 Charakteristika Ženské národní rady

4.1 Vznik a organizace Ženské národní rady

Ženská národní rada byla založena 8. dubna 1923 jako centrum sdružující československé ženské pokrokové spolky. Můžeme říci, že založení ŽNR bylo vlastně důsledkem zklamání českých feministek z poválečného vývoje. Bezprostředně po konci války a vzniku republiky, která ženám poskytla volební právo a zaručovala jim v ústavě rovnost s muži,³⁰ republiky, v jejímž čele stál velký zastánce ženského hnutí T. G. Masaryk,³¹ většina českých feministek věřila, že dosáhly svého cíle. Některé významné ženské spolky jako Spolek akademicky vzdělaných žen a Pokroková organizace moravských žen se po vzniku republiky dokonce samy rozpustily, resp. v případě POMŽ pozastavily svou činnost v přesvědčení, že jejich úkol již skončil a jejich další existence je tak zbytečná [Malínská 2005: 108, Burešová 2001: 134]. Po vyprchání revoluční euforie se však ukázalo, že ústavní záruky jsou jedna věc, jejich uvádění do žité praxe však věc jiná, a české emancipistky a feministky brzy došly k hořkému poznání, že „rovnoprávnost žen je u nás pouze papírová.“ [časopis ŽR, roč. 1925, číslo 1., s. 9, článek Ženy a zákon restriktivní]

Konzervativní postoje ze společnosti nezmizely přes noc, naopak se zdálo, že stále převažují. Stejně jako jiné evropské státy procházela česká společnost vlnou poválečné konzervativní reakce. Jeden z nejdůležitějších porevolučních výdobytků, zrušení celibátu učitelek a státních a veřejných zaměstnankyň vůbec, se záhy ocitl pod setrvalou palbou zejm. ze strany konzervativní státní byrokracie. Již od samého počátku dvacátých let [časopis ŽR, r. 1928, s. 147; Burešová 2001: 86] se setkáváme s opakovanými pokusy omezit či přímo zamezit práci vdaných žen, zejména státních a veřejných zaměstnankyň, v intelektuálních povoláních a prosadit jejich platové či jiné znevýhodňování. Přetrvávala diskriminace v přístupu k vyšším pozicím a k některým povoláním vůbec (především právo, soudnictví, vyšší pozice ve státní správě). Dalším

³⁰ Často citovaný paragraf 106: “Výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají.”

³¹ Souhrn Masarykových názorů na „ženskou otázku“ nalezneme ve čtyřech krátkých přednáškách: Moderní názor na ženu (1904), Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě (1907), Mnohoženství a jednoženství (1899) a Žena u Ježíše a Pavla (1910), publikovaných ve sborníku Masaryk a ženy, který vydala ŽNR r. 1930. Těž viz Skillling 1991.

palčivě pociťovaným problémem bylo nedostatečné sociální zabezpečení matek a dětí a znevýhodňování žen v přístupu k sociálnímu zabezpečení státních zaměstnanců, stejně jako přetrvávající rakouské zákonodárství – především starý občanský zákoník z roku 1811. Širšímu uplatnění žen ve veřejném životě zabraňovalo i stále nedostatečné vzdělání dívek a lhostejnost většiny žen samotných, především na venkově, i široce sdílené společenské přesvědčení o morálním úpadku, který s sebou samostatná výdělečná činnost žen a jejich účast na veřejném životě údajně přináší.

To všechno, ale zejména útoky na proticelibátní zákon, přimělo feministicky zaměřené ženy k oživení spolkové činnosti. Z iniciativy PhDr. Albíny Honzákové, jedné z prvních absolventek filosofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity a jedné z prvních středoškolských profesorek (vyučovala v Minervě), bylo tedy r. 1922 na místě původního Spolku akademicky vzdělaných žen založeno Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen v Republice Československé [Malínská 2005: 108],³² které se o rok později spolu s Výborem pro volební právo žen a Ženským klubem českým, jenž svou činnost nikdy nepřerušil, stalo jedním ze zakládajících členů ŽNR [Burešová 2001: 42].

Hlavní iniciátorkou vzniku ŽNR byla Františka Ferdinanda Plamínková, která také v čele ŽNR stála po celou dobu její existence. F. F. Plamínková byla respektovanou národně socialitickou političkou. V letech 1919-1925 byla členkou zastupitelstva hl. m. Prahy za stranu národně socialistickou [Musilová 2005: 110-111]. V roce 1925 byla za tutéž stranu zvolena do Senátu, kde působila až do konce republiky. Jak jsme viděli, v boji za rovnoprávnost žen se začala angažovat již jako mladá učitelka na přelomu století. Byla jednou z vedoucích pracovnic Ženského klubu českého [Veselá 1994, s. 3, s. 7], iniciátorkou založení Výboru pro volební právo žen a hlavní organizátorkou kampaně za zvolení Boženy Vikové-Kunětické do zemského sněmu [Malínská 2005: 113-114].

ŽNR aspirovala na to, stát se organizací sdružující skutečně veškeré emancipační ženské spolky. Přesněji ji však musíme označit jako představitelku občanského či

³² Ke stejnému rozhodnutí došly o dva roky později i moravské ženy a obnovily své sdružení pod názvem Zemská organizace pokrokových žen moravských [Burešová 2001: 134-135].

liberálně-pokrokového ženského hnutí. Druhým výrazným proudem emancipačního ženského hnutí bylo hnutí komunistické, které pracovalo v rámci strany a od občanského feminismu se snažilo distancovat, protože v souladu s komunistickou doktrínou vidělo řešení ženské otázky ve zrušení kapitalismu a nástupu socialistické společnosti. Okruh faktické působnosti a aktivity ŽNR byl poněkud omezen také z místního hlediska: ŽNR byla aktivní spíše v Čechách než na Moravě nebo dokonce na Slovensku či v Podkarpatské Rusi. Na Moravě sice působila samostatná brněnská pracovní odbočka ŽNR, ale větší aktivitu a váhu tam vykazovala v ŽNR nesdružená Zemská organizace pokrokových žen moravských. Tu však s ŽNR pojily přátelské vztahy a poměrná ideová shoda, takže obě organizace často spolupracovaly. Na Slovensku s ŽNR spolupracoval v ní sdružený pokrokový spolek Živena.

4.2 Organizační struktura ŽNR

Sídlem organizace byla Praha, resp. hlavní kancelář na Staroměstském náměstí a později, od r. 1933, v ulici Na Perštýně [časopis ŽR, roč. 1933, č. 3, Jednatelská zpráva za rok 1932]. ŽNR měla i svou místní pobočku v Brně, která však byla méně aktivní, protože v Zemi moravskoslezské působila výše zmíněná samostatná Zemská organizace pokrokových žen moravských. Výkonným orgánem ŽNR bylo valné shromáždění, které se scházelo minimálně jednou ročně. Volilo předsednictvo a předsedkyni, delegátky do Mezinárodní ženské rady, jejíž byla ŽNR členskou organizací, a širší a užší výkonný výbor. Také stanovilo členské příspěvky, schvalovalo návrhy na změny stanov, atp. Předsednictvo ŽNR se sestávalo z předsedkyně, tří místopředsedkyň, dvou jednatelek, pokladní a účetní.

Dalšími složkami ŽNR byly zájmové skupiny, pracovní skupiny a pracovní odbory. V roce 1924 byly v rámci ŽNR vyčleněny tyto zájmové skupiny: učitelská, dělnická, úřednická a volných povolání, a pracovní skupiny pro: osobní svobodu ženinu, vzdělání ženino, postavení ženy v manželství, mravnostní otázky, mateřství, matku a dítě, pro práci ženy - hlavně výdělečnou a pro styk s cizinou. Tyto skupiny a odbory zůstaly činné v podstatě po celou dobu existence ŽNR a byly průběžně doplňovány dalšími podle aktuálních potřeb (např. odbor pro zjednodušení domácnosti, odbor pro film a rozhlas, hygienu, mírový odbor, atd. atp.). Jejich činnost byla rozdělena na práce akutní, tj. okamžitou obranu ohrožených práv, a zásadní, tj. přípravu podkladů

pro legislativní změny [Burešová 2001: 63]. Chod organizace a tiskovou činnost zajišťovaly pracovní odbory finanční a tiskový, organizační a propagační. ŽNR byla financována z členských příspěvků a darů a významným zdrojem financí byl i každoroční koncert ve prospěch fondu pro styk s cizinou, pořádaný od roku 1927 pod záštitou T.G. Masaryka.

Tiskovým orgánem ŽNR byl časopis *Ženská rada*, který vycházel desetkrát ročně od roku 1925. ŽNR také měla bohatou ediční činnost: vydávala množství publikací týkající se všech okruhů její činnosti: osvětové brožury, sborníky, letáky, veřejná prohlášení aj. Další důležitou činností ŽNR bylo sbírání materiálů o postavení a životě žen u nás i v zahraničí, vytvoření přehledu podobné literatury a budování knihovny ženské problematiky a ženského hnutí. Ze ŽNR se tak stalo informační středisko o ženském hnutí a problematice, na které se obracely veřejné orgány i žurnalisté.

Výše uvedený výčet pracovních a zájmových skupin naznačuje širší zájmů a aktivit ŽNR. V rámci jednotlivých zájmových okruhů se ŽNR snažila pořádat osvětovou činnost mezi ženami a ovlivňovat veřejné mínění. Působila na veřejné orgány, především zákonodárné sbory, aby ve své činnosti a vydávaných opatřeních braly ohled na specifika života žen vzhledem k mateřství, poskytovaly jim právní ochranu a podporu a zabraňovaly jejich diskriminaci. ŽNR se snažila přímo podílet na přípravě nových zákonů, které měly vliv na postavení žen, či na úpravách zákonů stávajících. Zorganizovala proto spolupráci právnický vzdělaných žen, které prováděly analýzy stávající legislativy i nových návrhů, a podávaly vypracované připomínky a návrhy vlastní. Jako výrazná osobnost se v rámci ŽNR brzy prosadila JUDr. Milada Králová-Horáková, která stála v čele příprav reformy občanského zákoníku. Své cíle se ŽNR snažila prosazovat pomocí osobního vyjednávání se zodpovědnými činiteli a pomocí interpelací v parlamentu, petičních akcí, článků v tisku, letáků a organizování protestních shromáždění, apod. Dlužno podotknout, že tato bohatá činnost byla především zásluhou vzdělaných, veřejně angažovaných žen v úzkém vedení ŽNR, které si často stěžovaly na nedostatečnou aktivitu řadových členek.

V roce 1935 měla ŽNR již 50 členských organizací v počtu 27 000 členek [Burešová 2001: 42 – 43]. Od roku 1932 začaly být jako přidružené organizace ŽNR zakládány *Kluby ženské národní rady*, jejichž mimořádnými členy se mohli stát i ženy a muži

neorganizovaní v ŽNR [Jednatelská zpráva ŽNR za rok 1932, časopis ŽR, r. 1933, s. 67]. Účelem klubů bylo zachytit zájem veřejnosti o činnost ŽNR a problematiku postavení žen a zároveň přinést zpětnou vazbu a názory z nejrůznějších společenských vrstev. Primárním podnětem jejich vzniku byl pocit jisté izolace pražského ústředí od širokých vrstev žen, zejména na venkově, a od mladé generace. Nutnost živého kontaktu s veřejností byla pocíťována čím dál ostřeji zejména i kvůli vzrůstajícím útokům na pracující vdané ženy.³³

Velký důraz se kladl také na „nepolitický“ charakter organizace, čímž se ovšem myslel charakter *nestraničný* [viz též Burešová 2001: 41]. To však nepřekáželo individuální politické aktivitě členek – právě naopak, mnoho aktivních členek Ženské národní rady bylo členkami politických stran, zejména národně socialistické, národně demokratické, agrární, i sociální demokracie. Spolupráce se ŽNR jakožto liberálně orientovaným ženským spolkem se však neúčastnily komunistky, jak jsme již zmínili, a pochopitelně ženy sympatizující s politickým katolicismem. V ŽNR byly v prvních letech sdruženy pouze ženské pokrokové spolky české, ale postupně se připojily i některé spolky německé – Frauenbund a spolky s ním sdružené. ŽNR, jako ostatně celé české feministické hnutí, kladla důraz na spolupráci mezi ženami a muži a vzájemný dialog a chápala tzv. „ženskou otázku“ jako otázku celospolečenskou. [viz též Burešová 2001: 71].

Nejzávažnější dobovou kritikou ŽNR z řad žen jsou obvinění z třídní a profesní omezenosti, charakterizující ŽNR jako „spolek učitelek a úřednic“. Tato kritika nebyla zcela nepravdivá, protože ŽNR skutečně sdružovala především vzdělané ženy ze středních vrstev a většinu jejich aktivních pracovnic a vedení tvořily učitelky, úřednice a intelektuálky. ŽNR přesto aspirovala na to, být organizací sdružující a zastupující československé ženy vůbec, a proto takovou kritiku důrazně odmítala. Je dlužno přiznat, že ŽNR se zastávala případů nejen učitelek a úřednic, ale i živnostnic či dělnic, pokud se na ni obrátily. Mnohá klíčová témata, jimiž se zabývala, se týkala žen vůbec, zejména novelizace občanského zákoníka, péče o matku a dítě, vzdělání dívek,

³³ Myšlenka Klubů se ukázala jako úspěšná. V roce 1938 měla již ŽNR celkem 12 Klubů: Bratislava, Brno, Olomouc, Mor. Ostrava, Znojmo, Opava, Tišnov, Praha, Plzeň, Pardubice, Písek, Sedlčany. [Jednatelská zpráva ŽNR za rok 1937, s. 3, březen 1938]

ženská policie apod., a mnohá se týkala vysloveně dělnic a chudých žen (dělnické sociální pojištění, živnostenský zákon) či žen v domácnosti (např. samostatné starobní pojištění manželek). Spolupracovala s hospodyňskými organizacemi a měla zájem o užší kontakt s nimi. Navzdory této snaze však těžiště její práce spočívalo v otázce veřejných státních zaměstnankyň a chudší a venkovské ženy se s intelektuálkami reprezentujícími ŽNR zjevně nemohly příliš identifikovat.

4.3 Přehled hlavních okruhů činnosti ŽNR

4.3.1 Školství a vzdělávání

ŽNR se zasazovala o liberalizaci a demokratizaci školství: především o zákonné i faktické uplatnění principu koedukace v obecném a měšťanském školství, udržení zrušení celibátu učitelek a umenšení vlivu církve na školní výuku. Problematikou školství se zvláště zabývala Františka Plamínková, sama povoláním učitelka a funkcionářka Sdružení československých učitelek.

Důsledkem podnětů především právě tohoto sdružení byl již zmíněný tzv. malý školský zákon z r. 1922, který stanovil, že na všech národních školách mají učitelský sbor tvořit z poloviny ženy a z poloviny muži [Burešová 2001: 71]. Pokrokové učitelky v čele s Plamínkovou zdůrazňovaly výchovný dopad koedukace a spolupráce mužů a žen ve školství na žáky: dívky, stejně jako chlapci, by se ve škole měly učit zapojit do společnosti a spolupracovat s druhým pohlavím jako s partnery, ne se izolovat. Právě škola podle ŽNR mohla docílit, aby se v budoucích generacích stala spolupráce mužů a žen v zaměstnání samozřejmostí.

4.3.2 Diskriminace žen v zaměstnání

ŽNR se zabývala otázkami rovného přístupu k některým povoláním a vedoucím pozicím, platovým znevýhodněním zaměstnaných žen a znevýhodněním zaměstnankyň v přístupu k sociálnímu zabezpečení, především vdaných žen. Pod tlakem ŽNR byly např. do zákona o sociálním pojištění dělnictva z 1. 1. 1925 zařazeny i ženy tzv. volných povolání, tedy např. pradleny a posluhovačky, ale i porodní asistentky a soukromé učitelky [Burešová 2001: 69]. V době hospodářské krize ŽNR vzdorovala snahám o vytlačení žen, zejména vdaných, z nemanuálních zaměstnání. Jednalo se především o útoky na provdané státní a veřejné zaměstnankyně, kterým se budeme

blíž věnovat níže. Zároveň se ze snažila probouzet solidaritu s nezaměstnanými ženami a poskytovat jim finanční a charitativní pomoc.

Dalším výrazným problémem, především v první polovině existence ČSR, bylo uplatnění absolventek vysokých škol. Ženám sice bylo dovoleno na univerzitách vystudovat, ale když absolvovaly, dozvěděly se, že jen málokdo je ochoten je zaměstnat a že jedním ze zaměstnavatelů nejneochotnějších je bohužel státní správa. Této problematice se věnoval i soudobý pokrokový intelektuální tisk, především *Naše doba*. S nesmírnými překážkami se setkávaly zejména právničky, které stát nepřijímal do svých služeb, přestože panoval akutní nedostatek pracovníků s právnickým vzděláním. Tristní byla především situace v soudnictví, kam se ženy pokoušely dostat po celé období první republiky jen s malými úspěchy. Podobně do vyšších funkcí ve státní správě, daňových komisí atp. se ženy dostávaly jen obtížně a pomalu. Ačkoli takové jednání otevřeně odporovalo ústavě, chyběla široká ochota tuto úřednickou libovůli řešit či upravovat stávající nevyhovující zákonodárství, protože obě vyhovovalo zažitým návykům a předsudkům. Plamínková během svého působení v senátu prosadila mj. alespoň přípuštění žen v pomocné soudní službě ke kancelářské zkoušce, která jim umožňovala další postup [Burešová 2001: 87].

4.3.3 *Mravnost.*

ŽNR se v rámci svých možností snažila zabývat i problémy prostituce, obchodu se ženami a dětmi a alkoholismu. Mezi úpravami trestního zákoníku navrhovanými v Pamětním spise byl proto i např. požadavek neuznávat opilost jako polehčující okolnost u násilných trestných činů, mj. s poukazem, že většina zločinů páchaných na ženách a dětech byla spáchána pod vlivem alkoholu, a požadavek zvýšit věk odpovědnosti na 16 let a ochranné stáří dívky na 21 let (později sníženo na 18 let). Pamětní spis dále obsahoval především stížnosti na dvojí morálku a nedostatek nestrannosti. Stejně tak v něm i nalezneme apely na rychlou novelizaci rodinného zákoníku tak, aby byly postížitelné alespoň ty nejkřiklavější případy nezodpovědnosti manželů, domácího násilí a znásilnění v manželství. [časopis ŽR, roč. 1926, s. 1-9, Burešová 2001: 77-79] V roce 1932 ŽNR také žádala, aby u trestu za zavraždění dítěte byl učiněn spoluzodpovědným i nemanželský otec, odepřel-li matce finanční podporu a tím ji uvedl do neřešitelné sociální situace. [NA, fond ŽNR, k. 23, připomínky ŽNR k Meissnerově novele §§ 144-148 trest. zák].

ŽNR ve 20. letech podala i návrh na zřízení tzv. ženské policie po zahraničním vzoru (Německo, Londýn, Paříž), která by převzala část policejní sociální péče, především co se týče žen bez zaměstnání a přístřeší, mravně ohrožených žen a dětí, ochrany zbloudilých dětí, působení při rodinných rozvratech či poradní služby ženám v nouzi a opuštěnosti. Tento návrh byl však zamítnut z důvodů údajné nepřipravenosti veřejného mínění [Burešová 2001: 73]. Jednou z častých námitek odpůrců ženské emancipace byla mravní uvolněnost a zpustlost, kterou s sebou emancipace žen údajně přináší. ŽNR naopak a tím více, aby čelila tomuto tlaku, kladla důraz na mravný život podle Masarykových zásad a na roli ženy jako strážkyně společenské mravnosti

4.3.4 Občanský zákoník

ŽNR se dlouhodobě snažila o úpravu stávající legislativy v souladu s rovností žen formulovanou v §106 ústavy. Usilovala o úpravu dědického práva a živnostenského zákona a také se neúspěšně pokoušela o změnu zákona v otázce státní příslušnosti vdané ženy, která automaticky přebírala státní příslušnost svého manžela. Již výše zmíněný Pamětní spis, který ŽNR roku 1926 předložila Národnímu shromáždění a vládě, představoval program ŽNR s návrhy na revizi občanského zákoníku [časopis ŽR r. 1926, s. 1-9; též Burešová 2001: 77]. Nejvíce úsilí ŽNR věnovala právě reformě nevyhovujícího občanského zákoníka z r. 1811, především rodinného práva, které se budeme podrobněji věnovat níže. První úpravu manželského práva sice řešila tzv. československá manželská novela z roku 1919, která umožňovala rozluky (z omezených a přesně vymezených důvodů) a do jisté míry zajišťovala např. alimentární povinnost otců, ale zákon o rodině jako takový výraznějších změn nedošel. Ostatně, otázka alimentů byla problematická i nadále z důvodů nedostatečného ošetření sankcí. Jistého pokroku se dosáhlo v roce 1930 zákonem na ochranu osob oprávněných požadovat výživu, výchovu nebo zaopatření.

4.4 Mezinárodní styky

Ženská národní rada byla součástí Mezinárodní ženské rady, která vznikla roku 1888 ve Washingtonu a sdružovala pokrokové ženské organizace z celého světa. ŽNR si v jejím rámci brzy získala výbornou pověst, především díky neúnavné aktivitě F. F. Plamínkové, která se ve dvacátých a třicátých letech stala její místopředsedkyní

a která byla také hlavní organizátorkou a iniciátorkou mezinárodní spolupráce ŽNR vůbec. ŽNR byla také členem dalších mezinárodních ženských organizací: Mezinárodní aliance pro volební právo žen a rovná občanská práva (F. F. Plamínková byla ve 20. a 30. letech místopředsedkyní), Malé ženské dohody, Mezinárodní federace výdělečně činných žen a Rady otevřených dveří (*Open Door International*).

Styk se zahraničními organizacemi probíhal ve francouzštině; časopis *Ženská rada* měl francouzské resumé a byl posílán i do zahraničí, především do Spojených států. Funkcionářky ŽNR se pravidelně účastnily zahraničních kongresů a společenských akcí a také samy přijímaly v Praze řadu zahraničních návštěv a uspořádaly zde i několik mezinárodních setkání a kongresů. S většinou návštěv ze zahraničních ženských organizací se alespoň krátce setkal i prezident Masaryk, který aktivity ŽNR podporoval. ŽNR byla zapojena i do mezinárodního mírového hnutí, ostatně stejně jako většina tehdejších pokrokových ženských organizací. Hlavním důvodem k budování kontaktů se zahraničím byla samozřejmě snaha získat v mezinárodních organizacích oporu a zdroj informací a v neposlední řadě také snaha spoluovlivňovat jednání nových mezinárodních organizací, zejména Mezinárodního úřadu práce. Vedení ŽNR si však bylo vědomo i významu těchto aktivit pro obraz Československa v zahraničí a vědomě se snažilo pro mladou republiku získávat sympatie [časopis *ŽR*, např. zjm. r. 1927, s. 66-72; r. 1929, s. 97-100; r. 1930, s. 112-116, aj.].

4.5 Zánik ŽNR

Činnost Ženské národní rady ukončila až nacistická okupace. Přesněji řečeno, faktický konec její samostatné činnosti znamenal začlenění ŽNR do Národního souručenství, k němuž došlo bez vědomí Plamínkové v březnu 1940. Definitivní ukončení činnosti pak znamenal dopis o likvidaci ze září 1942, kterým se organizace sama rozpustila, aby se vyhnula nutnosti kolaborovat s okupanty. Františka Plamínková byla popravena během heydrichiády 30. června 1942. [Burešová 2001: 88-89, Musilová 2007: 111]

4.6 Charakteristika časopisu *Ženská rada*

Časopis *Ženská rada* vycházel od roku 1925, měsíčně s výjimkou dvou měsíců prázdnin. V čele redakčního kruhu stála Miloslava Hrdličková, od roku 1933 pak Věra

Urbanová a Míla Vegrová. V prvních letech své existence se časopis zjevně potýkal s finančními obtížemi a nedostatkem odběratelek.³⁴ Navzdory počátečním obtížím se však rozsah i náklad časopisu postupně zvyšovaly, až nakonec dosáhl i finanční soběstačnosti.

ŽNR jej používala ke komunikaci se svými členkami: pravidelně v něm informovala o práci svého ústředí i jednotlivých odborů a sdružených spolků, upozorňovala v něm na chystané akce a podávala zprávy o akcích již proběhlých. Březnové číslo bylo většinou věnováno jednatelské zprávě z výroční valné schůze ŽNR. *Ženská rada* však rozhodně nebyla pouze nástrojem vnitřní komunikace, právě naopak: byla hlavním nástrojem tiskové propagace ŽNR a představovala tak její „veřejnou tvář“. Její pravidelnou součástí bylo francouzské resumé, neboť byla zasílána i do zahraničí.

Tematická skladba časopisu odrážela hlavní okruhy zájmu ŽNR. Mezi hlavní a opakující se témata tedy patřilo postavení státních a veřejných zaměstnankyň, reforma občanského zákoníku, péče o matku a dítě, postavení žen v rámci sociálního a zdravotního pojištění, postavení porodních asistentek, zdravotních sester a pomocnic v domácnosti, dívčí školství, reforma domácnosti, ženská policie a otázky veřejné mravnosti, prostituce, boj proti alkoholu apod.

Časopis pravidelně podrobně informoval o zahraničních stycích ŽNR a o její práci v rámci mezinárodních organizací. V rubrice „Z domova i ciziny“ uveřejňoval krátké zprávy o ženském hnutí a úspěších žen v zahraničí. Mnoho prostoru také věnoval práci československého i mezinárodního mírového hnutí.

Své pravidelné místo v časopise také měly úvahové články o postavení ženy ve společnosti a v dějinách či o psychologii ženy, buď jako samostatné příspěvky nebo jako výsledek práce odboru „Vnitřní svoboda ženina“. Poměrně často byly otiskovány i reminiscenční články z dějin českého ženského hnutí a profily známých osobností českého i světového ženského a mírového hnutí.

³⁴ Ze srpnové schůze tiskového odboru v prvním roce existence časopisu se dozvídáme, že časopisu za za půl roku existence naběhl deficit deset tisíc korun, jeho náklad musel být snížen a sama jeho další existence byla ohrožena [Zápis ze schůze tiskového odboru 13. srpna 1926, archiv ŽNR, k. 2].

Časopis také věnoval značný prostor práci žen v parlamentu a roli žen v politice vůbec. Před každými volbami redakce otiskovala provolání, v nichž ŽNR vyzývala ženy-voličky k volbě demokratických pokrokových stran, k občanské a politické odpovědnosti a k pečlivému zvažování, komu svůj hlas svěří. Časopis rovněž sumarizoval, kolik žen bylo kandidováno, kým a na jakých místech. Po volbách uváděl přehled zvolených žen. Články komentující volby často vyjadřovaly frustraci z nízkého zastoupení žen a z chování stran, které většinu žen kandidovaly na nevolebních místech. Zároveň se také často stávaly místem kritické reflexe společenských a individuálně-psychologických příčin toho, proč ženy samotné mají často menší zájem o aktivní účast v politice a častěji z politiky odcházejí. Časopis vyzýval čtenářky k překonávání takových překážek, k angažovanosti ve veřejném životě a k tlaku na politické strany.

Časopis měl také výraznou úlohu jako prostor k polemice s hlavními politickými a ideovými protivníky. Poměrně výrazná byla i kritika soudobého bulvárního tisku, která občas přešla i v širší kritiku konvenčního zobrazování ženy v médiích vůbec. Články odrážející názorový střet s jinou skupinou žen (nejčastěji s katolickým ženským hnutím, výjimečně se socialistkami zjm. v otázce ochránářství na pracovním trhu) jsou většinou uváděny politováním, že k takovému střetu, navzdory nutnosti ženské solidarity, dochází. Stejně tak tomu je i u ostřejších článků, které reagují na přímé osobní útoky ze strany jiných žen. V těchto člancích se imperativ ženské solidarity vlastně zároveň stává i argumentačním nástrojem používaným proti ženě, která ho takovým osobním útokem údajně porušila.³⁵

ŽNR citlivě reagovala na kritiku ze strany jiných žen, ačkoli byla kritiku přátelskou schopna přijmout.³⁶ Z odpovědí na kritické články často vyznívá pocit nevděku, nedostatečné podpory a přetíženosti vedení – ŽNR si stále stěžovala na nedostatek aktivních pracovnic. Zvláště v průběhu třicátých let byl imperativ ženské solidarity stále naléhavější, stejně jako obava z roztržitého ženského hnutí. Se stupňujícími se

³⁵ Příkladem tohoto typu polemik je např. článek příznačně nazvaný „Nepříjemná povinnost“, který reaguje na osobní útoky pisatelky-ženy v regionálním moravském tisku [časopis ŽR, r. 1928, s. 113], či střet s K. Popprovou-Molínkovou [časopis ŽR, r. 1935, s. 155, s. 186-198].

³⁶ Viz např. debatu probíhající v časopise v průběhu r. 1932, která nakonec vedla k založení Klubů ŽNR.

útoky na emancipaci žen a s obviňováním ženského hnutí za společenský a morální rozvrat, ba přímo za hospodářskou krizi samu, pociťovala ŽNR evidentně zvýšený tlak na zachování vlastní jednoty i morálního profilu.

Názorové střety uvnitř ŽNR tedy v časopise vyplují na povrch jen zřídka a s jistým pocitem nepatřičnosti. Právě proto, že časopis sloužil i jako její „veřejná tvář“, se zjevně choval velmi zdrženlivě při otevírání jakýchkoli vnitřních rozporů. To badatele v některých otázkách, zejména v otázce potratu či antikoncepce, limituje a nutí k pokusu nahlédnout za fasádu časopisu za použití dalších archivních materiálů.

5 Tematika mateřství v Ženské národní radě: Mezi soukromým a veřejným

Během první republiky se problematikou mateřství a vychovatelství zabývalo množství soukromých organizací [viz Burešová 2001: 67], zejména však z hlediska sociálně-zdravotní péče o matku a dítě. V jejich čele stála bezesporu *Československá ochrana matek a dětí*, sdružená v ŽNR, která vybudovala na území Čech a Moravy poměrně hustou síť poraden a jejíž nejvýraznější pracovnice, Olga Stránská-Absolonová, byla první svolavatelkou odboru Mateřství, matka a dítě Ženské národní rady. ŽNR sama se v jisté, byť omezené míře také věnovala praktické péči o matky, v jejímž rámci se však soustředila spíše na vzdělávání a osvětu: vydávala publikace a pořádala přednášky a osvětové programy, které ženy seznamovaly s hygienickými a zdravotnickými zásadami vhodné péče o děti i o zdraví jich samých a se zásadami efektivního vedení domácnosti.

Těžiště práce ŽNR však spočívalo ve snaze vybudovat pro ženu nový společenský prostor, v němž by i jako matka mohla zůstat samostatným, hospodářsky neodvislým člověkem, platným občanem a pracovníkem i mimo zdi domova, krátce – ve snaze, aby si žena i jako matka mohla v praxi podržet všechny emancipační výtobytky. Součástí tohoto úsilí byly konkrétní legislativní návrhy a boj proti celibátu, ale i snaha o ideovou reformu, jež by do společnosti vnesla nový pohled na mateřství (a otcovství), novou podobu manželství a nový normativní model mateřství, spjatý s obrazem emancipovaného ženství.

Tematiku mateřství v ŽNR můžeme pro účely analýzy rozdělit do několika volných okruhů, jež se však neustále vzájemně prolínají. V první řadě jde o tematizaci vztahu mateřství a veřejné činnosti vůbec, jež se vyskytuje v nemálo projevech a člancích ŽNR. Dalšími výraznými body jsou tematizace mateřství v diskuzi o reformě občanského zákoníku, požadavek mateřské dovolené a mateřské renty, tematizace mateřství v boji proti propouštění provdaných zaměstnankyň a v neposlední řadě ožehavé otázky interrupce a antikoncepce. Dalším souvisejícím tématem je pak otázka domácích prací.

5.1 *Mateřství, ženství a veřejná činnost žen*

Za lepšími ideály lidstva.

Motto v záhlaví časopisu Ženská rada

Dana Musilová ve své práci o prvorepublikových političkách stručně a výstižně charakterizuje pojetí ženství, převládající v dobové debatě: „Jedním z nejméně používaných slov, která se užívala v souvislosti s ženským pohlavím, bylo poslání. Poslání zahrnovalo většinu ženských aktivit: domácnost, mateřství, výchovu dětí, některé profese (učitelka, lékařka, sociální pracovníce) a rovněž politiku.“ [Musilová 2007: 31] K tomuto slovu bychom ještě mohli dodat „povinnost“, která se s ženami pojila stejně neochvějně. Ačkoli generace Františky Plamínkové, neřku-li jejich mladších spolupracovnic, byla daleko sebevědomější a průraznější než krotký feminismus jejich matek či babiček, přece jen étosu povinnosti „žít pro druhé“ nemohla zcela uniknout. Na představě ženy, která prosazuje své právo na individualitu a seberealizaci, ve společnosti stále ulpívala jistá pachuč. Tyto postoje mají přímou návaznost na normativní pojetí ženství, jak jsme je vyličili na počátku práce: „správná“ žena byla ženou pečující, obětující se pro celek – ať už celek rodiny či celek národa. Ženské hnutí české pak navíc tradičně zdůrazňovalo snahu o spolupráci s muži a harmonické začlenění do celku společnosti. Seberealizace v této společenské optice často zaváněla sobectvím a nevázaností, jež měla u ženy vždy konotace mravní zavadnosti, nezřídká i konotace sexuální volnosti.

Podle pokrokových žen sdružených v ŽNR měla tedy žena usilovat o veřejnou činnost nikoli pro své vlastní potěšení či dokonce prospěch, ale především pro blaho celku. Politika je v časopise Ženská rada průběžně pojímána v jazyce péče a správy, nikoli v jazyce moci. Pokroková žena žádala účast na veřejném životě, aby mohla lépe plnit svou „povinnost“ – povinnost mravní vůči společnosti. Podobně jako mnohé feministky v zahraničí, i vedoucí osobnosti ŽNR věřily, že uvědomělá, pokroková žena bude společnost a politiku kultivovat, bude do ní vnášet svůj osobitý „ženský“ přínos, spočívající v „mateřských“ hodnotách péče a soucitu i v „hospodyňské“ praktičnosti a kontaktu se životem. Můžeme tuto pozici chápat tak, že se ani feministky sdružené v ŽNR zcela nevymanily ze zajetí dobových genderových stereotypů, a budeme mít

dozajista pravdu. Zároveň bychom však neměli pominout, že tato pozice rozhodně nebyla pasivní: zpochybňovala dosud platné (mužské) normy chování v politice a veřejném životě.

Plamínková a Ženská národní rada pod jejím vedením si ovšem byly vědomy potřeby reflexe společenských postojů vůči ženám a za tímto účelem zřídily odbor Osobní (později Vnitřní) svoboda ženina. Na schůzích tohoto odboru účastnice reflektovaly soudobé postavení žen ve společnosti pomocí studia soudobé literatury o ženách, naučné i beletrie, a pokoušely se dospět k nové orientaci moderní ženy ve světě. Zabývaly se problémy dvojí morálky, domácí práce, sexuality, manželství apod. Plamínková považovala činnost tohoto odboru za zásadní pro ŽNR i proto, „jaké názory ještě panují na osobní svobodu ženinu, že se s ženou stále ještě nepočítá jako s osobností, která má nárok na osobní svobodu jako muž, žena se musí vždycky podříditi buď potřebám doby nebo společnosti nebo státu“. [časopis ŽR, roč. 1926, č. 1, s. 9, ze zprávy o III. valné schůzi ŽNR] Na schůzích Vnitřní svobody ženiny se účastnice pokoušely nalézt nový způsob myšlení a novou identitu, která by ženu osvobodila od společenských měřítek chápaných jako měřítko mužská:

„Žena dosud i sebe samu měří dnes měrou muže, měrou, kterou muž vytvořil podle svých potřeb a možností. Dokonce měrou, kterou vytvořili muži, počítajíce s pomocí ženy, o které však se skoro nemluví. Je to míra: muž plus anonymní žena. Přejeme si, aby žena počla mysliti vnitřně svým mozkiem, věřila svému citu! Teprve pak uvědoměle dá kultuře světa svůj ženský vklad. Cítím to vždycky obrazně: vyloupnout ženu z nevědomosti o sobě samé, a říct jí: hledej a najdi sama sebe!“ [časopis ŽR, roč. 1930, č. 5, s. 81, K odboru VSŽ]³⁷

K vnitřnímu tlaku k „povinnosti,“ byť do značné míry reflektovanému, zároveň přistupoval silný tlak vnější. Společnost, procházející bouřlivými změnami, obviňovala právě ženské hnutí z rozkladného vlivu, neženskosti, sobectví. Tato obvinění nezůstala omezena jen na stránky bulvárního tisku, ale občas se s nimi setkáváme i u kultivovaných příslušníků intelektuální elity. Klíčovým příkladem je zde kritika

³⁷ Můžeme jen litovat, že ze schůzí tohoto odboru se zachovalo, vzhledem k délce jeho činnosti, jen poměrně malé množství záznamů.

ženského hnutí z pera prof. Emanuela Rádla, jak ji zformuloval v brožuře *O ženském hnutí* (1933) a sumarizoval ve veřejné přednášce v YWCA 17. ledna 1933.

Emanuel Rádl obviňoval moderní ženské hnutí, že se zpronevěřilo svému humanitnímu základu a víře v to, že ženy mají „poslání“ žít pro druhé a kultivovat společnost, a místo toho se zjm. pod vlivem marxismu obrátilo k osobnímu štěstí a osvobození ženy, které však Rádl pojímal negativně jako sobectví, odvracení se od „morálního poslání ženy“ k „anarchickému pojetí života“, z něž podle něj vyvstávala soudobá celospolečenská mravní uvolněnost. Tento sobecký, anarchický individualismus také podle Rádla vedl ženské hnutí k odmítání mateřství a rodiny. Rádl kritizoval snahy ženských organizací o sexuální reformu a zejména o legalizaci interrupce i antikoncepce; stejně tak odmítal i kolektivní předškolní výchovu a požadavky na státní podporu matek a dětí. Předvídal brzký rozklad ženského hnutí, neboť to prý bez svého duchovního základu nemůže přežít. Přednáška v YWCA byla hojně navštívena představitelkami různých proudů ženského hnutí a měla dohru na stránkách časopisu *Ženská rada*, který poskytl prostor reakcím účastnic. [časopis *ŽR*, roč. 1933, č. 3, s. 56-57; Rádl 1933]

Netřeba zdůrazňovat, že to byly reakce negativní. Zejména sociální demokratky Milena Illová a Betty Karpíšková hájily právo na „sebeurčení ženy v otázce mateřství“ a státní ochranu matek a dětí, všechny účastnice přednášky pak odmítaly Rádlovo obvinění ze sexuální uvolněnosti a odmítavého vztahu k mateřství a rodině. Centrální otázkou byl však pro ně, stejně jako pro Rádla, vztah ženské „povinnosti“ a ženiny touhy po emancipaci. Za všechny citujme jednatelku ŽNR M. Wolfovou:

„Nevyhýbáme se mateřství, ale chceme být matkami vzdělanými, uvědomělými, které vědí, co mají svým dětem dát. (...) Trváme na právu volně o sobě rozhodovati, ale nikoliv proto, že bychom se chtěly státi nevázanými, ale abychom byly svobodnými lidmi, tělem i duší, a jako takové abychom mohly rozumově, citově i mravně rovně růsti a plně se rozvíjeti. Chceme samy řídit svůj život! Chceme vědomě žít! Nechceme být stále jen vedeny, nechceme, aby vždy jiní o nás rozhodovali! Pan prof. Rádl řekl, že nesouhlasí s naší touhou po rozvíti, jelikož každý má své poslání a je povinností každého, žítí pro jiné a nikoliv pro sebe, a tázal se, zdali si toto ženy uvědomují. Odpovídám, že právě proto, že si to uvědomujeme, toužíme po rozvíti své osobnosti, abychom dokonaleji vybaveny,

lépe poznávaly svůj úkol a proto lépe posloužily celku!“ [časopis ŽR, roč. 1933, č. 3, s. 56]

Debata Ženské národní rady s Emanuelem Rádlem měla ještě dohru v rozhlasové diskusi E. Rádla s Františkou Plamínkovou a Miladou Horákovou-Královou, vysílané na Radiojournalu 2. května 1934. Během debaty Plamínková a Horáková-Králová také souhlasily s Rádlovou premisou, že hlavním posláním ženy (člověka) je starost o druhé, zopakovaly argumenty, které jsme viděli výše u Wolfové, a dále podtrhly, že touha žen po rovnoprávnosti a společenském uplatnění je pouze snahou získat „zbraně“ moderní doby, jež by jim posloužily k dosažení vyššího a širšího cíle ženského hnutí: mravní obrody společnosti.

Stejně jako Wolfová, odmítaly Plamínková i Horáková rozhodně Rádlovu dichotomii „sobecké“ seberealizace a absolutního sebeobětování, které je prý ve vztahu k rodině i společnosti ženinou přirozenou povinností. Kladly důraz na to, že žena má nejen povinnost dávat, ale i právo dostávat a že povinnost „obětovat se“ pro celek společnosti či rodiny je povinností muže jako ženy. Na konci debaty Plamínková důrazně odmítla Rádlovu snahu činit ženy výlučně odpovědnými za mravní stav společnosti. Plamínková v debatě vyjadřuje názor, že úkolem společnosti je poskytnout svým členům co nejlepší podmínky k rozvíjení jejich osobnosti a schopností, a tento názor staví na humanitním přesvědčení o fundamentální dobrotě lidských bytostí. Věří, že tito svobodně se rozvinuvší lidé, muži i ženy, budou ve své většině pracovat ku prospěchu společnosti a lidstva.³⁸

Ženská národní rada se zde tedy pokoušela balancovat mezi snahou obhájit ženskou emancipaci, potřebou vyvrátit obvinění ze sobectví a nevázanosti a osobním upřímným přesvědčením, že úkolem ženy jakožto člověka je pracovat ku prospěchu a zdokonalení společnosti a lidstva. Vidíme, že feministky sdružené v ŽNR se hodnot tradičně spojených s ženstvím (altruismus, péče o druhé) nechtěly vzdát, ale chtěly je naopak rozšířit jako hodnoty všeobecně lidské – oba, muž i žena, mají podle nich povinnost

³⁸ Srv. též Pamětní spis: „Trváme na zásadě, že úkolem společnosti jest jedině: odstraňovati překážky volného vývoje duše i těla (...) Jsme přesvědčeny, že touhy a potřeby zdravě vyvinuté osobnosti jsou v souhlase s potřebami a vývojovými směrnicemi lidstva. Odtud plyne naše důvěra v člověka – muže jako ženu – odtud snaha, aby byli osvobozeni.“ [časopis ŽR, roč. 1926, č. 1, s. 1]

být prospěšní společnosti a „jít za pravdou“. Odmítaly však mučednický ideál ženy věčně se obětující a nic nežadající na oplátku. Tato pozice je samozřejmě do jisté míry činila zranitelnými, protože byl na ně vyvíjen mnohem větší tlak k „oběti“ sebe sama než na muže. Na stranu druhou je otázkou, zda by ženskému hnutí v době společenské radikalizace a hospodářské krize manifest absolutního individualismu posloužil lépe. V společenském diskurzu doby se stále kladl důraz na povinnost a odpovědnost jednotlivce vůči kolektivu; morální nárok na politická a občanská práva stále do značné míry vyplýval z plnění povinností vůči společnosti a národu. Odmítnout tuto povinnost by tedy mohlo být pro tak velkou organizaci jako ŽNR, která se snažila zachovat si politickou serióznost, riskantním tahem.

Hlavní povinností či posláním ženy ovšem bylo tradičně právě mateřství a péče o rodinu a domácnost, k níž také chtěl Rádl ženy pokud možno zpět vykázat. Proto byla tato debata nejen debatou o ženské emancipaci, ale také o budoucí normativní podobě mateřství. Představitelky ŽNR uznávaly dobový názor, že mateřství je důležitým posláním ženy, chápaly je dokonce jako sociální úkol, ač v debatě s Rádlem tento termín, asociovaný s levicovým radikalismem, Plamínková ani Horáková nepoužily. Odmítaly však, že by mateřství bylo jediným obzorem ženina života a že by povinnosti k rodině měla mít *výlučně* žena: „My se také nevyhýbáme rodině a domácnosti, jak nás obviňují, ale my nemůžeme pochopit, proč právě muž by měl mít usnadněn svůj úkol k rodině a k dětem na úkor naší osobnosti,“ odmítá Milada Horáková-Králová Rádlova obvinění. [NA, fond ŽNR, k. 61]

Toto odmítání absolutismu mateřství v ženině životě a důraz na sdílení rodičovských povinností Ženskou národní radu nestavěly jen proti zastáncům konzervativních hodnot, jako byl v tomto případě Rádl, ale i proti „maternalistickému“ proudu předválečného ženského hnutí, jak jej reprezentovala Božena Viková-Kunětická. Podle dochovaných záznamů z diskuzí odboru Vnitřní svoboda ženina odmítalo vedení ŽNR, zjm. Plamínková, výlučný důraz Vikové-Kunětické na mateřství jako jediné plné ženství a lidství, nejvyšší a nejhodnotnější naplnění ženina života. „V jedné kandidátní řeči vyzdvihovala ženu jako matku.“ vzpomínala Plamínková na Kunětickou v odboru VSŽ. „Nic jiného, než matka. Zdůrazňovala všechny vlastnosti matky. Vůbec nemluvila jinak o ženě. (...) Vždycky se u ní ženy povyšují mateřstvím. Není to zdravé.“ [NA, fond ŽNR, k. 27, Záznam diskuze odboru VSŽ 25. 3. 1931] Plamínková na Vikové-Kunětické oceňovala

odvahu rozbourat staré stereotypy a hovořit o problému nesvobody ženy v mateřství a manželství, ale sama dávala přednost masarykovskému důrazu na součinnost muže a ženy v rodině i ve společnosti. Její výlučný důraz na mateřství považovala za poněkud „zpozdilý“ a do jisté míry nebezpečný. „Kunětická má svoji cenu, že pověděla všechny věci, které nikdo jiný neřekl, ale ona to povídala ještě tehdy, když už se takto povídat nemuselo.“³⁹

Přesto bylo mateřství pro Ženskou národní radu důležitým tématem s výrazným veřejným významem. Plamínková i Horáková-Králová v debatě odmítaly Rádlův obraz mateřství pouze soukromého, mateřství, v němž žena obětuje svou osobnost i širší zájmy bezprostřední službě dítěti⁴⁰ a oponovaly, že právě i snaha plnit své mateřské povinnosti ženu nutí k veřejné angažovanosti a k rozvíjení své individuality: „...já bych Vám řekla, že se ten život tak úžasně změnil, že dnes už nepotřebujeme matku v rodině (...), že potřebujeme matku ve společnosti, že té matce pod rukou se vzalo z rodiny tolik věcí a tolik vlivu na dítě... (...) Ta matka, chce-li vykonat potřebnou svou povinnost, musí dnes pracovat do široka, ona se musí stávat matkou té celé obce, toho celého státu.“ [Plamínková v debatě s Rádlem, NA, fond ŽNR, k. 61]

Plamínková zde použila mateřskou roli ženy jako argument ospravedlňující veřejnou činnost žen.⁴¹ Stejnou argumentaci Ženská národní rada používala i jindy, zejména v polemikách s konzervativními ženami. Příkladem budiž reakce ŽNR na usnesení

³⁹ Rádl ovšem Kunětickou s její obhajobou svobodného mateřství také odmítal a její dramata a romány uváděl jako jeden z dokladů dekadence ženského hnutí. [Rádl 1933: 30] Je ironické, že o několik stránek dříve cituje jako jednu z představitelk „dobrého“ ženského hnutí neodvracejícího se od sebeoběti, služby a zejména od sebeobětujícího se mateřství, německou aktivistku Ruth Bré, radikální zastánkyni svobodného mateřství, komun pro svobodné matky a děti a naprosté emancipace od patriarchální rodiny. [Rádl 1933: 18]

⁴⁰ Srv. některé soudobé články o domácnosti a výchově v časopise ŽR, které prezentují nový model matky samostatné, sebevědomé, vzdělané, např.: „A děti, těch ideálem už dávno není ustaraná, uhoněná maminka, která, je-li otázkou dítěte přivedena do rozpaků, říká: ‚dej mi pokoj, vidíš, co mám práce‘ – ale máma-kamarád, která hodně ví a má mozek právě tak pružný jako tělo, která se nechá i poučit, nechce být autoritou, ale živým člověkem, který neobětoval svoje zájmy pro zaštopované ponožky a vyleštěné klíky.“ [ŽR, roč. 1932, č.7, s. 156, Míla Vegrová: Jsem nebo nejsem „domácnou šedivou“?]

⁴¹ Mateřská a hospodyňská role žen byla také často citována jako „kvalifikace“ pro politickou činnost. V člancích týkajících se českého i zahraničního mírového hnutí se opakovaně setkáváme s přesvědčením, že žena jakožto dárkyně života má zvláštní odpor k válce a zvláštní povinnost proti ní bojovat; v politice pak bude nositelkou humanity. Žena jakožto hospodyně má zase naopak odlišné životní zkušenosti než muži a větší smysl pro praktično, což je obě vítaným a důležitým příspěvkem do politického diskurzu – viz např. časopis ŽR, roč. 1937, č. 1, s. 2-5, F. F. Plamínková: Náš úkol v parlamentě.

Svazu katolických žen a dívek z 3. března 1929, aby katolické ženy nekandidovaly ve volbách, protože žena má „mnoho jiných úkolů“:

„Usnesení ono jest skoro jako špatný vtip. Vždyť neměly skoro vůbec ženy lidové strany příležitosti, aby se přesvědčily, že účast ve volených sborech může, a to měrou nemalou, podporovati právě ty úkoly, které jejich strana jim přikazuje, jako vysloveně ženské! Či nechápou tyto ženy, že drahota, bytová otázka (tak zhoubně působící na mravnost!), vzdělání mládeže, pracovní podmínky jejich mužů, žen a dokonce dětí!, pensijní a j. opatření vdov a sirot, občanský zákoník atd. atd., musí býti zájmem každé prozíravé ženy? A že tento zájem je spjat právě s jejich mateřským úkolem? (...) Soudíme, že toto usnesení Svazu katolických žen jest velmi nedomyšlené. V každém případě ukazuje, že mu nejsou jasny úkoly, které vykonávají volené sbory, protože jinak by znal, že obec, okres, země, stát mají býti do značné míry rozšířenými rodinami, protože také z rukou rodiny, z její pravomoci, převzaly mnoho úkolů, které dříve jen rodina vykonávala. Svým usnesením ženy lidovecké vyřazují se z práce na úkolech rodinou diktovaných!“
[časopis ŽR, roč. 1929, č. 3, s. 37]

V tomto citátu vidíme, že ŽNR ve snaze ospravedlnit veřejnou činnost žen „rozšiřuje“ povinnost ženské mateřské péče na celou společnost a přichází s analogií státu a velké rodiny, přímo s pojetím státu „rodinného“, státu pečujícího. Koncepce „rozšířeného mateřství“ byla důležitým mostem umožňujícím ženám veřejnou angažovanost, aniž by se dostaly do výrazného konfliktu s dobovou normou ženy-matky-pečovatelky, a zároveň byla pokusem přijít s novým obrazem politické činnosti. V části 3.1 jsme viděli, že s podobnou koncepcí „mateřského“, pečujícího státu přišly i mnohé vlivné feministky v zahraničí, např. Hubertine Auclertová.

Podíváme-li se však na výše uvedený výčet oblastí, které v politice musí ženu zajímat z titulu její mateřské role, musí nás nutně napadnout, že se touto argumentací ženy zároveň vylučovaly z ostatních, širších oblastí politiky a uzavíraly se do úzké enklávy zdravotních a sociálních otázek. Poslankyně, které se dostaly do poválečného parlamentu, skutečně v drtivé většině věnovaly velkou pozornost sociálním otázkám, zjm. týkajícím se žen a dětí, především právě postavení matek a jejich ekonomickému zabezpečení. Na tyto problémy se do značné míry soustředila i ŽNR. Tyto političky a aktivistky proto skutečně bývají někdy kritizovány za to, že zůstaly v sevření omezené

ženské pečovatelské role a že se vylučovaly z širší politické činnosti.⁴² Tato kritika je samozřejmě do značné míry pravdivá. Jak jsme viděli, veřejně aktivní ženy se musely neustále před sebou i před společností ospravedlňovat, zda se sobecky nezpronevěřejí svým „přirozeným“ rodinným úkolům. Rozbít představu „přirozeně“ pečující ženy často nebyly schopny a většinou ani ochotny.

Tato jinak oprávněná kritika však pomíjí jeden z klíčových aspektů situace, v níž se tyto ženy nacházely. Jak jsme viděli již v části o zahraničním ženském hnutí, cílem mnohých z těchto žen, političek i feministických aktivistek, nebylo pouze vstoupit do politického prostoru, ale redefinovat jej – redefinovat, co je či není legitimním předmětem politické diskuze a státní aktivity. Jejich soustředění na postavení žen a dětí mnohdy nebylo pouhým nereflektovaným projevem „typicky ženského“ příklonu k sociálním otázkám, ale vycházelo právě z vědomého a reflektovaného přesvědčení, že právě toto pole, ignorované a zanedbávané, je novým bitevním polem emancipace a že „důležitá politika“, tak jak ji definovali politici-muži, má narýsované příliš úzké hranice.

⁴² V českém kontextu podobně činnost prvních českých poslankyň hodnotí např. právě Dana Musilová ve své práci *Z ženského pohledu* [Musilová 2007: 56, 62, 68]; viz též článek *Některé aspekty politické činnosti žen v Národním shromáždění 1918-1938* [Musilová: 2004]

5.2 Reforma občanského zákoníku

Nikde není žena tak nerovnoprávna, jako v mateřství.

Časopis ŽR, roč. 1926, s. 10, Ze ŽNR: Odbor Mateřství

Rodinné právo, tak jak jej upravoval rakouský občanský zákoník z roku 1811, bylo předmětem dlouhodobé kritiky ze strany ženského hnutí po celé období první republiky. Ženská národní rada pracovala na jeho reformě již od samotného svého vzniku, tj. od r. 1923. První ucelený reformní návrh, který zaslala ministerstvu spravedlnosti, vypracovala v roce 1925 a uveřejnila jej také v časopise Ženská rada [roč. 1925, č. 6, s. 5-8]. Časopis Ženská rada během roku 1925 také uveřejnil kritické rozbory stávajícího rodinného práva a otázkou jeho reformy se pak nadále zabýval průběžně. Na rodinné právo se v ŽNR dlouhodobě soustředila zejména JUDr. Milada Horáková-Králová, která stála v čele odboru Žena v zákonech a veřejných rádech.

Stávající úprava, založená na Napoleonově Code Civil, výrazně omezovala ženina práva vůči manželským dětem i její vlastní osobní svobodu v manželství: muž byl ze zákona hlavou rodiny, žena musela poslouchat jeho příkazy, byla povinna jej následovat a sdílet s ním společnou domácnost, pomáhat v mu v hospodářství a při výdělku. K určitým věcem potřebovala manželovo svolení, např. bez jeho svolení nemohla být obchodnicí. Muž měl povinnost ji zastupovat a poskytovat jí přiměřenou výživu (sankce v případě, kdy tak nečinil, však byly téměř neexistující). Žena sňatkem ztrácela své jméno a přebírala i manželovu domovskou a státní příslušnost.

Narozdíl od některých zahraničních zákoníků, např. práva britského před reformou z r. 1884, znal rakouský zákoník institut odděleného majetku manželů. Ačkoli se muž po sňatku stal automaticky ženiným právním zástupcem a správcem jejího věna a majetku, jež měl také právo požívat a nemusel z něj skládat účty, mohla žena projevit vůli spravovat své jmění sama. Při rozluce však veškerý majetek, o jehož původu byla pochybnost, připadal manželovi. Tato zákonná úprava byla samozřejmě pro ženy nevýhodná, nejvíce pro ženy z vrstev méně zámožných, které do manželství nepřinesly velké věno či vlastní majetek, a jejichž ekonomický přínos ve formě práce na majetku manželově tedy nebyl při rozluce nijak brán v úvahu.

Právní postavení provdané matky vzhledem k jejím dětem bylo velmi slabé. Rodičovskou či mateřskou moc totiž zákon neznal, pouze moc otcovskou. Otec měl tedy výlučné právo rozhodovat o vzdělání, povolání a sňatku nezletilých dětí (tj. mladších 21 let) a měl také právo stanovit dětem poručníka pro případ své smrti; v takovém případě nabyl poručník větších práv než matka. Po smrti manžela matka nenabývala práva mateřského (to neexistovalo), mohla se pouze stát poručnicí a jako taková podléhala poručenskému soudu. Byla-li matka jmenována poručnicí, měl otec či soud právo ustanovit spoluporučníka (avšak o schopnostech otce rozhodovat o výchově dětí po smrti matky zákon nepochyboval). Děti automaticky přebíraly jméno otcovo. Pokud se ovdovělá matka-poručnice znovu vdala, měl soud právo ji z poručnictví propustit. Žena však byla ze zákona zodpovědná za veškerou praktickou výchovu dítěte a péči o něj, kterou však měla provádět podle mužových příkazů. Matka svobodná sice měla právo rozhodovat o výchově svého dítěte, ale za cenu společenské ostrakizace a bídy. [časopis ŽR, roč. 1925, č. 2, s. 5-7, č. 3, s. 3-4, č. 6, s. 10-12, č. 8, s. 9-11, č. 9, s. 3-7; Palatová a kol. 2006]

Články v časopise Ženská rada otevřeně kritizovaly, že soudobá právní úprava spočívala na zásadě mužovy svrchovanosti a na představě ženy jakožto bytosti duševně méněcenné, jejíž zodpovědnost a způsobilost k samostatnému rozhodování byla zákonem zpochybňována. Vedení ŽNR odmítalo vyhraněný důraz na mateřství spojený s marginalizací role otců, který před válkou předkládala Božena Viková-Kunětická. [NA, fond ŽNR, k 27, Zápis schůze VSŽ 25. 3. 1931] Ženská národní rada pokračovala v předválečné linii důrazu na součinnost muže a ženy ve veřejném prostoru i v rodině a proto pro ni, stejně jako pro jiné zahraniční velké ženské organizace, ideálním obrazem rodiny zůstávalo egalitární partnerství muže a ženy.

Základem reformního návrhu Ženské národní rady bylo tedy zrušení pojmu "hlavy domácnosti" a založení manželského soužití na demokratických principech a rovnosti práv i povinností obou manželů. Z tohoto základu logicky vyplýval požadavek změny moci otcovské v moc rodičovskou a další hlavní reformní návrhy jako společensví majetku, povinný civilní sňatek, zvýšení věku pro vstup do manželství, při rozloučení manželství nárok na alimentaci pro stranu existenčně slabší a zřízení veřejné alimentální pokladny a rodinných soudů podle vzoru z USA. V případě rozvodu či rozluky měl každému z manželů připadnout jeho vnos do manželství a majetek

získaný v manželství se měl dělit rovným dílem mezi oba manžele.⁴³ ŽNR se při práci na rodinném právu inspirovala zákoníky zahraničními, zejména zákoníkem norským.

Reformním návrhem ŽNR se prolínala snaha zachovat ženinu identitu v manželství. Proto by si podle něj manželé mohli ponechat každý své původní jméno či se dohodnout na užívání společného příjmení, jímž by mohla být i spojená jména obou manželů. Jména dětí měli určovat rodiče dohodou, každý z rodičů měl však právo žádat, aby příjmením dětí bylo spojené rodinné jméno obou rodičů. Pokud by k dohodě či takovému přání nedošlo, měli mít synové jméno otcovo a dcery matčino. Důležitou součástí návrhu byla i snaha o zlepšení úředu svobodných matek: stejná práva manželských a nemanželských dětí, vymazání záznamů o (ne)manželském původu z matrik a zavedení pojmu dítěte sociálně ohroženého, který neměl souvislost s manželským či nemanželským původem.

V reformním návrhu bylo zahrnuto i ustanovení, že výživa a výchova dítěte je rovnou povinností obou rodičů, stejně jako vzájemná pomoc při výdělku i v domácnosti (práce ženy v domácnosti, pokud se jí věnovala výlučně, byla pokládána za vyživovací příspěvek z její strany). Ačkoli Ženská národní rada zdůrazňovala roli ženy jako matky, souhlasila s Masarykovým soudem, že „co naší rodině chybí, zejména naší rodině české doma, to je otec.“ [Plamínková a kol. eds 1930: 70] Proto vyzývala muže k odpovědnosti za otcovství a péči o děti.⁴⁴ Součástí argumentace pro nutnost změny zákoníku byly i poukazy na údajný úpadek zodpovědnosti mužů za rodinu. [časopis ŽR, roč. 1925, č. 6, s. 5-8]

⁴³ Tyto požadavky měly vyřešit dosavadní špatnou existenční situaci rozvedených a rozloučených manželek. Rozvod a rozluka, uzákoněná v r. 1919, znamenaly za stávajících podmínek pro ženu často pád do chudoby, zejména ve střední třídě, kde byly rozvody a rozluky nejčastější a kde manželky téměř pravidelně zůstávaly v domácnosti a neměly tudíž po rozvodu vlastní příjem. Práce manželky v domácnosti nebyla při majetkovém vyrovnání brána v potaz, rozloučená žena také přicházela o pensí aj., pokud se její manžel znova oženil. Manžel vůči ní také neměl alimentární povinnost, pokud byl rozvod z její viny či z viny oboustranné. Neplacení alimentů nebylo trestné a jejich vymáhání pro ženu prakticky téměř nemožné. Ženská národní rada se tomuto závažnému sociálnímu problému věnovala dlouhodobě; Plamínkové se podařilo prosadit alespoň rozdělení pensí aj. po manželovi mezi první a druhou ženu. [Musilová 2007: 70-71, časopis ŽR, roč. 1929, č. 8, s. 126-128]

⁴⁴ Změna dělby práce v rodině však byla spíše okrajovým tématem, nijak výrazně nerozvinutým. I ŽNR většinou chápala péči o děti a domácnost jako ženské úkony, viz níže kap. 5.5.

ŽNR se požadavku reformy rodinného práva věnovala i v tzv. Pamětním spise, který v roce 1926 zaslala Národnímu shromáždění a vládě u příležitosti jeho prvního zasedání v novém, druhém volebním období; také jej uveřejnila v časopise Ženská rada [roč. 1926, č. 1, s. 1-9]. Jeden z bodů, na který se ohledně rodinného práva v Pamětním spise zejména soustředila, byla skutečnost, že soudobé rodinné právo neposkytovalo ženám a dětem efektivní prostředky k obraně proti otcům a manželům nezodpovědným, marnotratným či krutým. Proto ŽNR v Pamětním spise navrhuje, netřeba zmínit že marně, alespoň okamžité přijetí několika akutních změn, než se připraví celková reforma občanského zákoníku. Kromě povinného civilního sňatku ŽNR považovala za naléhavé zejména zavedení povinnosti úředně oznámit nevěstě, zda má její ženich alimentární povinnosti, zákonná opatření efektivněji chránící ekonomické zájmy ženy a dětí před manželem-marnotratníkem, a pak především zákon chránící ženy a děti před domácím násilím, páchaným opilým mužem, a zákonná opatření chránící ženu „před nedobrovolnou souloží s opilým mužem, dále s mužem zhýralým, zvláště pohlavně nemocným.“⁴⁵ V soudobém rodinném právu totiž byla uzákoněna tzv. „manželská povinnost“, tj. žena ze zákona neměla právo odmítat sex v manželství. Zločin znásilnění v manželství tedy zákon neznal. Ženská národní rada do svého reformního návrhu samozřejmě „manželskou povinnost“ nezahrnovala a naopak dlouhodobě požadovala její zrušení. [roč. 1925, č. 6, s. 5-8]

ŽNR pro reformní návrhy argumentovala zejména tím, že starý zákoník nereflektuje společenské změny a změny ve struktuře rodiny. V Pamětním spise [časopis ŽR, roč. 1926, č. 1, s. 6] ŽNR zákonodárcům připomíná, že „vedle sebevědomého muže žije sebevědomá žena“, která je „za samu sebe a svou rodinu zodpovědná“, a poukazuje na fakt, že stávající rodinný zákoník odporuje ústavě. Ženské aktivistky považovaly tento „rozštěp“ mezi dvěma rovinami ženina života za neudržitelný a podřízenost ženy v soukromé sféře za nebezpečnou pro její faktickou rovnost ve sféře veřejné a pro demokracii vůbec. Argument, že nedemokratické zřízení rodiny ohrožuje demokracii

⁴⁵ Všimněme si, že ŽNR zde konzistentně hovoří o domácím a sexuálním násilí pouze ve spojení s alkoholem či chorobou. Hovořit o násilí na ženách ve spojení s alkoholem bylo obecně vůbec prvním přípustným způsobem, jak toto tabuizované téma otevřít. Srv. Bocková [2007: 150-151] charakterizuje kampaň proti alkoholismu v 2. pol. 19. století jako „v neposlední řadě i protest proti sexuálnímu obtěžování a násilí vůči ženám.“ V části 3.3 jsme viděli, že požadavek ochrany ženy před znásilněním manželem byly také v zahraničí tematizován zejména v souvislosti s alkoholem či pohlavní chorobou a nezřídka podpírán eugenickými argumenty.

celospolečenskou, byl velmi častý, podobně jako v zahraničí. Za všechny citujme článek *Řídí se veřejní činitelé naší republikánskou ústavou?* z Ženské rady:

„Jestliže bude rodina, poměr manželů, stát na základě v principu nedemokratickém, jestliže poměr *dětí* k matce bude v demokratickém smyslu pokřivený, *nemůže sídlit v žádném z členů těchto rodin* jako samozřejmost (a jen ta má cenu neměnnou) demokratická myšlenka a *zejména demokratická praxe!* Vzpomeňme slov toho, kterého všichni uznáváme za vůdce v demokracii, T. G. Masaryka: ‚Pravý demokrat bude všude cítit a jednat demokraticky, nejen v parlamentě, ale také v obci, ve straně, v kruhu svých přátel, v rodině.‘ (...) Ta věta Masarykova se musí číst také takto: ‚Kdo není demokratem v rodině, nebude demokratem ani v parlamentě.‘ (...) A tak si kladu otázku: Chtějí doopravdy vůdci republiky, aby u nich vládla skutečná demokracie?“ [Roč. 1934, č. 5, s. 128, M. Košková]

Vedení Ženské národní rady bylo při prosazování reformy motivováno vědomím a přesvědčením, že životy žen jsou do značné míry ovlivněny a formovány právě jejich postavením v rodině. Nový občanský zákoník „bude mít vliv na ... utváření a vývoj [rodiny] a tím na utváření a vývoj ženy a jejího osudu, jehož se rodina tolik dotýká. Budoucí ženy budou nás posuzovat zorným úhlem tohoto zákona.“ [časopis ŽN, roč. 1932, č. 2, s. 37, Horáková-Králová]

Potřeba změny občanského zákoníku byla zřejmá již od počátku republiky, ale politická vůle ke skutečným a zásadním změnám rodinného práva zůstávala malá. Pokusy o změnu občanského zákoníku, ve finále neúspěšné, se tedy táhly celým obdobím první republiky. Ženská národní rada se do tohoto procesu snažila zasahovat co nejaktivněji, ve všech jeho fázích. Zasílala protesty, dobrozdání, expertizy, činila veřejná prohlášení, zasílala deputace. V roce 1926 podnítila vytvoření Výboru pro reformu rodinného práva, který sdružoval zástupkyně ženských spolků i pokrokových politických stran a v jehož čele stála Františka Plamínková, jednatelkou pak byla Milada Horáková-Králová. Pozice ŽNR však nebyla lehká, protože revizi rodinného práva připravovaly mimoparlamentní komise expertů, do nichž nebyly navzdory snaze Františky Plamínkové připuštěny žádné právničky a ŽNR tedy mohla ovlivňovat dění v komisích jen nepřímo.

První z těchto komisí, subkomitét pro revizi rodinného práva, byl ustaven již v roce 1920. Návrh subkomitétu však nerovnost muže a ženy v manželství nijak zásadně nezměnil, a byl tedy pro ŽNR nepřijatelný [roč. 1925, č. 2, s. 6]. V roce 1926 byla práce na revizi občanského zákoníku předána nově vzniklé superrevizní komisi. Ta svůj návrh předložila veřejnosti a odborným organizacím k posouzení v roce 1931. Byl pro ŽNR nepřijatelný z mnoha důvodů: především zachovával nerovnost muže a ženy v manželství, zachovával moc otcovskou i nerovné postavení manželských a nemanželských dětí a rovněž stále nepřinášel ekonomické zabezpečení rozvedených a rozloučených manželek – krátce, byl postaven „opět na stanovisku patriarchálního systému rodinného,“ jak sumarizovala Horáková-Králová v Ženské radě. [roč. 1932, č. 2, s. 37] Všechny tyto skutečnosti ŽNR kritizovala v expertize vypracované Miladou Horákovou-Královou a ve veřejném prohlášení, které bylo uveřejněno v tisku. ŽNR zaslala rovněž deputaci k ministru spravedlnosti A. Meissnerovi a organizovala spolupráci s ženskými poslankyněmi.

Největším sporným bodem se při projednávání revize rodinného práva ovšem ukázal být povinný občanský sňatek, proti kterému vehementně protestovala katolická církev a křesťanské strany. Tento tlak nakonec vládu vedl k tomu, že ve snaze zabránit svému vlastnímu pádu revizi nejdůležitějších ustanovení rodinného práva z projednávání vůbec vyňala. To ve svém konečném důsledku znamenalo pro ŽNR hořkou porážku. ŽNR sice proti postupu vlády protestovala, avšak dalšímu projednávání revize občanského zákoníku a rodinného práva zabránila mnichovská krize. Za celou dobu trvání první republiky se tak nepodařilo reformu občanského zákoníka, jeden z největších projektů Ženské národní rady, prosadit. [časopis ŽR, zjm. roč. 1925, 1926, 1932, 1934, 1937, Musilová 2007: 69-76] Smutným způsobem se tak potvrdila slova Františky Plamínkové, pronesená v Senátu r. 1926: „Jsem si vědoma, že nejtíže se dává svoboda nejbližším, že nejtíže se dává vnitřní svoboda. Že přijetí návrhu žen znamená veliké zpytování svědomí.“ [časopis ŽR, roč. 1926, č. 10, s. 150, též www.psp.cz/eknih/1925ns/se/stenprot/057schuz/s057009.htm]

Viděli jsme, že žena, ať třeba i poslankyně či senátorka, ve sféře veřejné teoreticky rovnoprávná, byla v „soukromé“ sféře rodiny stále zákonem považována za méněcennou a její osobnost spadala pod kontrolu jejího manžela. Ačkoli byla žena jako matka velebena a péče o děti vnímána jako její „poslání“, zákon zpochybňoval

vůbec její schopnost děti vychovávat a ve vztahu k nim jí dával jen malá práva. Tato zákonná úprava soukromé sféry měla i neblahé dopady v oblastech „veřejných“. Nejkrivklavějším příkladem je zde asi přebírání manželovy státní příslušnosti při sňatku, kde imperativ podřízenosti v soukromé sféře zasahoval ženu přímo a bezprostředně v jejím občanství. Fakt, že při sňatku ztrácela své jméno a případně i státní a domovskou příslušnost, ženské aktivistky interpretovaly tak, že „ženina osobnost je zákonem obětována jednotě rodiny“ [časopis ŽR, roč. 1925, č. 2, s. 7].⁴⁶ Ustanovení občanského zákoníku o otci jakožto živiteli rodiny bylo také, jak ještě uvidíme, využíváno jako právní základ diskriminačních praktik proti provdaným státním a veřejným zaměstnankyním. Pokračující platnost rodinného zákoníka zpomalovala, ne-li přímo znemožňovala vytvoření skutečného společenského povědomí o rovnosti žen. Je skutečnou ironií dějin, že návrh, za který bojovala Ženská národní rada a který vypracovala právě Milada Horáková-Králová, byl nakonec, jen s malými úpravami, uveden do praxe komunistickou stranou po r. 1948 a prezentován jako jeden z výdobytků nového režimu. [Viz např. Uhrová 2005: 103, Musilová 2007: 76]

5.3 Požadavek „ochrany mateřství“ – ŽNR a sociální stát

„Je-li dosud pravdou, že rodina je základem státu, je jeho povinností, aby se o svůj základ postaral – byť i za cenu obětí těch občanů, kteří tím základem nedovedou být – aby se postaral o základ základu, o matku, pečující o děti.“

časopis Ženská rada, roč. 1931, č. 1, s. 2

Když prvního dubna 1925 Ženská národní rada vyslala deputaci k T. G. Masarykovi u příležitosti jeho 75. narozenin, připomněla v průběhu konverzace Olga Stránská-Absolonová, vedoucí odboru Mateřství, že prezident před osmi lety řekl: „Slýchám, že ženy ve svém povolání nedostačují tak jako muži, jsou slabší, častěji churavy; v tom směru byste měly bádát, je-li tomu tak a proč je tomu tak.“

⁴⁶ Soudobá zákonná úprava změn státní příslušnosti byla horkým tématem i proto, že měla konkrétní neblahé sociální dopady. Viz např.: časopis ŽR, roč. 1937, č. 4, s. 76-77. Bohužel se ŽNR změnu dosavadního zákona nepodařilo za celou dobu trvání první republiky prosadit.

„Studovaly jsme vše a vidíme,“ pokračuje článek sumarizující průběh návštěvy v časopisu *Ženská rada*: „ženy nejsou slabší, ale jsou jinak utvářeny svým mateřstvím a je třeba ženu pro toto mateřství chránit, ne aby pracovala méně, ale musí se jí dáti možnost k mateřství. Chceme, aby mateřství bylo uznáno jako sociální úkol a hodnoceno stejně jako každá jiná práce ženina.“ [časopis *Ženská rada*, roč. 1925, č. 1, s. 10]

Ženská národní rada formuluje požadavek uznání mateřské a vychovatelské práce jako sociálního úkolu již krátce po svém vzniku. V tomto požadavku se shoduje se zahraničním ženským hnutím, které hovořilo o mateřství jako sociální funkci ještě podstatně dříve. Ačkoli ŽNR v pozdějších letech tento termín příliš neužívala, možná proto, že byl příliš asociován s levicovým radikalismem, svůj názor na mateřství jako sociální úkol neopustila. Živost tohoto přístupu dokládá i rozhořčení, s nímž se v roce 1934 setkal vládní návrh zákona o placení branného příspěvku, kterým měli být povinni všichni poplatníci důchodové daně, kteří neabsolvovali dvanáctinedělní vojenskou službu (výcvik). Do této skupiny přirozeně spadaly i výdělečně činné ženy-matky, což přimělo Ženskou národní radu k vehementnímu protestu.

„Mateřství jest služba národu a státu a znamená i veliké osobní zatížení matčino – o čemž netřeba šířiti slov. Je službou pro bezpečnost státu – tedy souvisí se zákony o jeho obraně. Bylo vždy jediným důvodem, pro který ženy byly osvobozeny od vojenské povinnosti!“ psal časopis *Ženská rada* [roč. 1934, č. 8, s. 197], zatímco Klub ŽNR v Sedlčanech se rovnou usnesl, že „zrození a výchovu dítěte považuje za rovnocennou službu žen národu s výkonem vojenské služby mužů.“ [časopis *ŽR*, s. 200]⁴⁷ Ženská národní rada nakonec dosáhla alespoň částečného úspěchu: od příspěvku byly nakonec osvobozeny chudé matky alespoň dvou nezletilých dětí.

Požadavek uznání důležitosti mateřství jako sociálního úkolu s sebou pro ŽNR stejně jako pro její zahraniční kolegyně nesl konkrétní dopady a požadavky v praktickém životě: „Chceme, aby každá žena, která je matkou, měla svoji mateřskou rentu.“ pokračovala Olga Stránská-Absolonová při návštěvě u Masaryka 1. 4. 1925. „V tom se jeví reakce, že

⁴⁷ Z „druhé strany barikády“ nám živost (a dvojsečnost) tohoto přístupu dokládají některé argumenty odpůrců uvolnění trestnosti interrupce (viz níže). Tito ovšem z ekvivalence mateřství a vojenské služby vyvozovali pouze povinnosti.

ženy-matky jsou propouštěny ze svých úřadů a mateřská dovolená se jim vytýká, ačkoli se vyskytuje dvakrát, nejvýš třikrát v jejich životě.“ [časopis ŽR, roč. 1925, č. 1, s. 10] Požadavek mateřské renty zopakovala ŽNR i o rok později v Pamětním spise, který podala Národnímu shromáždění. Zdůvodnila tento požadavek právem dítěte na řádnou výživu a dále právem matky na výživu, když její „pracovní schopnost byla porušena mateřstvím.“ [časopis ŽR, roč. 1926, č. 1, s. 1] Navrhovaná mateřská renta by náležela všem matkám bez ohledu na to, zda a jak jsou zaměstnány, na jejich třídní původ nebo rodinný stav. Jednalo by se tedy o jakéhosi blížence dětských přídatků, které prosazovala např. E. Rathboneová v Británii. ŽNR ovšem již v textu Pamětního spisu uznává, že tento požadavek nemá mnoho šancí na brzké přijetí, a proto požaduje alespoň upravení dětských přídatků od zaměstnavatele a sirotčích platů tak, aby se odvozovaly od potřeb dítěte a nikoli od postavení rodičů.

Ženská národní rada v Pamětním spise zdůraznila potřebu celkového zákona o ochraně mateřství, který by se mateřství věnoval po sociální, zdravotní i ekonomické stránce a zhodnotil je jako „funkci sociální“. Povinností státu podle ní bylo zajistit mateřské pojištění pracujících žen tak, aby měly všechny nárok na nezkrácenou mzdu po dobu tří měsíců dovolené. Boje o délku mateřské dovolené a výši příspěvku, který byl matce-pojištěnce během dovolené pojišťovnou proplácen, jsou na stránkách časopisu Ženská rada opakujícím se tématem. Placená mateřská dovolená v českých zemích existovala již od roku 1888, avšak týkala se pouze dělnic – účastnic dělnického nemocenského pojištění, a dávky byly poměrně nízké. Ani v období první republiky rozhodně nedostávaly finanční podporu v mateřství všechny ženy (odtud požadavek mateřské renty), ale pouze ty, které spadaly pod povinné dělnické pojištění (tj. zejména tovární dělnice),⁴⁸ a potom hlavně pojištěné učitelky a úřednice.

Ženy spadající pod dělnické pojištění měly bez ohledu na jejich manželský stav nárok na pomoc porodní asistentky nebo lékaře, nárok na peněžité dávky rovné nemocenskému (tj. 60% platu) 6 týdnů před a 6 týdnů po porodu (i v případě spontánního potratu) a na peněžité dávky, rovné polovičnímu nemocenskému 12

⁴⁸ Sociální pojištění dělnictva vstoupilo v platnost 1. 1. 1925. ŽNR se výrazně zasadila za mj. za to, aby byly do dělnického zdravotního a starobního pojištění zahrnuty i pomocnice v domácnostech, pradelny, domácí dělnice, porodní asistentky, soukromé učitelky a jiná ženská volná povolání [Burešová 2001: 69].

týdnů po porodu, jestliže své dítě kojily. Ženská národní rada během dvacátých a třicátých let vehementně oponovala všem pokusům dávky snížit, délku dovolené zkrátit a podmínky zpřísnit, i pokusům zrušit či omezit zdravotní a starobní pojišťování vdaných žen a tím je opět učinit závislými na jejich manželech. Naopak dlouhodobě prosazovala, aby měly ženy v době mateřství nezkrácenou mzdu. Mzda většiny žen, především dělnic, ale i mnoha drobných úřednic či začínajících učitelek, byla poměrně nízká a každá chybějící koruna byla citelně znát. ŽNR argumentovala, že je nesmyslné ženu za mateřství finančně trestat, navíc zrovna v době, která s sebou přináší mimořádné výdaje a vyžaduje, aby se žena přinejmenším dobře stravovala. Mnoho dělnic však, ačkoli měly nárok na 6 týdnů mateřské dovolené před porodem, pracovalo až do samotného porodu, protože jim jinak hrozila ztráta zaměstnání. Podle § 82 živnostenského zákona mohl totiž zaměstnavatel propustit zaměstnance, který byl nemocný déle než čtyři týdny [Uhrová 2004: 36]. ŽNR argumentovala, že mateřská dovolená není nespravedlivou výsadou žen, ale je pro ně nutností, a kritizovala užívání mužského životního scénáře jako měřítko pro životy žen.

Úřednice měly podle tzv. požitkového zákona z 24. června 1926, čís. 103 Sb. z. a n. nárok na 60% mzdy v době tříměsíční mateřské dovolené, avšak nedostávaly žádné příspěvky na kojení. Učitelky na tom byly o něco lépe, s nárokem na 80% mzdy (přitom však úředník i učitel v nemoci měl nárok na plat plný). Tato čísla ovšem pro Ženskou národní radu, která věnovala požitkovému zákonu a snažila se ovlivnit jeho konečnou podobu více než rok intenzivní práce, znamenala neúspěch. Daleko větším problémem však bylo, že ženy v těchto zaměstnáních často bývaly ve chvíli mateřství či pouhého sňatku o svou práci připraveny, což je téma, kterému se budeme blíže věnovat v následující kapitole.

Role zaměstnance a pracovníka, nikoli obecná či lidská, ale ušitá na míru muži, se tak podle názoru Ženské národní rady měla změnit tak, aby vyhovovala i ženě a nenutila ji vzdávat se rodičovství. Explicitně to Františka Plamínková formuluje v senátním projevu ze 14. října 1930, kde protestuje proti snahám omezit práci vdaných žen a matek ve státních a veřejných službách:

„Co říci o logice, když státní úřady samy prohlašují dovolenou v době mateřství za výsadu žen? (...) Pánové, barbarství číší z projevů našich mužů. A smělost:

Měřiti svým životem, svými zvyky, svým fysickým i duševním založením, svou pracovní schopností nebo neschopností život, nadání, způsobilost žen. Kdo vám řekl, že ty vaše míry jsou správné?“ [časopis ŽR, roč. 1930, č. 8, s. 129]

Ačkoli Ženská národní rada trvala na nároku žen na podporu od státu a placenou mateřskou dovolenou, chtěla ponechat výhradně na ženině vůli, zda takové možnosti využije či ne (přičemž nepochybovala, že se ji většina žen rozhodne využít). Konzistentně tedy odmítala jakékoli direktivní omezování pracovních příležitostí žen prostřednictvím zákazů práce a vzhledem k této pozici se stala členem mezinárodní organizace *Open Door International*, která od svého založení v roce 1926 právě proti takovéto „ochraně“ žen na pracovním trhu bojovala. Předmětem snad největšího zápasu byl zákaz noční práce žen, který formulovala Mezinárodní konference práce v tzv. Washingtonské konvenci r. 1919. *Open Door International* i Ženská rada proti němu zásadně protestovaly zejména proto, že omezováním pracovní schopnosti žen snižoval jejich zaměstnatelnost a vedl k propouštění či snižování mzdy. Navíc se uplatňoval nejstriktněji právě v prestižních a dobře placených povoláních, zatímco pro „typicky ženská“ povolání manuální a špatně placená měl mnoho výjimek. Obě organizace se proto zasazovaly o to, aby tento zákaz platil pouze pro manuální pracovnice, a poukazovaly na pokrytectví v současném systému výjimek inherentně obsažené. Názor ŽNR na zákaz noční práce žen dobře shrnuje tato pasáž z článku o kongresu O.D.I.:

„kdyby tady byl upřímný úmysl chrániti ženy před zdraví škodlivou prací v noci, pak by zákaz nemohl mít celou řadu výjimek, které prokazují, že při něm páni zákonodárci sledovali nejdříve zájem svého stavu a teprve tam, kde neměli o ženy zájem, kde pro ně nebyly nepostradatelné, nebo tam, kde je chtěli z pracovního trhu vyloučit, projevíli najednou starost o jejich zdraví zákazem noční práce. Pročpak by vylučovali ze zákazu kuchyňský personál v restauracích? Inu, kdopak by dělal podřadnou práci a myl nádobí? Proč by vylučovali nemocnice, blázince, obsluhu telefonu, telegrafu, výpravny novin, divadla, zábavní podniky s tanečnicemi a animírkami, práci v mlékárnách, při konservování potravin? Prostě proto, že si při těchto pracích nedovedli odmyslit ženy, protože *jim* byly nepostradatelné a nenahraditelné *a protože by tu práci nikdo jiný nedělal*. Tedy tam, kde se jim zákaz noční práce nehodil, protože jde o práce buď podřadné nebo méně honorované, nebo méně příjemné, tam se prostě udělala výjimka, bez

ohledu, dává-li se ženino zdraví ve psí. Jakmile jde však o práci lépe placenou, o práci elitnější, méně namáhavou, kde ani po stránce mravní není takového nebezpečí, jako ve vinárnách, v barech a jiných zábavních podnicích (bodejť by se o ty připravili), tam je taková starost o zdraví žen, že se pro ně vydá zákaz práce.“
[časopis ŽR, roč. 1933, č. 6, s. 123]

Požadavek omezení zákazu noční práce žen na práce manuální se nakonec na mezinárodní úrovni podařilo prosadit r. 1934 na Mezinárodní konferenci práce v Ženevě. [časopis ŽR, roč. 1934, č. 4, s. 99-101] Open Door International i Ženská národní rada žádaly rovnost mezd a to, aby místo zákazů a zvláštních omezení byla upravena již platná ustanovení o zdravotním pojištění, úrazovém pojištění, odškodnění nemocí z povolání apod. tak, aby se vztahovala i na případy mateřství a ženských chorob. Jednotícím prvkem je u obou organizací snaha o to, aby nebylo v rámci „ochrany mateřství“ ženě odnímáno lidské právo na práci i důstojnost svéprávného, dospělého člověka, který je schopen o sobě rozhodovat.⁴⁹

Za povinnost státu Ženská národní rada také považovala zajištění systematické sociálně-zdravotní péče o matky a děti, požadované i v Pamětním spise. K těmto opatřením by podle Ženské národní rady měl stát vést nejen nejen pragmatický zájem o zdraví lidu a o tak často skloňovaný populační růst, ale i prostý požadavek spravedlnosti: je-li mateřství pro společnost zásadní (jako sociální funkce), je-li ženě neustále připomínáno jako morální povinnost vůči společnosti, je nesmyslné a nespravedlivé, aby v praktickém životě zůstávala bez podpory nebo byla za mateřství přímo trestána ztrátou práce a hospodářské nezávislosti. Ženské národní radě šlo v této oblasti zejména o zkvalitnění zdravotnické péče při porodu a zavedení

⁴⁹ „Ochrana mateřství je vhodná a účelná jen tehdy, jestliže ponechává matce naprostou svobodu a práva dospělé osoby a poskytuje jí dostatečných prostředků, aby mohla za nejlepších podmínek plnit svůj mateřský úkol. Mimo to přísluší orgánům, pověřeným ochranou dítěte, zajistiti každému novému členu lidské společnosti nejvyšší míru životních možností, rozvoje a štěstí.“ [časopis ŽR, roč. 1935, č. 8, s.200].

Naopak sociální demokratky oponovaly, že ženy jakožto ekonomicky a sociálně slabší potřebují ochranu zákazu, aby nebyly k těžké práci svými zaměstnavateli nuceny proti své vůli nebo aby je do zdraví škodlivých zaměstnání nenutili chodit sobečtí manželé či rodiče. „Protiochrannářské ženy“ kontrovaly, že v případě zákazu zaměstnavatel ženu prostě vůbec nepřijme, čímž se ženě také nepomůže, a poukazovaly na výše zmíněnou arbitrárnost mnohých omezení a na fakt, že žena jako dospělý člověk nemůže být kvůli mateřství, které zabírá jen část jejího života, omezoována „ochranou“ po svůj život celý. Zdá se, že podstatnou částí celé kontroverze byla i v českém prostředí nedůvěra dělnických žen k intelektuálkám z O.D.I. a ŽNR jakožto „dámám, které tu těžkou práci v dolech, práci s olovem a zvedání těžkých břemen konati nebudou.“ [časopis ŽR, roč. 1936, č. 2, s. 44-47]

celostátního systému těhotenských a dětských poraden modelovaných na tom, který rozvíjela Československá ochrana matek a dětí a další soukromé charitativní organizace. Přílohou Pamětního spisu byl i přehled zcela nevyhovujících hygienických podmínek, které vládly v pražských porodnicích. ŽNR samotná dokonce i občasné pořádala cykly osvětových přednášek o péči o kojence a děti (ačkoli tyto aktivity pro ni nebyly centrální) ve snaze snížit dobovou hrozivou kojeneckou úmrtnost. Jako jediné efektivní řešení dětské úmrtnosti však viděla vytvoření státního organizovaného systému preventivní lékařské a sociální péče.

Ženská národní rada se dlouhodobě zasazovala za zlepšení situace porodních asistentek. Požadovala především zavedení obvodů, v nichž by asistentky působily jakožto veřejné zaměstnankyně s odpovídajícím platem a sociálním zabezpečením, čímž by se mj. vyřešil problém nedostatku porodních asistentek na venkově, zejména v odlehlých horských krajích, které následně trpěly vysokou úmrtností dětí i rodiček. Ženská národní rada v této otázce argumentovala státním zájmem o zdraví lidu: „jsme přesvědčeny, že moderní stát musí pochopiti svoji povinnost k ženám v nejtěžší hodině života, že jim musí opatřiti řádnou pomoc při porodu, a že musí pochopiti, že jen úpravou sociálních poměrů porodních asistentek získá tuto pomoc. Jde tu o zdraví národa, o stát!“ psala Plamínková na stránkách časopisu Ženská rada. [roč. 1927, č. 8, s. 133] Tyto požadavky se však dlouhodobě nedařilo prosadit a mnoho článků na toto téma si často hořce stěžuje, že je tato oblast zdravotnictví zanedbávána právě proto, že se týká výlučně žen – jako pacientek i jako pracovnic (tj. asistentek), a že „život žen ještě dlouho, patrně, nebude tak cenný, aby se pro jeho ochranu něco velkorysého podniklo“. [časopis ŽR, roč. 1933, č. 1, s. 12]

Ženská národní rada se také připojila k celoevropskému hnutí za mateřské školství, jehož zlepšení a systematickou reorganizaci pod správou státu dlouhodobě a marně požadovala. [časopis ŽR, roč. 1926, č. 1, s. 5, Pamětní spis] Dobové mateřské školství bylo stejně jako v zahraničí závislé na dobročinnosti obcí či soukromých charitativních organizací, a proto byl mateřských škol nedostatek a jejich kvalita byla leckdy pochybná. ŽNR mateřské školství chápala jako nutnou integrální součást státního systému vzdělávání, která by doplňovala výchovu v rodině a umožňovala matkám pracovat, budou-li si to přát. Proto se zasazovala i za vysokoškolské vzdělání učitelek

mateřských škol a za zlepšení jejich situace. Všechny tyto snahy však narážely na státní nezájem a zejména po r. 1929 samozřejmě na rozpočtovou tíseň.

Závěrem můžeme říci, že podpora pro státní péči o matky ve formě státní zdravotní péče a sociálního systému měla dva hlavní motivy: za prvé v čele ŽNR stály národní socialistky jako Plamínková a Horáková-Králová, které nebyly odmítavé vůči sociálnímu státu už z titulu své stranické příslušnosti. Dalším a daleko výraznějším důvodem však bylo silné přesvědčení, že pouze strukturální přeměnou společnosti a novou angažovaností státu v otázkách mateřství a vychovatelství bude ženám umožněna skutečná společenská rovnost.

„Ústava našeho státu myslí ve dvou §§ na ženu: § 106, že výsady pohlaví se neuznávají a pak ve zmíněném již § 126, že manželství, mateřství a rodina jest pod zvláštní ochranou státu. *Jen kombinací těchto dvou vět* lze i pro ženu v našem státě vytvořiti situaci důstojnou svobodného občana, který chce plniti řádně úkoly svého přirozeného poslání,“ říká Plamínková na půdě Senátu r. 1926 [časopis ŽR, roč. 1926, č. 10, s. 151]. „Proto *přímočará rovnoprávnost* jest omyl – ale ještě hrubším omylem jest vykládati důsledky zdravého života žen jako jejich nadpráví! I pan ministerský předseda řekl, že ženy jsou drahé (mysle na veřejnou službu). Můj Bože – muži jsou drazí (myslím-li na obranu státu) a obého: i mateřství i té obrany státu je potřeba a obé znamená oběti od těch, kdo jim slouží!“

Jak vidíme, Ženská národní rada se snažila „vybalancovat“ požadavek rovnosti a tlak různosti genderových životních scénářů i biologických odlišností (těhotenství, šestinedělí, kojení). Plamínková ve výše citované pasáži artikuluje dva důležité body: za prvé, ženy mohou dosáhnout skutečně rovnoprávného postavení jen, bude-li společnost respektovat jejich odlišnost a podporovat je v mateřství, a za druhé, zvláštní opatření (mateřská dovolená), která ženy chtějí, vlastně nijak zvláštní nebo výjimečná nejsou – i muži mají z titulu svého pohlaví a dobových genderových rolí, které se s ním pojily, svá jedinečná omezení v životě a kariéře. Tato – mužská – omezení jsou však respektována a muži za ně diskriminováni nejsou.

Zdůrazňování veřejného významu mateřství nebylo, jak jsme viděli, pouze doménou feministického hnutí. Naopak, mnozí konzervativní zastánci starého genderového řádu

také zdůrazňovali společenský význam mateřství. Ponechávali však zodpovědnost za ně výhradně na ramenou jednotlivých matek a používali společenský význam mateřství jako argument k omezování svobody všech žen jakožto matek či potenciálních matek – ať už ve formě zákazů práce, omezování vzdělání atd. atp.

Feministické hnutí naopak ze společenské důležitosti mateřství vyvozovalo požadavky zcela opačné: respekt, rovnost a reálnou finanční a společenskou podporu. Přesto však s sebou koncept „ochrany mateřství“ stále nesl jisté nebezpečí zasahování státu do sféry ženiny svobody, a proto se Ženská národní rada se snažila zamezit vzniku situací, jež by požadavek ochrany či podpory a požadavek svobody stavěly proti sobě (zákazy práce, nucené mateřství). Ženská národní rada považovala za nutné umožnit ženě činit si nárok na plný lidský život, jak byl umožněn mužům: žádala *jak* právo na rodičovství *tak i* na hospodářskou nezávislost a osobní svobodu a seberealizaci mimo dům. Mateřství zůstávalo „veřejné“ v tom smyslu, že bylo veřejně prospěšné a proto si zasloužilo podporu, ale „soukromé“ v tom smyslu, že mělo být vyňato z jakýchkoli direktivních a donucovacích státních zásahů.

5.4 *Za provdané zaměstnankyně*

Žena jako muž má lidský nárok na manželství a rodinu a nelze ji proto propouštět ze služby

*Časopis ŽR, roč. 1933, č. 6, s. 144,
Protest znojemského Klubu ŽNR proti propouštění provdaných*

Podobně jako v zahraničí se i v českých zemích během první světové války dostaly ženy, a to i vdané, do mnohých dosud nepřístupných zaměstnání a pozic a osvědčily se tam. Poválečná ústava jakoukoli diskriminaci na základě pohlaví nadále alespoň teoreticky zapovídala a celibát učitelek byl zrušen tzv. proticelibátním zákonem z 24. července 1919, čís. 455 Sb. z. a n. Brzy po revoluci se však ukázalo, že poválečná společnost nebyla na ženskou emancipaci na pracovním trhu (a což souviselo, v manželství) zcela připravena a zakrátko se začaly objevovat pokusy celibát, proti kterému ženské hnutí tak dlouho bojovalo, opět zavést. Šlo přitom zejména o práci provdaných státních a veřejných úřednic a učitelek. K prvnímu takovému pokusu, který byl zásluhou F. F. Plamínkové v tichosti zastaven hned v počátcích, došlo ze

strany vysoké státní byrokracie, konkrétně ministersta vnitra, již v roce 1920. [Burešová 2001: 86, časopis ŽR, roč. roč. 1928, č. 9, s. 147] Další následovaly, již roku 1923 musely pokrokové ženy sáhnout ke svolání veřejné manifestační schůze proti novému návrhu na obnovu celibátu. Můžeme říci, že právě snahy o znovuzavedení celibátu hrály při opětné aktivizaci poválečného ženského hnutí velmi významnou roli.

Boj za právo veřejných a státních zaměstnankyň kombinovat zaměstnání a rodinu, který ŽNR vedla nepřetržitě po celé období své existence, zabíral lví podíl její agendy. Na státní a veřejné zaměstnankyně se soustředila nejen ze stavovského zájmu, ale také a především proto, že poměry těchto zaměstnankyň upravovala přímo vláda a parlament prostřednictvím vládních nařízení a zákonů. Zatímco v soukromém sektoru bylo nerovné odměňování a zaměstnávání žen provdaných i svobodných stále ještě otázkou libovůle zaměstnavatele, bez realistické naděje na brzkou změnu této situace, vláda a parlament byli alespoň teoreticky zavázáni dodržovat zásadu rovnosti pohlaví podle §106 ústavy. Nerovné zacházení se zaměstnankyněmi ve státní správě pak vytvářelo nebezpečný precedens a příklad pro zaměstnavatele soukromé a rozrušovalo právní jistotu rovnosti žen vůbec. Státní správa a školství byly navíc jedním z největších zaměstnavatelů drobné inteligence v ČSR.

V mnoha projevech týkajících se otázky provdaných zaměstnankyň se opakuje obava, že zavedení celibátu státních a veřejných zaměstnankyň zvrátí výsledky dlouholetého emancipačního úsilí: bude znamenat dlouhodobé omezení dívčího vzdělání a zatlačí ženy zpět do rodiny nebo jen do zaměstnání manuálních a nekvalifikovaných. Zápas o rovná práva státních zaměstnankyň můžeme zhruba rozdělit do dvou hlavních fází: před a po nástupu hospodářské krize, která tlak na práci provdaných středostavovských žen výrazně zvýšila.

Poté, co se přímé snahy o znovuzavedení celibátu ukázaly jako neúspěšné, obrátili se odpůrci výdělečné činnosti vdaných žen ve státní byrokracii spíše k omezování nároku vdaných žen na různé dávky apod. Tato opatření ospravedlňovali údajnou existenční zabezpečeností žen v manželství, kterou dokládali ustanovením občanského zákoníku, jenž ukládal muži povinnost zabezpečovat výživu rodiny. První částečně úspěšný

pokus o omezení práce vdaných žen v těchto povoláních proběhl v rámci restrikcí státních zaměstnanců během let 1924/25.⁵⁰

Mnoho energie věnovala ŽNR již zmíněnému požitkovému zákonu z r. 1926. Návrh tohoto zákona původně obsahoval zrušení proticelibátního zákona učitelek, které bylo díky aktivitě ŽNR nakonec vypuštěno pouhé dva dny před jeho schválením. Požitkový zákon však i tak navzdory peticím a memorandům ŽNR upíral zaměstnankyni nárok na sirotčí a výchovné pro její děti⁵¹ a manželu zaměstnankyň pak nárok na vdoveckou penzi, s odvoláním na ustanovení občanského zákoníka o povinnosti muže živit rodinu. Ženská národní rada v otázce zaměstnaneckých dávek požadovala rovnost žen a mužů a své požadavky sumarizovala v petici a memorandu zaslaném členům vlády a parlamentu i v Pamětním spise [roč. 1925, č. 7, s. 5-8, roč. 1926, č. 1, s. 1-9; roč. 1928, č. 2, s. 21, č. 3, s.37-38, roč. 1934, č. 8, s. 194].⁵²

Daleko větší nebezpečí však pro veřejné a státní úřednice znamenalo vládní nařízení čís. 113 Sb. z. a n. ze 7. července 1926, které vyšlo jen několik dní po požitkovém zákoně a upravovalo služební a platové poměry státních zaměstnanců v pomocné kancelářské službě. Týkalo se tedy téměř všech úřednic, protože ženám bylo jen zřídkakdy povoleno postoupit do vyšších pozic. Toto nařízení uvádělo, že uchazečka, která má děti nebo je provdána, může být „jen se svolením ústředního úřadu za okolností hodných zvláštního zřetele ustanovena“ a že „jestliže by se provdala nebo narodilo-li by se jí dítě, budiž neprodleně zařízeno, čeho by snad bylo třeba v zájmu služby“ [časopis ŽR, roč. 1926, č. 5, s. 65-67]. Toto nařízení se používalo k vypovídání vdaných žen, zejména na

⁵⁰ ŽNR musela intervenovat, aby se v textu restriktivního zákona (č. 286, r. 1924) neobjevilo slovo „žena“ a marně se domáhala zastoupení žen v restriktivních komisích. Podle časopisu ŽR nakonec restrikce proběhla v Čechách většinou spravedlivě, ale na Moravě tvořily 90% propuštěného učitelstva učitelky, především ženy vdané a starší kvalifikované pracovnice, které se mohly ucházet o vedoucí místa na školách [časopis ŽR, roč. 1925, č. 1, s. 8; č. 5, s. 1; roč. 1926, č. 2, s. 18, s. 25].

⁵¹ Zaměstnankyně mohly výchovné získat pouze výjimkou, pokud na ně byly děti zcela odkázány – např. pokud ovdověly. Každý takový případ však musel být schválen ministerstvem financí, které i v těchto případech výchovné neudělovalo vždy a zásadně je neudělovalo v plné výši. Podle článků v Ženské radě nebylo výjimkou, že schvalovací proces trval i několik měsíců či snad i let.

⁵² ŽNR se dlouhodobě angažovala i v otázce vyplácení tzv. odbytného, které postuloval proticelibátní zákon z roku 1919. Odbytné bylo náhradou za zaplacené penzijní příspěvky, jež měla být vyplácena učitelkám, které se rozhodly vzdát služby z důvodu sňatku a o své příspěvky i nárok na penzi by tedy přišly. Státní úřady nejprve odmítaly odbytné vyplácet, ale nakonec se vyplácení odbytného učitelek i většiny úřednic podařilo prosadit díky rozhodnutí Nejvyššího správního soudu z r. 1929 [roč. 1929, č. 4, s. 56].

ministerstvu financí a jemu podřízených úřadech. Podle časopisu ŽR na základě tohoto nařízení Zemské finanční ředitelství v Praze od roku 1927 propustilo každou ženu, které se narodilo dítě nebo která se provdala. Tyto ženy, byť i zapracované síly s mnohaletou praxí, pak někdy přijímalo zpět, avšak jako výpomocnou sílu s denním platem, bez nároku na penzi či postup a s jednodenní výpovědní lhůtou. [časopis ŽR, roč. 1930, č. 1, s. 2-3]

Podobné diskriminační praktiky nalezneme i u dalších subjektů, mezi jinými např. u městských úřadů Brna a Plzně. Faktický celibát platil dlouhodobě pro úřednice čsl. státních drah. Dráhy na základě starých rakouských výnosů požadovaly, aby zaměstnankyně, která se chce provdat, požádala nejprve o povolení k sňatku (zaměstnanci-muži stačilo pouze oznámit sňatek do 14 dnů po jeho uzavření). Sňatek bez povolení se trestal okamžitou výpovědí ze služby. Toto povolení se však rutinně neudělovalo (některé zaměstnankyně údajně žádaly i několik let), a pokud již uděleno bylo, požadovalo se po zaměstnankyni podepsání reversu, v němž souhlasila s eventuálním propuštěním podle libovůle úřadu bez nároku na odbytné. Tyto provdané zaměstnankyně pak byly údajně pravidelně propouštěny, když se blížily k 10. roku služby, který by zakládal nárok na penzi [časopis ŽR, roč. 1930, č. 1, s. 4-5, roč. 1934, s. 114].

Jako ilustraci odporu vůči práci středostavovských vdaných žen, který byl zjevně poměrně rozšířený mezi státní byrokracií i širokou veřejností, zejména mezi střední třídou, uveďme citát z odůvodnění (neúspěšného) návrhu moravské zemské školní rady na zavedení celibátu pro učitelky z r. 1928:

„Čím dál, tím naléhavěji jeví se potřeba obnoviti celibát. Dvěma pánům nelze sloužiti. S výchovného hlediska neměly by těhotné učitelky vůbec vyučovati. Vdaná učitelka je méně upotřebitelná a jejím ponecháním ve službě trpí jiné učitelské osoby, zvláštěního zřetele hodné. Ženatí učitelé jsou tím citelně poškozeni. Učitelky běrou ‚nezasloužený‘ plat z kapes poplatníků. Velká nelibost v obecnstvu je, že vdaná učitelka má v době mateřství placenou tříměsíční dovolenou. ‚Vdavek chtivé učitelky‘ rozvádějí stará manželství, neboť získávají muže i ženaté se značnými příjmy. Požehnaná touha po vdavkách má zhoubný vliv na výchovu žactva i dětí škole odrostlých. Vážnost učitelek poklesá. Vdané učitelky zůstávají ve službě z lačnosti své a svých manželů po dvojím příjmu. Ve

všech úřadech se cítí naléhavá potřeba, aby vdané úřednice nebyly ponechány ve službě. Navrhuje se zákon o zavedení celibátu učitelek s doporučením, aby se vztahoval na všechny zaměstnankyně ve všech veřejných úřadech. Navrhuje se nejen celibát zavést, ale všechny vdané – do 25 služebních let propustiti.“ [citováno na Jubilejní manifestační chůzi žen 2. listopadu 1928, časopis ŽR, roč. 1928, č. 9, s. 147-149]

V tomto citátu vidíme několik hlavních motivů odporu vůči práci vdaných žen a matek. Za prvé bylo mateřství samé, zejména ve svých tělesných aspektech upomínajících na sexualitu (těhotenství), považováno za nepatřičné ve veřejném prostoru. Mateřství, jakožto aspekt přírody, se mělo skrývat v soukromé sféře domova a nevstupovat do racionálního, apolinského veřejného prostoru muže, do nějž patřilo i zaměstnání. Druhým motivem byla prostá profesionální závist a snaha zbavit se konkurence, podpíraná motivem třetím, a sice přesvědčením, že protože živitelem rodiny je dle zákona muž, žena svou práci nepotřebuje, ba nemá na ni nárok, jelikož ubírá místo „živitelům“. Dvojitý příjem v rodině byl v této optice nesociální a plat ženy z kapes státu tak „nezasloužený“.

V roce 1930 Ženská národní rada intervenovala v otázce 13. služného (vánočního příspěvku), jež vládní návrh upíral zaměstnancům, kteří byli v daném kalendářním roce přítomni ve službě po dobu kratší deseti měsíců, což postihovalo ženy, které měly v průběhu roku mateřskou dovolenou. V tomto bodě se nakonec ŽNR podařilo dosáhnout pro ženy na mateřské výjimky. Vládní návrh však také a především upíral 13. služné těm, kteří byli manželem či manželkou jiného státního či veřejného zaměstnance/kyně. Manželství, v nichž byli oba manželé státními či veřejnými zaměstnanci, by tak nedostala příspěvek žádný. Po intervenci ŽNR a dalších organizací byl návrh změněn tak, že 13. služné měl obdržet pouze manžel-muž a v konečné verzi pak ten z manželů, který měl vyšší příjem. ŽNR v této otázce hájila zásadu, že 13. služné je jakožto součást platu odměnou za práci, která by neměla mít co do činění se soukromým životem zaměstnance.

Otázka 13. služného a jiných dávek snad může vypadat jako nevýznamná jednotlivost, ale ukázalo se, že tvořila spíše nebezpečný precedens. Všechny tyto jednotlivé případy diskriminace v konečném celku podmílaly zásadu rovnosti zaměstnanců a posilovaly

představu, že zaměstnankyně a jejich rodiny je legitimně možno nerovně odměňovat či dokonce připravovat o práci proto, že mají tzv. ‚dvojím příjmem‘ nespravedlivou ekonomickou výhodu nad rodinami jinými. Šlo ovšem o dvojí příjem manželů, nikdy o dvojí příjem jedné osoby-muže.

S nástupem hospodářské krize se kampaň proti výdělečně činným středostavovským ženám vyhrotila. Bodem obratu zde byl článek ministra financí dr. Engliše v Lidových novinách z 8. listopadu 1930 o řešení hospodářské krize. Engliš v závěru tohoto článku jako jeden ze způsobů snížení nezaměstnanosti uvádí též „odstraňování dvojího veřejného zaměstnání, pokud stačí výdělek muže k obživě rodiny“ (avšak měsíční příjem, který „stačí k obživě rodiny“, v článku nespecifikoval). [časopis ŽR, roč. 1930, č. 9, s. 147] Tento článek se stal předzvěstí faktických návrhů a nové veřejné kampaně proti práci provdaných učitelek a úřednic, která po následující roky zabírala většinu energie i pozornosti ŽNR.

Během roku 1931 se v denním tisku množily články kritizující práci vdaných učitelek a úřednic a probíhaly neoficiální zprávy o chystaném propouštění provdaných. V červnu roku 1932 prošla tiskem zpráva, že byl dán do připomínkového řízení návrh zákona o sociálních a úsporných opatřeních personálních ve veřejné správě, vypracovaný ministerstvem financí, teď již pod vedením Karla Trapla. Tento návrh kromě obecné redukce platů všech státních a veřejných zaměstnanců obsahoval výrazná diskriminační opatření vůči provdaným zaměstnankyním, zejména výrazné krácení penzí a činovného vdaných žen a snížení odbytného.⁵³

⁵³ Činovné tvořilo část platu veřejného a státního zaměstnance. Bylo stanoveno na základě vzdělání a odpovědnosti služby; jeho určitá část, podle časopisu ŽR cca 12%, odrážela rozdíly v cenové hladině jednotlivých regionů. Částečný charakter činovného jako příplatku na životní náklady byl používán k legitimizaci jeho krácení u vdaných žen. V řadě povolání se činovné během kariéry neměnilo a tak by postižení na činovném bylo zvláště citelné pro zaměstnance mladé a v nižších kategoriích, kde tvořilo značnou část konečného platu.

Ke snížení penzí na polovinu mělo dojít u vdaných žen-penzistek, přesahoval-li společný zdaněný roční příjem manželů 24 000 Kč. Převyšoval-li i pak zbývající roční příjem manželů 36 000 Kč, měla se penze ženy srazit ještě tak, aby byl roční příjem manželů pokud možno na onu částku max. 36 000 Kč snížen. Činovné provdaných zaměstnankyň mělo být v praxi sníženo na polovinu: v manželském páru dvou státních zaměstnanců měl dostat plně činovné jen jeden, ten s vyšším příjmem, zatímco druhý, většinou tedy žena, měl dostat jen polovic [časopis ŽR, roč. 1932, č. 6, s. 130-133].

Ženská národní rada a Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen se okamžitě pustily do neustávajícího kolotoče návštěv u ministrů, memorand, připomínek a schůzí, z nichž jmenujme alespoň manifestační veřejnou schůzi konanou 10. listopadu v Ženském klubu. Motivoval je kromě stavovského zájmu (většinu aktivních členek ŽNR konec konců tvořily učitelky a úřednice) zejména a především fakt, že šlo o „první oficiální otevřený nápor proti rovnému právu žen s muži na práci, na rovné hodnocení jejich práce a dokonce zákonný trest za to, že svůj poměr k muži vyřešily formou vždy za základ státu uznávanou“. [časopis ŽR, roč. 1933, č. 1, s. 2]

Paragrafy o krácení činovného u vdaných zaměstnankyň a krácení nebo i odnětí pense u vdaných pensistek byly nakonec v meziministerském projednávání ze zákona vypuštěny [roč. 1932, č. 6, s. 130-133; č. 8, s. 166-169],⁵⁴ avšak hlasy proti práci vdaných učitelek a úřednic v tisku i profesních organizacích neumlkly, naopak se po povzbuzení oficiálním vládním návrhem stále stupňovaly až v to, co časopis ŽR nazval „nechutnou kampaní“ proti provdaným veřejným zaměstnankyním [roč. 1933, č. 8, s. 183], která přecházela i v brojení proti zaměstnání lépe situovaných svobodných žen [roč. 1933, č. 7, s. 153]. Na jaře 1933 začalo být prováděno statistické šetření finančních poměrů státních zaměstnanců a penzistů a jejich manželů či manželek, jež zjišťovalo mateřské dovolené, povolání manžela/ky a je-li tato (nebo tento) ve veřejné službě a jaký má plat. Příjmy zaměstnanců ze soukromého majetku však statistika nezjišťovala, ani počet osob, které domácnost podporovala.

Toto vyšetřování podnítilo obavy, jak se ukázalo oprávněné, že bude využito k postihům vdaných žen a že ještě více podnítil nepřátelské nálady vůči ženám a „nespravedlivou závist spoluzaměstnanců, kteří poukazují na to, co žena vydělá, zcela přehlížejíc bezpracný důchod rodin ze soukromého jmění ženina“. [časopis ŽR, roč. 1933, č. 6, s. 121-122] ŽNR tedy podala 8. června 1933 vládě memorandum protestující proti tomuto šetření a dalším pokusům omezit práci vdaných žen.

⁵⁴ Když byl však v prosinci 1932 návrh konečně předložen sněmovně, obsahoval formulace, které opět ohrožovaly vdovské platy státních a veřejných zaměstnankyň. Penzistovi totiž měl upírat druhý zaopatřovací plat, měl-li na něj nárok, bez ohledu na výši pense, který by mu pak zůstala. Bylo zřejmé, že tímto penzistou bude patrně žena-vdova, které se upře penze po manželovi a ponechá se jí pouze často nepatrná penze její. Po novém kole intervencí bylo dosaženo limitu 12 000 Kč, pro vdovy specificky však pouze 9000 Kč, pod který jejich penze nesměla být snížena [roč. 1933, č. 1, s. 2].

Na podzim roku 1933 se skutečně objevil návrh dalších úsporných opatření na rok 1934, vypracovaný ministerstvem financí. Tento návrh kromě obecných platových srážek opět obsahoval zvláštní postihy pro vdané zaměstnankyně, ještě přísnější než plánované srážky loňské: zaměstnankyně provdaná za jiného státního zaměstnance či učitele měla ztratit nárok na činné vůbec, zaměstnankyně s manželem v soukromé službě či ve volném povolání s přiznaným ročním příjmem 8400 Kč a výše měla ztratit půl činného.⁵⁵ ŽNR opět roztočila kolo deputací, petic, memorand, schůzí, vydávání tiskovin atd. 23. listopadu byla svolána veřejná schůze v Ženském klubu pod provokativním názvem 'Ženy na indexu v demokratické republice'. Jednání byla dlouhá a úporná a návrhy se mnohokrát měnily.⁵⁶

Navzdory snaze ŽNR byla nakonec úsporná opatření uvedena v platnost jako vládní nařízení č. 252/33 Sb. z. a n. Zatímco původní návrh explicitně postihoval vdané zaměstnankyně-ženy, konečný návrh byl formulován tak, aby formálně dodržoval rovnost pohlaví, ale fakticky opatření postihovala nejtíže právě pracující provdané a jejich rodiny. Mezi opatřeními byly jednak obecné srážky z aktivních i penzijních požitků pro všechny zaměstnance, jejichž platnost byla omezena na jeden rok, a jednak srážky zvláštní, které postihovaly jen určité kategorie zaměstnanců. O tyto srážky právě ŽNR šlo.

Postihovaly totiž manželské a spolužijící dvojice, v nichž byli oba manželé či druzi výdělečně činní se stálým ročním příjmem přes 6300 Kč (každý z nich) nebo pobírali penzi z vlastní výdělečné činnosti, a to včetně dvojic, v nichž byl ve státní či veřejné službě jen jeden z partnerů. Aby se vláda vyhnula obvinění z porušování

⁵⁵ Pro představu, co toto opatření znamenalo v praxi, uveďme výpočet ŽNR, podle nějž by se po srážce činného plat učitelky provdané za státního zaměstnance v Praze vyrovnal platu nastupující svobodné učitelky až po 15 letech služby. Návrh obsahoval i zvláštní srážky pro manžele penzisty a pro svobodné zaměstnance; jako jediní zvláštním srážkám unikli ženatí zaměstnanci – muži. [roč. 1933, č. 7, s. 154-156; č. 8, s. 177-183]

⁵⁶ Nakonec byly návrhy dány k přezkoumání komisi vytvořené ze zástupců organizací veřejných zaměstnanců při koalovaných stranách, tzv. zaměstnanecké dvanáctce. Do komise ovšem nebyla jmenována žádná žena a k jednání nebyla přizvána ani zástupkyně ŽNR. Tato komise nakonec návrh přepracovala tak, že manželské dvojice státních a veřejných zaměstnanců postihoval ještě hůře, než návrhy původní, což potvrzuje v časopise mnohokrát opakované pozorování, že za kampaní proti práci vdaných žen stála do značné míry nepřejícnost kolegů. [časopis ŽR, roč. 1933, č.10, s. 223-224]

rovnoprávnosti, postihla 40 či 50%⁵⁷ srážkou z činovného oba manžele či druhy, místo toho, aby upřela plné činovné ženě, jak bylo původně navrženo. (Ze stejného důvodu postihla srážkou na činovném i svobodné stát. a veř. zaměstnance, kteří bydleli s rodičem – stát. či veř. zaměstnancem: tato srážka však byla nižší, 30%, a postihla pouze dítě, nikoli rodiče.) Tyto speciální srážky postihovaly pouze dvojice, v nichž oba partneři pracovali, nikoli dvojice, v nichž měl druhý partner jakkoli vysoký příjem ze soukromého majetku. Zaměstnanec, jehož manželka tedy měla třeba činžovní dům, srážkami postižen nebyl, což prozrazovalo záměr postihovat výdělečnou činnost vdaných žen, nikoli v první řadě přizpůsobit plat sociálním poměrům rodiny (při vyměřování srážek se také nebral v úvahu počet vyživovaných osob v domácnosti). Narozdíl od srážek obecných, jež měly platit po jeden rok, nebyla platnost těchto zvláštních srážek časově omezená.⁵⁸

Ženská národní rada tyto srážky identifikovala jako zásadní průlom do ústavou stanovené rovnosti žen a obávala se, že jsou jen prvním krokem k dalšímu omezování jejich pracovních i vzdělávacích možností, i proto, že ve veřejných diskuzích se mnohdy ozývaly hlasy poukazující na to, jak „problém“ práce vdaných žen vyřešili v sousedním Německu. Rozhořčení a obavy o pozici žen v demokratickém státě, které toto vládní rozhodnutí a způsob rozhodování vzbudilo, nám dobře dokládá prohlášení ŽNR ke svému členství z podzimu 1933 pod názvem *Jsme rovnoprávný?*:

„ŽNR má povinnost mluvit přímo a jasně ke svému členství. Odpovídá tedy: Nejsme. Nejen, jak dobře onehdy dovodil ‚Čin‘, že v Národním shromáždění jest tak pranepatrně žen, ale proto, že nikde nejsou ženy ani ve vedení úřadů, ani

⁵⁷ 40% činovného u každého z manželů/druhů, pokud bylo manželství uzavřeno či soužití započato před účinností nařízení, tj. před 1. lednem 1934. Pokud manželství či soužití nastalo po tomto datu, měla srážka činit 50% činovného u obou manželů/druhů. Pokud byli manželé ze služebních důvodů nuceni žít každý v jiném služebním působišti, měl srážku na činovném jen jeden, bylo-li manželství uzavřeno před 1. lednem 1934. Bylo-li uzavřeno po tomto datu, byli srážkami postiženi manželé oba. Manželé rozvedeni po 1. červenci 1933 byli také postiženi srážkami, a to i když už spolu nebydleli.

⁵⁸ Toto opatření bylo uvedeno v platnost pomocí tzv. zmocňovacího zákona (č. 95/33 Sb. z.a n.), který dával vládě pravomoc činit nutná ekonomická opatření za účelem vyrovnání aktuálního státního rozpočtu. ŽNR argumentovala, že vláda formulací těchto zvláštních srážek jako časově neomezených překročila pravomoc jí danou zmocňovacím zákonem, protože se nejednalo jen o aktuální příští rozpočet, ale o strukturální dlouhodobou změnu systému odměňování zaměstnanců (která navíc podle ŽNR jasně odporovala ústavě). Vládní nařízení nikde neměnilo povahu činovného jakožto součásti platu a tedy vytvářelo situaci, kdy se výše platu, nikoli již jen různé příplatky jako výchovné, řídila soukromými poměry zaměstnance.

nemají vlivu na ministerskou radu, kde se připravují zákony – a zápas v parlamentě je víc než bezúčelný, jakmile jednou zákonný návrh je předložen vládou, nyní dokonce již se souhlasem úsporných komisí zase bez jediné ženy! Nejsme o nic dál, než jsme bývaly bez volebního práva: Za zavřenými dveřmi, kde se rozhoduje bez nás o nás. A při tom se mluví a píše o demokracii, o níž víme, že je diskuse. Se ženami se nediskutuje v demokratické republice!“ [časopis ŽR, roč. 1933, č. 7, s. 157]

V průběhu následujících let ŽNR opakovaně požadovala, aby byly tyto speciální srážky odvolány co nejdříve.⁵⁹ Nakonec však zůstaly v platnosti až do konce existence republiky a byly odbourávány jen v malé míře. ŽNR se především snažila o to, aby byla odvolána zásada trvalé platnosti principu zvláštních srážek pro zaměstnance-manžele. Přes jisté utišení na přelomu let 1934/35 kampaň proti práci provdaných státních a veřejných zaměstnankyň neskončila a nutila ŽNR k neustálé ostražitosti a aktivitě. Na podzim roku 1935 podal Karel Engliš, teď již jako guvernér Národní banky, předsedovi vlády Malypetrovi návrh na řešení nezaměstnanosti, v němž doporučoval propuštění všech vdaných žen ze státních služeb a na přechodnou dobu též nepřijímání žen mladších 25 let. Ženská národní rada ihned reagovala deputacemi a memorandy a návrh nakonec nebyl zrealizován. Na jaře 1936 přišel projev ministerského předsedy Milana Hodžy, v němž bylo zaměstnávání vdaných žen pojímáno jako naléhavý „problém“, a následné zprávy o chystaném propouštění vdaných žen, které však nakonec také vyšly do prázdna (ŽNR okamžitě svolala protestní veřejnou schůzi a spolu se ZOPŽM „přepadla“ Hodžu deputací, když navštěvoval výstavu v Přerově). [roč. 1936, č. 6, s. 126] Neúspěšný návrh na propouštění provdaných byl v průběhu roku 1936 vznesen i v zemském zastupitelstvu moravskoslezském [roč. 1936, č. 9, s. 198].

Koncem roku 1937 byl podán vládní návrh zákona na úpravu úsporných opatření personálních pro příští rok, který jejich platnost limitoval do konce roku 1938. Ustanovení o snížení činovného a krácení penzí manželským dvojicím však byla výslovně prohlášena za trvalá, na což ŽNR reagovala opětovnými memorandy, deputacemi, atd. a nakonec se jí podařilo dosáhnout toho, že ve výsledném zákoně č.

⁵⁹ Podařilo se jí vymoci si zastoupení žen v tzv. zaměstnanecké dvanáctce – po jedné ženě za každou koalovanou stranu; za národní socialisty nepřekvapivě zasedala v komisi Plamínková či její náhradnice Horáková-Králová.

267/37 nebylo žádné personální úsporné opatření výslovně označeno jako trvalé [Jednatelská zpráva za r. 1937, časopis ŽR, roč. 1938, s. 9]. Během trvání první republiky se tak ženskému hnutí, zejména díky neuvěřitelnému osobnímu nasazení Františky Plamínkové a jejich spolupracovnic, podařilo nejen zamezit hrozícímu plošnému propouštění vdaných žen, ale podařilo se mu i to, že oficiální formulace diskriminačních opatření vůči ženským zaměstnankyním *jakožto ženám* byla nepřijatelná, což můžeme ve srovnání se situací v Německu a Rakousku (i před nástupem nacistického režimu) považovat za úspěch. Po nastoupení pravicového režimu druhé republiky již vdané ženy ve státních a veřejných službách neměly místo, ale to již bohužel spadá mimo záběr této práce.

Čím se ospravedlňovala tato snaha finančně postihovat či dokonce propouštět vdané ženy? Argumenty proti práci žen byly ve své drtivé většině postaveny na předpokladu, podporovaném občanským zákoníkem, že rodinu „živí“ muž. Jak jsme viděli výše, tento způsob myšlení byl živý ještě před nástupem hospodářské krize, která ještě více roznítla rozhořčení nad „sobeckou“ prací vdaných žen, jež prý ubírala místo nezaměstnaným mužům – živitelům nebo potenciálním živitelům rodin. Výdělečná práce ženy byla údajně také sobectvím vůči rodině, které žena nevěnovala všechn svůj čas. Žena, zejména středostavovská žena, podle názoru mnohých narozdíl od muže vydělávala „jenom pro sebe“ nebo „na parádu“, nepotřebovala tolik peněz jako muž a její propuštění prý tedy bylo bezbolestnější než propuštění muže. Takto se často pohlíželo i na práci žen svobodných, zejména ze středostavovských rodin. Ženská nezaměstnanost nebyla považována za výrazný společenský problém.⁶⁰ Diskriminace

⁶⁰ V průběhu hospodářské krize se šířily nejen Československem, ale celou Evropou spekulace o tom, že hospodářskou krizí, nezaměstnanost a pokles mezd způsobil právě údajně vzrůstající počet výdělečně činných žen, které vytlačily z pracovních míst muže a způsobily tak (mužskou) nezaměstnanost. Navzdory očividné nerealističnosti byly tyto teorie natolik populární, že jim ženské hnutí muselo věnovat pozornost, a dokonce přiměly Marguerite Thibert, expertku Mezinárodního úřadu práce na ženskou práci, k vypracování brožury *Hospodářská krize a ženská práce* (Crise économique et travail féminin, 1933), v níž ukazovala, že tyto teorie neměly faktického základu [časopis ŽR, roč. 1931, č. 2, s. 22, roč. 1934, č. 6, s. 148, roč. 1935, č. 8, s. 184]. Zaměstnanost žen mimochodem ani během světové války, ani po ní nestoupla tak výrazně, jak se současníkům zdálo. Hlavní společenská změna spočívala v typu vykonávané práce a zviditelnění dříve „skryté“ pracujících žen – služebných a domácích dělnic, z nichž se mnohé přesunuly mimo zdi domova zejména do sektoru služeb [Abramsová 2005: 302].

Ženská národní rada mnohokrát poukazovala na to, že počet provdaných zaměstnaných ve státní a veřejné službě je natolik malý, že se od jejich propuštění nedá očekávat výrazné snížení nezaměstnanosti, stejně jako se nedá očekávat skutečně relevantní státní úspora ze snížení jejich platů, a upozorňovala na skutečnost, že snižování životní úrovně drobných středostavovských rodin pouze přesune

žen ve veřejné sféře (na pracovním trhu) tak do značné míry vycházela z buržoazního modelu rodiny, v němž byla role matky a manželky považována za neslučitelnou s výdělečnou činností.

S tím souvisel i fakt, že se proti výdělečné činnosti středostavovských vdaných žen podobně jako jinde v Evropě argumentovalo i tvrzením, že tyto ženy údajně nemají děti a jejich propuštění by tedy bylo v populačním zájmu státu (viz např. časopis ŽR roč. 1931, č. 2, s. 22; roč. 1935, č. 8, s. 206; roč. 1937, č. 5, s. 114; roč. 1938, č. 4, s. 108, Jednatelská zpráva za rok 1937, s. 10, atd.). Toto bylo v dobové debatě vážné obvinění, které podporovalo obraz výdělečně pracující středostavovské vdané ženy jako bytosti nepřirozené, chladné a sobecké. Ženská národní rada opakovaně dementovala nesprávné statistiky používané k podpoře tohoto tvrzení a poukázala na absurditu situace, v níž bylo vdaným pracujícím ženám zároveň vyčítáno, že mají děti a mateřskou dovolenou (a proto často byly propouštěny ze služby) i že je nemají (a za to měly být propouštěny ze služby). Ať tedy vdaná pracující žena zvolila jakkoli, její role jako matky či potenciální matky vždy mohla být použita jako důvod k jejímu vyloučení z pracovního trhu a *eo ipso* z veřejné sféry. Samozřejmě se tyto populační obavy týkaly výhradně plodnosti středostavovských žen. Chudinským matkám jejich výdělečnou činnost nikdo nezakazoval.⁶¹

Ženská národní rada proti omezování práce vdaných žen argumentovala ženiným lidským právem na práci. Zdůrazňovala, že práce je i pro ženu často otázkou přežití a

nezaměstnanost do nižších společenských tříd a pomůže dál roztáčet kolo deprese – propuštěná žena propustí pomocnici v domácnosti, rodina sníží výdaje. „Námět ministra Engliše by byl správný, kdyby ženy vydělané peníze ukládaly do punčoch nebo zakopávaly v lese,“ psal časopis Ženská rada v roce 1930. „Tím však, že jako celek zvyšují spotřební sílu jednotlivců i celých rodin, jsou živlem, který rozvíří hospodářský život, ohrožený stagnací.“ [č. 9, s. 148] Místo postihování vdaných žen ŽNR marně navrhovala obecnou přírážku k důchodové dani, která by všechny občany postihla úměrně k jejich sociálním možnostem, a demaskovala motiv ekonomické úspory jako pouhou záminku k „potrestání“ vdaných žen za jejich práci. Konstatovala, že nápor na vdané zaměstnankyně je výsledkem snahy najít obětího beránka pro veřejné mínění rozbourané hospodářskou krizí. [roč. 1934, č. 1, s. 3-11, F. F. Plamínková: *Vláda proti ženám*]

⁶¹ Práce vdaných žen měla v této společenské vrstvě dlouhou tradici a byla ve většině případů otázkou holého přežití; také se často jednalo o povolání typicky „ženská“, např. úklidové a kuchyňské práce, práce v textilním průmyslu apod., o něž měli muži malý zájem a v nichž by se těžko uplatnili. Články v časopise ŽNR mnohokrát poukazují i na to, že neplacená práce manželky sedláka nebo obchodníka také nezbuzovala společenský odpor, ačkoli žena i tam zabírala pracovní místo, kde se mohl upotřebit nezaměstnaný muž. Tyto ženy neprovokovaly proto, že byly stále ekonomicky spjaté s manželem a na něm závislé.

chleba, že ženská nezaměstnanost je neméně těžkým problémem než nezaměstnanost mužská. Poukazovala na fakt, že mnohá manželství závisí na výdělečné schopnosti obou a že manželství mnohdy není ekonomickým zabezpečením, ať už z důvodu možnosti rozluky nebo úmrtí či nemoci „živitele“. Připomínala skutečnost, že většina „živených“ manželek do domácnosti přináší ekonomický příspěvek v podobě věna a domácí práce, který však nikoho nepohoršuje. Zároveň však ukazovala, že práce, právě ve středostavovských profesích, je pro mnoho žen nejen „chlebem,“ ale povoláním a seberealizací, na niž má žena lidské právo stejně jako muž. ŽNR bránila možnost ženy pracovat mimo domov a být ekonomicky soběstačná jako základní předpoklad společenské rovnosti ženy a ženského vzdělání i jako předpoklad rozvíjení osobnosti, záležitost její osobní a duševní svobody, a to právě i v manželství a volbě partnera.

Ženská národní rada argumentaci za práci provdaných vedla nejen z hlediska ženina lidského práva na práci, ale také a neméně vehementně z hlediska ženina *lidského práva na manželství a mateřství a na osobní svobodu v manželství*. Omezováním práce vdaných žen byly totiž středostavovské ženy tlačeny zpět do pozice, v níž musely volit mezi prací a manželstvím a mateřstvím. Ženská národní rada naopak trvala na tom, že obě, manželství a mateřství i práce, spadá do sféry ženiny nedotknutelné osobní svobody. Mnohokrát opakovala stanovisko, že výdělečná schopnost je novodobým ženiným *věnem* a že právě výdělečná schopnost ženy mnohdy umožňuje založit rodinu i mladým a chudším lidem, umožňuje demokratizaci manželství na středostavovské životní úrovni:

„Kde vězí příčina tohoto postoje k ženám – státním a veřejným zaměstnankyním? Je v závisti, že žena konečně dovedla – vzdor ohromným překážkám postaviti se vedle muže v práci; že dovede se poctivou a na muži nezávislou prací uživit; že se odvážíla použít svých sil jiným způsobem, než ji muži radili a dovolovali, ale hlavně ze závisti, že může dnes chudá dívka se slušně provdat, jestliže má čipernou hlavu a pilné ruce a že touto prací zvyšuje se životní úroveň chudé rodiny! Že výsada věna je proražena, že věnem může býti dnes práce!“ [časopis ŽR, roč. 1930, č. 8, s. 127, F. F. Plamínková]

Výdělečná schopnost ženě umožňovala svobodnou volbu životního partnera bez ohledu na to, zda ji bude schopen „uživit“. V mnoha člancích v časopise Ženská rada

nalezneme pasáže, které vyjadřují hluboký odpor k návratu nutnosti vstupovat do manželství z existenčních důvodů a vyzdvihují „mrvní význam“ ženiny výdělečné práce. Jako příklad uveďme opět jeden z projevů F. F. Plamínkové:

„Dosavadní nazírání na tuto otázku jest pouze materialistické. Jen proto může kdokoli prohlašovati, že provdaná žena má opustiti zaměstnání, neboť je zaopatřena hmotně. To by znamenalo naprosté snížení instituce manželské. Žena by musila pod zorným úhlem zaopatření uzavírati sňatek. Pro všechny lidi jemnějšího citění však musí býti jiný poměr podkladem manželství. Chápu, že jeden z hlavních důvodů, pro který jsme se postavily proti propuštění vdaných zaměstnankyň, je obrana osobnosti. Hospodářská samostatnost, právo na sňatek, na mateřství, to vše musí vyplývat z osobního rozhodnutí, to je náš osobní majetek, do toho nám nikdo nesmí zasáhnout. Je to otázka mravní na prvním místě, nikoli hospodářská. Hospodářská samostatnost ženina jest jedním z předpokladů mravné volby manžela a vnitřní svobody ženiny i v manželství.“
[projev F. F. Plamínkové v Pardubicích 7. června 1931, časopis ŽR, roč. 1931, č. 6, s. 126]

Výdělečná schopnost umožňovala i středostavovské ženě s věnem malým či žádným vdát se, a vdát se dokonce podle vlastní volby za člověka nezámožného, aniž by tím nutně přišla o středostavovskou životní úroveň. Zároveň výdělečná práce vdané ženy dále umožňovala a urychlovala posun od modelu manželství, v němž žena byla na muži závislá, měla o něj pečovat a nesnažit se ho „přerůst“ (tento model byl často ilustrován obrazem ženy jako břečtanu, který se opíral o statný dub – muže [Abramsová 2005: 77]) k egalitárnímu modelu manželství partnerů, dvou „stromů, které společně směřují za světlem“ [Bocková 2007: 166]. Ženská národní rada tento posun i roli, kterou v něm výdělečná práce ženy hrála, reflektovala v mnoha člancích i v diskuzích odboru Vnitřní svoboda ženina.

„Vzájemná nezávislost finanční a odpovědnost vlastního povolání, jež samo rozvíjí v člověku cit odpovědnosti a sebekázeň, staví vedle sebe dvě individuality, které, nemajíce s ženiny strany úponkovitost břečtanu, ani s mužovy strany nadvládu silnější individuality a hlavně živitele, potřebují zvýšeným taktem a vzájemným respektem upravit oběma vnitřní svobodu osobnosti, ukázněnou absolutní

odpovědností druhu k druhu.“ [časopis ŽR, roč. 1933, č. 9, s. 202, Nosilová-Zlesáková, svolavatelka odboru VSŽ] ⁶²

Snaha omezit práci středostavovských vdaných žen tak měla své výrazné dopady i motivy jak ve veřejné, tak v soukromé sféře. Záležitosti sféry veřejné jsou zřejmé: šlo o omezení konkurence v prestižních povoláních a zamezení širokého postupu žen na vyšší pozice, spojené se senioritou. Jedním z nejhlasitějších odpůrců práce vdaných žen byly ostatně podle pozorování ženských aktivistek právě úřednické odborové organizace a mladí nezaměstnaní středostavovští muži. V rovině soukromé sféry – a ta byla, jak vidíme, pro ženské hnutí neméně důležitá než sféra veřejná – můžeme tlaky na právo žen kombinovat rodinu a povolání pochopit také jako zápas mezi dvěma středostavovskými modely manželství. Šlo nejen o zachování výsadního postavení středostavovských mužů, jejichž identitou jakožto živitelů hospodářská krize výrazně otrásla, na pracovním trhu, ale i o zachování jejich dominance v soukromé sféře, o zachování starého modelu manželství „úponkovitého“, v němž si muž mohl získat manželku a manžel autoritu jen svým statutem živitele. Samostatně vydělávající, sebevědomá matka a manželka by tento model nezvratně narušila.⁶³

⁶² Fakt, že ženské hnutí manželství a rodinu pojímalo jako lidské právo, do něž žádnému občanovi nesmí stát zasahovat, je výsledkem širšího společenského posunu v modelu manželství, k němuž došlo již v průběhu 19. století – posunu od manželství jako v první řadě ekonomického spojení a prostředku vytváření rodinných aliancí, manželství jako svého druhu privilegia, na které mají nárok lidé jen dostatečně ekonomicky zabezpečení, k rozšíření ideálu manželství založeného na lásce. (V zemích habsburské monarchie mimo Maďarsko, Lombardsko-Benátsko, Dalmácii a Halič platily zákazy sňatku „chudiny“ po značnou část 19. století. V rámci snah o zamezení růstu počtu chudých mohli lidé méně majetných vrstev vstoupit do manželství až po udělení konsenzu, který byl vázán na to, že snoubenci prokáží dostatečný příjem. Viz Saurer: 1995, Klabouch 1962: 183-188, Lenderová 1999: 80-82.) Také byl reakcí na snahy státu v zahraničí, zejm. ve fašistických státech, kontrolovat a regulovat manželství a reprodukci občanů.

⁶³ Zajímavým dokladem konzervativních postojů vyskytujících se dlouhodobě ve státní správě (byť málokdy vyjadřovaných tak otevřeně) je zpráva o návštěvě deputace ŽNR u ministra financí Bohdana Bečky r. 1924 v záležitosti návrhu požitkového zákona (šlo zejm. o otázky mateřské dovolené a celibátu veřejných zaměstnankyň). „Dostali jsme se jen k celibátu, ač deputace měla mnoho dotazů připraveno,“ zní zpráva deputace pro předsednictvo ŽNR. „Ministrův náhled jest, že žena jest jen pro rodinu – výdělečnou práci ženy hyne rodina, hlavně dítě. Materství jest to nejkrásnější. Lituje staré panny. *Kdyby ženě byla omezena schopnost výdělku, nevybírала by si tak muže, ale vzala by toho, kdo přijde.* Láska pomíjí – 80% manželství není více než zvyk.“ [NA Praha, fond ŽNR, k. 2, Zápis ze schůze předsednictva 3. července 1924]

5.5 Reforma domácnosti

Ženy musí si uvědomiti, že mají povinnosti k sobě.

Plamínková hovoří o nutnosti založit odbor pro domácnost na Valné schůzi 22. února 1925, NA, fond ŽNR, k. 2

Ženská národní rada zdůrazňovala nejen veřejný význam mateřství a vychovatelství, ale i veřejný význam další neplacené práce manželek a matek v domácnosti. V časopise Ženská rada se již od prvního čísla setkáváme s články věnujícími se domácnosti, které začaly být později otiskovány v pravidelné rubrice Organizace domácnosti, po čase přejmenované na Zjednodušení práce v domácnosti. Od roku 1925 měla také ŽNR pro tyto otázky speciální pracovní odbor. Důvod této zvláštní pozornosti věnované domácnosti nám nejlépe osvětlí slova Františky Plamínkové, jimiž argumentuje za nutnost účasti hospodyň ve feministickém hnutí:

„Tam – v rodině – vnitřně osvobodit ženu je nejtěžší. Z její poroby tam, pokud je porobena – plyne nedobrovolné mateřství. Z její poroby tam plyne, že snáší i tělesnou úhonu (násilí) a stále myslí, že má proto zástěrku, aby skrývala své utrpení v manželství a osušovala jí své trpké slzy!tam, v domácnosti, v rodině, je základ ženiny poroby a klíč k osvobození jejímu. ... Šla jsem v této věci ve šlépějích Vojt. Náprstka.“ [ŽR, r. 1935, č. 8, s. 195, polemika s Popprovou-Molínkovou]

V čem spočívá tato poroba? Pomineme-li nerovné rodinné právo, jemuž jsme se věmovali výše, tak jednak v ekonomické závislosti, do níž uvrhává ženu fakt, že její domácí práce je nehonorovaná, a jednak v nedostatku času a sil na cokoli jiného, který plyne z faktu, že se domácnosti technický pokrok dosud z převážné většiny vyhýbal. Snahy ŽNR tedy lze rozčlenit na dvě linie: za prvé propagaci modernizace domácnosti a za druhé snahu vyvázat ženu-hospodyně z ekonomické závislosti na manželovi a dodat její práci společenského uznání, které si zaslouží. Články o domácnosti v časopise Ženská rada můžeme zhruba rozdělit do dvou analogických skupin.

Ve skupině první nalezneme praktické články propagující nové vynálezy šetřící čas a práci, reformu bydlení, stravování atp., které tematizují domácí práce jako překážku emancipace. Tyto články kritizují „pověru domácnosti,“ jak ji nazval T. G. Masaryk⁶⁴, stejně jako neochotu hospodyň odchýlit se od zvyku a „plýtvat“ penězi na ulehčení své vlastní práce a šetření vlastního zdraví – mnohým ženám byl „milejší nerozbitý hrnek, než rozbitý život,“ jak výstižně pravila Plamínková na jedné ze schůzí odboru VSŽ [29. dubna 1931, NA, fond ŽNR, k. 27].

Pisatelky podobných článků si samozřejmě byly vědomy faktu, že převážná část populace si moderní technické vymoženosti dovolit nemůže, ale vyjadřovaly naději, že rozšíření strojů v zámožných středostavovských rodinách povede k jejich postupnému zlevnění a rozšíření i do nižších vrstev. „Zavádějice tuto rubriku,“ psala Ženská rada v článku uvádějícím rubriku Organizace domácnosti [r. 1928, č. 1, s. 8-10], „nebudeme si v ní vymýšlet rukodělné nesmysly na kažení očí a vkusu, ale upozorníme se navzájem na různé ty pomůcky a vynálezy, které by nás ještě více osvobodily. A při tom se budeme starat o jejich odbyt a tím zevšeobecnění a zlevnění, tak aby se staly dostupnými i ženám z širokých vrstev a přispěly k jejich osvobození.“

ŽNR zároveň apelovala na architektky, návrháře kuchyňského nábytku atd., aby při své práci brali zřetel na moderní požadavky racionalisace domácnosti: „Šetříme na domácnosti (plyn, elektrika, stroje) a nahrazujeme radši vlastní prací. Ačkoliv ženy stráví půl svého života pro práci v domácnosti, nenapřely ještě svou sílu, aby donutily stavitele, strojaře, truhláře atd., všechny, kdo nám dělají vězení, aby jinak promýšleli naše osvobození.“ [projev F. F. Plamínkové na XIII. valné schůzi ŽNR 8. 3. 1936, časopis ŽR, roč. 1936, č. 3, s. 65-66] Proto se Ženská národní rada také snažila o to, aby v těchto oblastech, zejména pak při stavbě a zařizování bytů, získaly ženské organizace vliv a slovo: „ženy přec znají nedostatky bytů, neboť s nimi denně zápasí. Měly by tedy míti přímý vliv na budování nových bytů ve všech odborných i volených orgánech o těchto otázkách rozhodujících.“ [Memorandum ŽNR o bytové péči, zaslané 7. 2. 1936 radě hl. m. Prahy, časopis ŽR, roč. 1936, č. 2, s. 40]

⁶⁴ V přednášce *Moderní názor na ženu* (1904). In: Masaryk 1930a: 63.

Do druhé skupiny spadají články hovořící o širokém významu ženské domácí práce pro společnost. ŽNR hovoří o zásadní roli hospodyně z hlediska veřejného zdraví – na její práci, dovednosti a znalostech spočívala výživa i hygiena členů rodiny – a rovněž vyzdvihuje její význam jako ekonomického činitele. Klade důraz na „souvislost mezi soukromým rázem ženské práce v domácnosti a úzkou spojitostí jejích výsledků se zájmy veřejnými. Muži přehlíželi tuto souvislost, ač mnohdy jediné z hospodářských výsledků zcela soukromé práce žen tvořily své kariéry,“ píše Marie Tumlířová, první doktorka technických věd ve střední Evropě a agrární politička, v prvním čísle Ženské rady [r. 1925, str. 4-7].⁶⁵ „Když svobodnější doba přinesla ženám první dávku uvědomění a vložila jim do srdcí touhu po dosažení veřejných práv ... začala být žena násilím odsunována do soukromí, v rámeč života rodinného, aniž by byl oceňován význam její práce v domácnosti pro život veřejný a aniž bylo tím méně pochopeno, že jen dodatečně vztahuje ruku po právu tam, kde povinnost svoji ode dávna již plní,“ pokračuje Tumlířová a implikuje zajímavou pozici, že nikoli *navzdory* významné roli ženy v domácnosti, *ale právě také kvůli ní* mají ženy nárok na svá práva.

S oceňováním práce hospodyň se setkáváme i u konzervativních zastánců nuceného návratu žen do domácnosti, od nichž se však ŽNR zásadně lišila v nejen v tom, že trvala na svobodě žen zvolit si výdělečné povolání, ale zejména v tom, že tuto chválu dováděla k jejímu logickému závěru: je-li tato soukromá práce žen tak nesmírně důležitá pro blaho rodiny i státu, je načase, aby ji společnost skutečně začala pojímat jako kvalifikované povolání, „odbornou práci jako kteroukoli jinou“ [časopis ŽR, r. 1934, č. 7, s. 186, *Míla Vegrová: Je zaměstnání manželky v domácnosti povoláním?*], jež si zaslouží být honorována. Na základě tohoto pojetí práce v domácnosti tak ŽNR formulovala řešení majetkových otázek v manželství v návrhu občanského zákoníku. Pro manželku starající se o domácnost požadovala zákonný nárok na půl manželova platu a v případě rozvodu pak na polovic majetku získaného během manželství, ať už sama v domácnosti fyzicky pracovala nebo ji „jen“ řídila a reprezentovala. [časopis ŽR, r. 1925, č. 6, str. 5-8] Podobný požadavek vznesla například v Rakousku Marianne Hainish a v Německu Käthe Schirmacher. [Allen 2005: 80] Práci hospodyně, tj.

⁶⁵ Tumlířová původně projevila zájem stát se svolavatelkou nově ustaveného odboru ŽNR Zjednodušení domácnosti, avšak nakonec odmítla pro nedostatek času. Během své pozdější kariéry se však výrazně angažovala v Ústředí čsl. hospodyň a psala osvětové příručky o vedení domácnosti, zjm. venkovské.

manželky v domácnosti, ŽNR chápala jako povolání rovnocenné povolání mužovu a odmítala představu, že muž svou ženu pracující v domácnosti „živí“, protože žena je svou prací spolutvůrkyní společného majetku. Od r. 1934 pak ŽNR v souladu s Open Door International požadovala samostatné pojištění manželek v domácnosti, které mělo nahradit dosavadní vdovské pense.

Články v časopise Ženská rada předkládají nový ideál moderní hospodyně a matky jako manažerky, která účelně řídí domácnost podle moderních vědeckých poznatků a zásad a racionálně a vyváženě podle těchto zásad pečuje o zdraví, spokojenost a výkonnost členů domácnosti. Samostatná a uvědomělá žena „liší se od hospodyň starého typu jako dnešní moderní organisátoři výroby od zastaralých rukodělců“ [časopis ŽR, r. 1928, č.1, s. 8]. Vzdělání jako např. střední škola je tedy žádoucí i proto, že lépe uschopňuje ženu pro její úkoly v domácnosti. Tato uvědomělá žena-hospodyně však také ví, že má stejně jak muž nárok na vlastní příjem, omezenou pracovní dobu a na osobní volno, v němž by mohla odpočívat, vzdělávat se, politicky se angažovat či se věnovat nějaké obecně prospěšné činnosti.

Nesmíme však vypustit ze zřetele, že ŽNR, jak jsme již zmínili výše, neustávala hájit právo žen na výdělečnou práci mimo domov. Ženská národní rada prezentovala práci hospodyně nebo výdělečnou práci mimo domov jako rovnocennou volbu, do níž vdané ženě nemá společnost ani stát právo zasahovat. Je-li domácí práce profesí, může si ji žena svobodně zvolit či nezvolit podle své inklinace a situace své rodiny; s manželkou či místo ní může tuto profesi stejně dobře vykonávat placená síla. ŽNR se již od svého vzniku zasazovala za zlepšení postavení pomocnic v domácnosti, prادلen apod. Prosazovala jejich zahrnutí do systému zdravotního a sociálního pojištění, zasazovala se o zrušení čeledního řádu a propagovala pro pomocnice moderní odborné vzdělávání, které by jejich práci dodalo kromě kvalifikace i jistou společenskou prestiž, přinášející honorář, který by nabízel slušné životní podmínky. Stejně jako se z domácnosti do sféry průmyslu a služeb přeneslo předení, tkaní či výroba svíček, doufalo vedení ŽNR, že se z ní snad jednou přenesou i činnosti jako vaření a úklid, které budou vykonávat profesionální síly.

Řešením otázky domácích prací pro ženy ze střední třídy byl tedy podle ŽNR technologický pokrok a, zejména pro ženy výdělečně činné, delegace značné části

domácích prací na kvalifikované dobře placené pomocnice. Na otázku, jak řešit problém dvojího zatížení žen v chudších domácnostech, kde žena musela výdělečně pracovat a pomocnici či stroje si dovolit nemohla, ŽNR odpověď neměla. Byla si sice vědoma tíživé situace těchto žen i neblahých sociálních a zdravotních důsledků z ní vyplývajících, ale neviděla pro ni jiné řešení než postupnou osvětu, snahu o reformu přístupu k domácnosti v různých profesních institucích a (zatím marnou) snahu o zpřístupňování technických novinek a moderního bydlení širším vrstvám. Soustředila se na „ideovou“ reformu společnosti, vedena přesvědčením, že „je třeba uplatnit názor, že ženy mají právo mít čas pro sebe.“ [F.F. Plamínková, Zápis ze schůze odboru VSŽ věnované problému domácnosti, 29. dubna 1931, NA, fond ŽNR, k. 27]⁶⁶

Plamínková osobně podporovala ještě další možné řešení této otázky, a sice komunální domy se společnými kuchyněmi a prádelnami, jaké hl. před válkou prosazovalo levicové křídlo ženského hnutí zejména v sousedním Německu. Během svého působení na pražském magistrátu se zasadila mj. o to, aby prvních sedm městských domů, postavených v Praze 7 Holešovicích, U pivovaru, mělo společnou kuchyni, prádelnu a jesle pro obyvatele domu. Její snahu propagovat tento způsob bydlení však překazila poválečná hospodářská tíseň a odklon od ideálu komun. Prostory kuchyně byly ihned po dostavění domů pronajaty na veřejnou restauraci, z prádelny se také stal komerční provoz pro veřejnost a v domech zůstaly jen jesle, rovněž otevřené veřejnosti. [archiv ŽNR, Zápis schůze odboru VSŽ 29. dubna 1931, Zápis schůze odboru Pro zjednodušení práce v domácnosti 30. 3. 1934, k. 27]

Plamínková také spatřovala ideální řešení dilematu péče o dítě a výdělečné práce v modelu, v němž by matka svěřila po určitou denní dobu výchovu dětí profesionálním ošetřovatelkám, jež by docházely do rodin, a od věku tří let dítěte pak mateřským školám, které Plamínková považovala za prospěšné pro rozvoj dítěte. Žalostný stav

⁶⁶ Viz též 12. schůze předsednictva, 21. března 1934 [NA, fond ŽNR, k. 6], debata o programech a obsazení jednotlivých pracovních odborů: „Na rozdíl od Ústředí hospodyň, které se stará o zmodernisování dnešní domácnosti, má tento odbor řešit práci v domácnosti v celkovém rámci feministického hnutí z hlediska budoucnosti. Jedná se o způsob práce, kterým by žena byla osvobozena od domácích prací a aby byla uvolněna pro vykonávání prací ostatních. Nynějším úkolem odboru jest budití svědomí v lidech, aby za tímto cílem špli.“

československého mateřského školství byl rovněž jedním z problémů, kterými se ŽNR dlouhodobě zabývala [NA, fond ŽNR, Schůze VSŽ 11. 3. 1931].

Navzdory občasnému lehkému napětí se ŽNR v mnohém shodovala s vznikajícím hnutím hospodyň, které se formovalo kolem Skupiny pro organizaci domácnosti při Jednotě přátel Masarykovy akademie práce a později se sdružilo do Ústředí československých hospodyň. Také toto uvědomování a sdružování hospodyň mělo soudobé významné paralely v zahraničí. ŽNR s touto organizací zejména v pozdějších letech poměrně úzce spolupracovala a podpořila četné její akce; mezi oběma organizacemi existovalo i jisté personální propojení (např. Růžena Pelantová, první svolavatelka odboru ŽNR pro domácnost, byla zároveň aktivní členkou SPOD při JPMAP). Ústředí čsl. hospodyň bylo však v některých otázkách poněkud konzervativnější než ŽNR a přes zmíněnou spolupráci se nikdy nerozhodlo do ŽNR vstoupit, údajně z důvodu, že jakožto svaz nemůže být členem jiného svazu [Zápis ze schůze předsednictva 9. 6. 1932, NA, fond ŽNR, k. 5]. Ačkoli se ŽNR snažila nepodceňovat hospodyně ani domácí práce, drželo si hospodyňské hnutí jistý odstup – ŽNR byla, z velké části právem, vnímána jako organizace sdružující zejména učitelky, úřednice a intelektuálky, s nimiž se mnohé hospodyně jistě nemohly a ani nechtěly identifikovat.

Jak jsme viděli, závislé postavení ženy v domácnosti a technologická zanedbanost domácnosti měla pro ŽNR význam *politický* jako překážka emancipace žen – jejich angažovanosti ve veřejné sféře i jejich skutečné rovnosti. ŽNR si byla vědoma toho, že řešení tohoto problému na úrovni jednotlivce je neúčinné, ba takřka nemožné. Ke změně je třeba organizované akce: „Jednotlivé ženy nestačí, aby si zjednaly reformu v domácnosti. Čím dále tím více nás život váže, ale v domácnosti se nic nemění,“ prohlásila Plamínková na valné schůzi ŽNR 22. února 1925, když konstatovala nutnost založení odboru věnujícího se těmto otázkám [NA, fond ŽNR, k. 2]. ŽNR tedy pořádala nejrůznější osvětové akce, semináře apod., intervenovala u nejrůznějších profesních i veřejných institucí, spolupracovala s organizací hospodyň a, jak jsme viděli, věnovala se problému domácí práce v návrhu občanského zákoníku. Červenou nití táhnoucí se těmito aktivitami byla snaha povytáhnout domácí práce z přítmi soukromé sféry, dodat jim skutečný společenský status povolání a spolu s ním odpovídající, zákonem zakotvenou materiální kompenzaci.

A jaké bylo v dobovém feministickém diskurzu o domácí práci místo manželů? V reformním návrhu občanského zákoníku ŽNR charakterizovala péči o děti a domácnost jako povinnost obou rodičů, ale přesto v souladu s dobovými genderovými stereotypy považovala i většina ženských aktivistek domácí práce za typicky ženskou činnost a příliš neuvažovala o tom, že by je reálně mohli vykonávat i muži. V časopise Ženská rada občas zahlédneme jisté zárodky relativizace těchto rolí, ale vždy jen v úloze jakési poznámky na okraj. V časopise a zejména pak v diskuzích v odboru Vnitřní svoboda ženina se například kladl důraz na výchovu chlapců a mladých mužů k sebeobsluze a kompetenci alespoň v některých domácích činnostech a Františka Plamínková, která měla v této věci velmi pokrokové názory, si přála mj. zavedení povinných ručních prací ve školách pro chlapce i pro dívky a byla přesvědčena, že „péči o děti má konat nejen žena, ale i muž.“ [Zápis schůze odboru VSŽ 29. dubna 1931, NA, fond ŽNR, k. 27]

Na převýchovu většiny soudobé generace dospělých mužů však feministky ve své většině rezignovaly. V dotazníku, který mezi členky ŽNR rozeslal odbor Vnitřní svoboda ženina, figurovala i otázka, zda manžel ženě pomáhá v domácnosti, pokud je žena výdělečně činná. Odpověď skutečně není důvodem k optimismu, tím spíše, že do dotazníkové akce se ženy přihlašovaly dobrovolně a pravděpodobně se tedy jednalo o ženy skutečně „uvědoměle“ pokrokové: „Muž v domácnosti výdělečně činné ženy pomáhá velmi málo, spíše pouze teoreticky uzná potřebu pomoci, ale v praxi k ní nedojde. Pokud ano, omezuje se tato pomoc na příležitostné správký technických zařízení, zvonků, vypínačů a pod., na práci v zahradě na venkově; i když by si přál pomoci platněji ve vlastní domácnosti, chybí mu průprava a zkušenost.“ [časopis ŽR, r. 1934, č. 8, s. 198]

Vidíme tedy, že role mužů v domácnosti budila v úzkém okruhu pracovnic ŽNR jistý zájem, ale vzhledem k síle genderového stereotypu a konzervativní reakce musela představa otevřeného zápasu za vstup mužů do kuchyně až příliš připomínat boj s větrnými mlýny či přímo špatný vtíp. V kontextu dobových debat o egoismu ženského hnutí (jejichž kultivovanějším představitelem je např. zmíněná debata s Emanuelem Rádlem) se navíc čtenář nemůže ubránit myšlence, že podobné veřejné snahy by byly pouze polínkem do ohně konzervativních kritiků a že by přece jen výrazně překračovaly společenský horizont své doby.

5.6 Otázka potratová

„Žádný majitel dobytčete by to na dobytku nepřipustil, neřku-li, aby to dělal zákon na ženách.“
Hoftová

„V sanatoriích jest dnes mnoho tak zvaných zdravých nemocných – jsou to ženy, které si zde odbyly potrat. Na druhé straně máme celou řadu žen, které to dělají za strašných podmínek a muk fyzických i morálních. Zabránit tomu lze jen omezením počtů.“

Horáková-Králová

„Pokud se týče názoru na zákrok umělý, se třeba nedohodnem, ale bude nutno naučit ženy prevenci.“

Nosilová-Zlesáková

„Samo sebou, že se žena musí poučovat, ale ne v rámci takovém, aby to vzbudilo ještě větší odpor k ženám, než je dosud.“

Hoftová

„Otázce zákroku se nevyhneme. Prostředky nejsou vždy tak bezpečné. Otázka potratů je velmi naléhavá a měly by si ji ženy vyřešiti.“

Kozáková

Ze schůze VSŽ 14. června 1933. NA, fond ŽNR, k. 27

Tematika interrupcí, kterou upravovaly §§144-148 rakouského trestního zákoníku z r. 1852, se po první světové válce stala předmětem celospolečenské debaty jako problém populační, sociální, zdravotní a zejména jako problém morální. „Otázka potratová,“ nebo často „potratářský mor“ či „potratářské zlo“ se stala předmětem dlouhodobých diskusí lékařů, právníků, politiků, filosofů, církevních představitelů i dalších veřejných osobností. Tato debata byla živena faktem, že ilegální interrupce byly všeobecně rozšířené a jejich počet stoupal. Čísla, objevující se ve veřejných debatách, byla vysoká. Poslankyně Landová-Štychová a spol. uvádí ve svém novelizačním návrhu z r. 1922 lékařský odhad na cca 65 000 interrupcí ročně,⁶⁷ soudobé lékařské autority citované na sjezdu Ochrany matek a dětí r. 1925 však odhadovaly počet ilegálních interrupcí za rok 1921 až na 100 000, přestože mortalita a zejména morbidita byly vysoké. [časopis ŽR, r. 1925, č. 4, s. 9; č. 5, s. 2] Betty Karpíšková operuje ve svém senátním projevu z roku 1933 dokonce s číslem půl milionu interrupcí;⁶⁸ tentýž údaj uvádí i Klabouch. [1962: 232]. Bylo zjevné, že nutnost kontrolovat velikost svých rodin či předejít narození nemanželského dítěte byla pro

⁶⁷ www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3851_00.htm

⁶⁸ www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/197schuz/s197009.htm

řadu žen důležitější než riziko závažných zdravotních komplikací či smrti, natož pak zákonného postihu. Přitom bylo všeobecně známé, že ženy ze zámožných vrstev si mohly za úplatu opatřit interrupci u lékaře, ochotného porušit zákon. Tato nezvratitelná fakta vedla k diskusi o tzv. sociální indikaci, povolení interrupce v případech chudoby a velkého počtu dětí.

Tuto diskusi ještě rozvířovaly četné parlamentní návrhy na změnu stávající legislativní úpravy, které podávaly zejména levicové poslankyně a poslanci. Jejich vyčerpávající přehled podává ve své práci Dana Musilová [2007: 76-81]. První byl podán již na podzim r. 1920 poslankyní Louisou Landovou-Štychovou a dalšími poslanci a poslankyněmi z Československé strany socialistické. Zatímco rakouský zákoník kvalifikoval „vyhnání plodu“ jako zločin postizitelný pěti až deseti let vězení, novelizační návrh upravoval interrupce velmi liberálně – ponechával rozhodnutí o přerušení těhotenství do tří měsíců výhradně na ženě a ženu ani lékaře, který takovou interrupci provedl, nevystavoval trestnímu stíhání, zato však, stejně jako všechny návrhy pozdější, přísně stíhal provedení interrupce proti vůli či bez vědomí těhotné.⁶⁹

Návrh se ani nestal předmětem projednávání, což však zmíněnou skupinu poslankyň a poslanců neodradilo od toho, aby jej – opět neúspěšně – o dva roky později předložili znovu. Tentokrát omezili přípustnost interrupcí na skupinu pěti indikací: „na žádost ženy z ohledů zdravotních, eugenických nebo sociálních, nebo i tehdy, kdy jedná se o následky znásilnění, jakož i v případech svedení mladistvých do 16 let,“ a povolili provádění interupcí pouze ve veřejných léčebných ústavech.⁷⁰ Tentýž návrh se pak, s některými obměnami, v parlamentu objevil opět a naposled r. 1926, kdy jej podala jeho hlavní autorka Landová-Štychová, tentokrát již za komunistickou stranu.⁷¹ Mezi hlavními změnami bylo nové vymezení doby přípustného zákroku: období, „kdy plod není ještě schopen mimoděložního života,“ a požadavek zřízení sítě poraden pro plánování rodičovství při léčebných ústavech, porodnicích a nemocenských pokladnách.

⁶⁹ www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

⁷⁰ www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3851_00.htm

⁷¹ www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

O úpravu stávajícího zákona se neúspěšně pokoušely rovněž německé sociálně demokratické poslankyně Irene Kirpal, Franziska Blatny a Maria Deutsch, spolu s kolegou MUDr. Arnoldem Holitscherem.⁷² Novelizační návrh podaly dvakrát, beze změn: na sklonku prvního volebního období (r. 1925) a na počátku druhého (r. 1926). Jejich návrhy se v mnohém shodovaly s pozdějšími návrhy Landové-Štychové; výrazným rozdílem však bylo to, že převáděly pravomoc rozhodovat o interrupci na komisi složenou ze dvou lékařů a ženy-ošetřovatelky.

Sociální indikaci vzala roku 1926 v úvahu i odborná komise pro novelizaci trestního zákoníku, která navrhla (neúspěšně) beztrestnost interrupce u nemajetných žen, jež porodily nejméně tři děti. Dana Musilová tento krok hodnotí jako průlom, protože zde vládní komise interrupce poprvé pojímala spíše jako otázku sociální, nikoli primárně morální či náboženskou, avšak současně si trefně všimá toho, že návrh „potvrdil paradigma ženy-matky“ [Musilová 2007: 79].

Pro všechny parlamentní návrhy byly hlavními argumenty bída, zdravotní následky pokoutních potratů, třídní nespravedlnost a pokrytectví inherentní v situaci, v níž se bohatší společenské vrstvy mohly nechtěného těhotenství snadno, diskrétně a beztrestně zbavit u zákon přestupujícího lékaře. Všechny také formulovaly mateřství jako „poslání“, jednu z nejvyšších a nejvýznamnějších věcí v životě ženy – toto zdůrazňování ženského „přirozeného“ sklonu k mateřství bylo také používáno jako doklad toho, jak krutá musí situace mnoha žen být, jestliže se k interrupci odhodlají.

Návrhy Landové-Štychové se však od návrhu německých sociálních demokratek liší v jednom důležitém bodě. Ačkoli v r. 1920 otevřeně neformuluje právo ženy rozhodovat o svém mateřství a o svém těle, je její osnova na tomto principu postavena, jak ostatně autorka otevřeně přiznává v odůvodnění k návrhu z r. 1926. Návrh z r. 1920 dává ženě právo na to, aby samostatně posoudila, zda je v její situaci mateřství vhodné či nikoli, a chápe tedy ženu jako samostatnou morální bytost, schopnou i v této otázce mravních rozhodnutí. Právě tato mravní autonomie ženy v otázce interrupce byla terčem nejhlasitějších námitek, a proto se ji další návrhy Landové-Štychové snaží

⁷² www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5300_00.htm

vtěsnat do pěti přípustných indikací; návrhy německých sociálních demokratek pak rozhodování o přípustnosti interrupce přímo převádějí na komisi. Landová-Štychová se však v odůvodnění k návrhu zákona z r. 1926 důrazně vyslovuje proti komisím z důvodu obavy, že ženy by komisi nedůvěřovaly a dál by si ze strachu nechaly provádět interrupce pokoutně.

Hlavními odpůrci změny statu quo byla samozřejmě lidová strana a katolické ženské spolky, ale mnohé nalezneme i v občanských politických stranách a mezi liberálními ženskými organizacemi. Pro dnešního čtenáře může být zajímavé, že v dobové debatě o interrupci se zdaleka nekladl takový důraz na práva lidských zárodků (ačkoli se s těmito argumenty samozřejmě setkáváme), jak bychom možná čekali. Daleko častěji se kritici odvolávali na hledisko zdravotní a zejména na rozměr veřejné mravnosti a populační politiky státu. Jednou z častých námitek proti legalizaci interrupcí bylo, že povedou k populačnímu úbytku, vnímanému z militaristických hledisek jako ohrožení národa. Riziko nechtěného těhotenství bylo také považováno za nutný nástroj kontroly sexuálního chování zejména žen, ale i mužů, a toto implicitně za prostor, do něž může stát pomocí §144 legitimně intervenovat.[viz časopis ŽR, r. 1925, č. 3, s. 5-7; též NA, fond ŽNR, k. 23, anketa mezi sdruženými spolky ŽNR r. 1932]

Vidíme tedy, že sociálně demokratický a zejména pak komunistický proud ženského hnutí chápal interrupce jako závažné téma a jejich alespoň částečnou legalizaci považoval za zásadní pro zdraví a životy žen, podobně jako levicový proud v Německu a Rakousku. Téma interrupcí se také často vyskytovalo v levicovém, zejména komunistickém ženském tisku [Uhrová 2004, Burešová 2004]. Jak se však k této otázce stavěl občanský proud ženského hnutí, reprezentovaný Ženskou národní radou?

Časopis Ženská rada se problematice interrupce začal věnovat již ve svém prvním ročníku, a sice v článku Trestnost přerušeno těhotenství od dr. M. Svozilové, jedné z pracovnic právního odboru ŽNR [časopis ŽR, r. 1925, č. 3, s. 5-7]. Autorka sice chápe interrupci jako něco nežádoucího a brutálního – „náš přirozený cit se bouří proti ubíjení lidských zárodků,“ ale zároveň zápasí s faktem očividné chudoby a zoufalství matek, stejně jako s faktem společenské ostrakizace matek nemanželských

a diskrepance v postihování matek a otců. Implicitně zpochybňuje morální právo státu za takových podmínek přerušování těhotenství trestat:

„Stát byl dosud v postavení velmi výhodném: bral mnoho a dával málo nebo nic. Přísným zákonem zajistil si sice donošení plodů, ale péči o matky a děti ponechal hlavně ústavům zemským, resp. soukromým. Většině ubohých se pomoci vůbec nedostalo. Tvrdí se, že matka nesmí volně disponovati svým těhotným tělem, tak jako branec nesmí se pod trestem zraniti či uprchnouti do ciziny, ale přitom zapomínáme, že každý voják dostává za své služby slušnou stravu, byt, šatstvo i peníze, zatím co chudé matky nejen že nejsou podporovány, ale přímo pronásledovány: pracující těhotné ženy zbavují se navždy svého zaměstnání a ponechávají se osudu i s dětmi.“

Článek krátce resumuje dosavadní společenskou diskusi o tomto tématu a zmiňuje návrh Landové-Štychové z r. 1920, který však autorka považuje za příliš volný. Naznačuje příklon k umožnění potratu za přísných podmínek z důvodů lékařských, eugenických a sociálních, avšak neodvažuje se dospět k nějakému jasnému a jednoznačnému závěru. Tato nerozhodnost, či řečneme nesnáze při formulování jednoznačného postoje k „otázce potratové,“ předznamenává, jak uvidíme, postoj ŽNR do budoucnosti.

Dále v průběhu r. 1925 časopis otiskuje podrobné zprávy ze sjezdu Čsl. ochrany matek a dětí v Hradci Králové a z právnického sjezdu v Brně, jež se oba této problematice věnovaly. V průběhu několika čísel otiskuje celý projev MUDr. Milana Janů ze sjezdu Čsl. ochrany matek a dětí, který se staví za to, aby byla sociální indikace zahrnuta pod indikaci zdravotní a aby o jejím uplatnění tedy rozhodoval lékař. Vlastní stanovisko ŽNR jako takové vyjadřuje až rezoluce, kterou ŽNR předložila České lékařské komoře 16. května 1925 a otiskla ve čtvrtém čísle časopisu Ženská rada [s. 14]. Tuto rezoluci, kterou odsouhlasil užší výbor ŽNR, vypracoval na základě návrhu dr. Lankašové-Burianové odbor Mateřství za konzultace lékařek a právniček. Věnoval její přípravě mnoho času, pracoval na ní již od ledna 1925. [Záznam schůze předsednictva 29. 1. 1925, Zápis schůze odboru Mateřství z 26. 1. 1925, NA, fond ŽNR, k. 2]

ŽNR v rezoluci žádá, aby lékařská komora vyžadovala na soudech přísné stíhání lékařů, kteří provádějí potraty, volala sama takové lékaře před svůj čestný soud a trestala je. V zdůvodnění poukazuje na „děsivý rozruch umělých potratů“ a „zvrácené a nezdravé názory moderní doby“ a vyjadřuje přání, aby „vzkříšen byl mravní názor a přesvědčení o zločinnosti umělého potratu.“ Za jednoho z viníků současné situace považuje právě lékaře, kteří prý svým lehkovážným přístupem k této otázce zavinili, že se ve společnosti rozšířilo přesvědčení o tom, že nežádoucího těhotenství se lze zbavit lehce, na požádání téměř u každého lékaře.

V této rezoluci je patrné třídní omezení Ženské národní rady. Situace, kterou takto popisuje, je situací střední třídy, která si může dovolit lékaře zaplatit, a otázku potratu zde ŽNR vnímá jako problém morálního selhání, nikoli jako tísnivý problém sociální, kterým tehdy v širokých vrstvách byla. Ačkoli sice rezoluce vyjadřuje přání, aby „chudé, pomoci skutečně potřebující ženy, jež klinikami jsou odmítány a na soukromé ošetření peněz nemají, nevydávaly pokoutně své zdraví a životy v nebezpečí,“ nenabízí těmto chudým žádné jiné řešení. Jediný způsob, jak toto přání číst ve funkčním vztahu ke zbytku rezoluce, je závěr, že vedení ŽNR považovalo rozšíření potratu mezi širokým vrstvami za důsledek uvolnění mravních zásad ve vrstvě střední a mezi lékaři. Otázce sociální indikace se zde ŽNR raději vyhýbá. Bohužel se nedochovaly žádné podrobnější záznamy diskusí k této rezoluci v právnickém odboru, ačkoli článek M. Svozilové ukazuje, že ne všechny pracovnice ŽNR měly takto vyhraněný názor.

V následujících ročnících se téma interrupce v časopise vůbec nevyskytne, až na několik zpráv ze zahraničí. Toto ohlušující ticho v období, kdy parlamentem procházely reformní návrhy (r. 1926) a otázka interrupcí byla „horkým“ společenským tématem zejména na stránkách levicového ženského tisku [Burešová 2004: 48-51], je nápadné. Poslední ze zahraniční zprávy, která informuje o založení německého svazu pro zrušení trestnosti interrupce a rozšíření antikoncepčních prostředků, však možná odráží vnitřní diskuse nebo předznamenává jistý posun, neboť končí otázkou: „Nedal by se uskutečnit podobný svaz (nebo alespoň stálý nestraničský komitét) též u nás?“ [roč. 1931, č. 10, s. 234]

V následujícím roce se otázka interrupcí na stránky časopisu skutečně vrací znovu, a to v souvislosti s novou předlohou novelizace „potratových“ paragrafů, kterou chystalo

ministerstvo spravedlnosti pod vedením sociálně demokratického ministra dr. Alfréda Meinssnera. Ministerstvo požádalo Ženskou národní radu jako zástupkyni ženských organizací, aby k návrhu vyjádřila své stanovisko. Meissnerova osnova kvalifikovala nezákonnou interrupci u těhotné samé jako přečin (pod platným zákonem dosud zločin), zmírňovala trestní sazbu a stanovovala čtyři přípustné indikace beztrestného provedení potratu: zdravotní, eugenickou, právní a sociální. [časopis ŽR, roč. 1933, č. 3, s. 70; Musilová 2007: 80-81] Dlužno podotknout, že ani tato předloha však nakonec nebyla úspěšná

Jak vyplývá z dochovaných zápisů schůzí, mnohé členky vedení ŽNR, zejména Plamínková a Horáková-Králová, sice interrupce z morálních i zdravotních důvodů odmítaly, ale zároveň odmítaly i jejich trestnost, a sice z důvodů sociálních (zákon postihoval pouze chudé vrstvy a pokoutnost, k níž nutil, ohrožovala zdraví žen) i z důvodů morálních, jako oklešťování svobody ženy a jako projev nedůvěry k její schopnosti činit mravně závažná rozhodnutí:

„§144 pí. předsedkyně Plamínková považuje za ohromný zásah do svobody ženiny, za nedůvěru v samosprávu ženy – třebaže má docela mravní a zdravotní námitky, je přesvědčena, že se má zůstat při volném rozhodování. V tom smyslu bude též hájiti své stanovisko k zmíněné osnově v parlamentě a dopíše též ministrovi spravedlnosti. Dr. Horáková uvádí své osobní stanovisko, kterým je pro zrušení §144, neboť tento paragraf je jen na papíře a nikdo si neuvědomuje, že by mohla nastati jeho trestnost. Je mravně nepodložený a jeho trestnost postihuje jen vrstvy, které postihnout může. Po delší debatě došlo se k tomuto závěru: Je třeba míti k ženě důvěru, když se již k tomu kroku odhodlala – výchova je nutná – žena musí býti uvědomělá po zdravotní stránce. A tato uvědomovací cesta je cestou ŽNR.“ [Zápis o 28. schůzi předsednictva dne 28. července 1932, NA, fond ŽNR, k. 5]

Bohužel není z pramenů zcela jasné, zda a nakolik je tento postoj výsledkem názorového posunu vedení ŽNR, případně proč k tomuto posunu došlo. Můžeme se jen domnívat, že hořká realita nastupující hospodářské krize dodala argumentům pro legalizaci potratu novou váhu a dlouhodobá společenská diskuze z tématu smyla cosi z jeho nepřijatelnosti.

Vedení ŽNR si však bylo vědomo toho, že názory mnohých členek se v otázce interrupcí výrazně liší, a to zjevně i v úzkém okruhu pražských intelektuálek pracujících v ŽNR – aspoň máme-li věřit časopisu tvrdícímu, že se takové výrazné názorové rozdíly ukazovaly i v průběhu debat odboru Vnitřní svoboda ženina [časopis ŽR, roč. 1933, č. 3, s. 73] (záznamy relevantních debat se krom jedné bohužel nedochovaly). Proto chtělo vedení nejprve slyšet stanovisko svých členských organizací. Meissnerův návrh byl tedy v létě 1932 rozeslán těm členským spolkům, které se zabývaly otázkami sociálně-zdravotními a právním postavením ženy, či které zastupovaly regiony: Ústřední jednotě porodních asistentek v Praze, Sdružení porodních asistentek v Brně, Pracovnímu odboru ŽNR v Brně, Právnickému odboru ŽNR, Právnickému odboru SVVŽ, Záchraně, Ochráně matek a dětí, Sdružení čsl. lékařek a Živeně. O názor byla také požádána lékařka MUDr Anna Honzáková a K. Popprová-Molínková, vedoucí Klubu ŽNR v České Třebové, která se v dané otázce velmi angažovala. [Kancelářská zpráva ústředí za období 23. - 30. 6. 1932, NA, fond ŽNR, k. 5].

Došlé odpovědi ukázaly, že členské spolky byly v této záležitosti na docela jiné „vlně“ než vedení. Pro naprosté zrušení trestnosti byla jen osobní členka Popprová-Molínková. Odpovědi od obou organizací porodních asistentek se dokonce velmi důrazně vyjadřovaly pro zachování stávající právní úpravy.⁷³ Spolek Záchrana nevyjádřil jednoznačné stanovisko, ale projevil obavu z dopadu novely na veřejnou mravnost. Ostatní spolky pro Meissnerův návrh vyjádřily podporu, ale zmiňovaly obavy ze „zneužívání“ indikace sociální a eugenické, jež by prý vedlo k mravní uvolněnosti. Opakujícím se tématem je obava z toho, že uvolnění „potratových“ paragrafů pouze umožní mužům, aby na své manželky a družky nebrali ohled a ještě snadněji je nutili k potratu. Z těchto důvodů tyto indikace odmítala i MUDr Anna Honzáková. Jako pokus zamezit takovému chování se objevily dokonce návrhy limitující počet přípustných interrupcí na ženu a různé postihy otců, např. Honzáková

⁷³ Porodní asistentky v Meissnerově novele spatřovaly existenční ohrožení. Povolovala totiž provádění interrupcí pouze lékařům a asistentky se domnívaly, že povede ke sníženému počtu porodů. Obávaly se tudíž, že přijdou o práci ať tak, či onak.

v případech indikace sociální a eugenické navrhla postih nezodpovědného otce, který měl v takové situaci použít „mužské ochranné prostředky.“ Většina těchto spolků zdůrazňuje nutnost zdravotní osvěty a dostupnosti antikoncepčních prostředků širokým vrstvám (byť mnohé pisatelky zdůrazňovaly vůči těmto prostředkům osobní rezervovanost). [NA, fond ŽNR, k. 23]

O výsledcích ankety jednalo předsednictvo na zvláštní schůzi: „Po velmi obsáhlé debatě rozestoupily se názory členek; některé byly pro naprosté zrušení trestnosti, pokud jde o ženu samu, ale přísnou trestnost toho, kdo bez souhlasu těhotné provede vyhnání plodu, a dále kdo ženu jakýmkoliv způsobem k tomu nutí. Druhá skupina byla pro návrh min. spravedlnosti s opravami.“ [časopis ŽR, roč. 1932, č. 6, s. 133] Plamínková, ačkoli se osobně stavěla proti existenci „potratových komisí“ [Zápis ze schůze předsednictva 1. září 1932, NA, fond ŽNR, k. 5], tedy nakonec jako předsedkyně ŽNR rozhodla, že ŽNR jako taková nevytvoří svůj vlastní odlišný návrh, pouze zašle ministerstvu připomínky vypracované Miladou Horákovou-Královou, jež zahrnovaly zejména požadavek, aby lékaři měli povinnost poučovat provdané pojištěnky o prostředcích proti početí a tyto předepisovat na účet pojišťovny.⁷⁴ Zároveň však připojí i názor minority oponující jakékoli trestnosti interrupce s odůvodněním a ponechá prostor jednotlivým členům a spolkům, aby své odlišné hledisko ministerstvu sdělily individuálně. Časopis Ženská rada se diskusi o Meissnerově novele věnoval minimálně, pouze otiskl dvě krátké zprávy o rozhodnutí předsednictva, jež nezmiňovaly požadavek antikoncepční osvěty. [roč. 1932, s. 133; roč. 1933, s. 70]

ŽNR tedy podporovala dostupnost antikoncepčních prostředků a antikoncepční osvětu, ale v otázce vlastní aktivní propagace antikoncepčních prostředků a metod, pro něž se používal buď anglický název Birth Control nebo jeho český kalk kontrola porodů, zaujímala opatrné stanovisko. Jedna věc byla doporučovat antikoncepční osvětu, věc jiná však byla se v ní angažovat. ŽNR stála za právem ženy kontrolovat

⁷⁴ Hlavní námitkou Milady Horákové-Králové vůči Meissnerově novele bylo, že „stále ještě stojí na principu nedostatečně uznávané osobnosti ženiny, která se ještě neuznává za plně schopnou, aby se po předchozím poučení rozhodla svobodně, zda chce či může svůj plod donositi.“ Za ideální řešení tedy považovala beztrestnost interrupce, spojenou ovšem s přísnou trestností provedení interrupce proti vůli těhotné, a zřízení systému manželských poraden, jež by poučovaly o antikoncepčních prostředcích a předepisovaly je. [NA, fond ŽNR, k. 23, Zpráva o návrhu ministerstva spravedlnosti na změnu §§144-148 etc. trestního zákona]

svou reprodukci, ale pro část jejího vedení, především starší generaci, ideální metodou takové kontroly zjevně zůstávala abstinence a antikoncepční prostředky pro ni představovaly „menší zlo“. Plamínková sice na schůzi předsednictva 1. září 1932 [NA, fond ŽNR, k. 5] vyslovuje názor, že společně s odstraněním trestnosti interrupce by měla nastoupit i sexuální osvěta mezi muži a předepisování mužských ochranných prostředků, ale sama měla zjevně k antikoncepčním prostředkům rezervovaný postoj, neboť se domnívala, že poškozují ženino zdraví, ačkoli je samozřejmě považovala za méně škodlivé než interrupce. [Zápis ze schůze předsednictva 4. 5. 1933, NA, fond ŽNR, k. 5] Z její odpovědi Popprové-Molínkové na stránkách časopisu ŽR také vyplývá, že považovala antikoncepční prostředky i za určitým způsobem mravně závadné, možná se domnívala, že otevrou dveře bezohlednému sexuálnímu zneužívání žen.⁷⁵

Ze zápisu výše zmíněné schůze vyplývá, že s ní však některé další členky v tomto ohledu nesouhlasily. Podpora pro „kontrolu porodů“ se našla i v odboru VSŽ [NA, fond ŽNR, Zápis ze schůze VSŽ dne 14. 6. 1933, k. 27], ačkoli si nakonec schůze odhlasovala pouze vlažný závěr, že proti „ochranným prostředkům“ nemohou bojovat, protože tyto mají ze stanoviska praxe své oprávnění [NA, fond ŽNR, 14. schůze předsednictva, 22. 6. 1933, k. 5]. Tento postoj však nakonec neznamenal, že by se ŽNR chtěla v této otázce aktivně veřejně angažovat, ale pouze to, že se proti takovým snahám nebude stavět.⁷⁶ Dlužno ovšem podotknout, že odbor VSŽ i odbor Mateřství

⁷⁵ „Můj osobní soud jest, že každé mechanické řešení jest těžké poškození jak zdravotní tak zejména mravní obou zúčastněných osob. Je to materialistické řešení tam, kde musí jít především o vůli obou. Dále je to otázka vnitřní osobní svobody ženy a síly její ženské důstojnosti. Jen z té plyne zdravý poměr její k muži a naopak. Proto bojuje ŽNR z téhož důvodu v občanském zákoníku za zrušení tak zv. manželské povinnosti, o níž podala jsem při paragrafu 144 ministerstvu spravedlnosti memorandum. Víím, že zde vyslovený můj osobní názor je ideál; ale nemohu nevidět, že nepostavit si ho zcela striktně je scestí, na kterém na prvním místě hyne žena. Snad dostihne toho ideálu sotva 1 promille manželů; ale ideál nás může vést ke zdravému pojmání života a ukazuje nám, že mechanické řešení je řešením z nouze a naprosto nedokonalým. Tím nijak nezasahují do snah, aby tyto bolestné otázky nebyly předmětem zdravotnických úvah a zdravotní pomoci ženám.“ [časopis ŽR, roč. 1935, s. 186]

⁷⁶ Během roku 1933 ŽNR např. dostala několik letáků aj. od nově vzniklého Svazu pro kontrolu porodů a podobně zaměřeného brněnského spolku Zdravotní ochrana ženy, který založila Popprová-Molínková [Zápisy ze schůzí předsednictva a kancelářské zprávy ústředí za r. 1933, NA, fond ŽNR, k. 5]. Předsednictvo (zjm. Plamínková) však v rámci politiky neutrality pokaždé rozhodlo pouze materiály rozeslat členským organizacím a nevyjadřovat k nim stanovisko. Argumentem byla nejednotnost členstva v otázce §144 a snaha nepoškodit image ŽNR spoluprací s novou a nepředvídatelnou organizací. Tato opatrnost však nebyla po chuti všem – nejvýraznějším případem je zde konflikt právě s K. Popprovou-Molínkovou, která nakonec Klub v České Třebové rozpustila, že ŽNR vystoupila a kritizovala ji v regionálním tisku. Vyčítala ŽNR víc věcí – údajnou nedemokratičnost členství v klubech, postoj v otázce

se zabýval nutností vyučování „sexuální hygieny“ mezi mládeží ve školách a pokoušel se pro ni připravit materiály.

Tato vnitřní nejednotnost v otázce interrupce a antikoncepce nám pomáhá vysvětlit onen zdánlivý nezájem o reformu §§144-148 na stránkách časopisu Ženská rada. Podobně jako zahraniční Svaz německých ženských spolků (BDF) Ženská národní rada volila navenek strategickou opatrnost. Vedení stálo za nutností reformy §144, ale pravděpodobně nechtělo dávat diskuzím o ní na stránkách časopisu příliš prostoru a riskovat, že organizaci toto kontroverzní téma rozštěpí a poškodí její image. Zrovna na počátku třicátých let se stupňovaly útoky na práci vdaných žen, kterým ŽNR věnovala maximální úsilí, pozornost i počet stran v časopise Ženská rada. Musely-li pracující vdané ženy čelit obviněním z odmítání mateřství, jen těžko mohla organizace, která se za ně stavěla, zároveň asertivně prosazovat naprostou dekriminální potratů a antikoncepční osvětu. V časopise Ženská rada tak sice ŽNR občas ponechávala prostor článkům dotýkajícím se nutnosti reformy, ale explicitně se k nim nevyslovovala.⁷⁷ Reforma §§144-148 pro ni zjevně byla důležitým tématem, při němž obhajovala mravní autonomii a osobní svobodu ženy, ale zároveň tématem příliš výbušným, než aby se na něj mohla na veřejnosti příliš soustředit a riskovat prohru v oblastech práce a vzdělání.

rozvodu, ale zejména i intelektuálskou výlučnost a vlažnost v otázce „kontroly porodů.“ [Časopis ŽR, roč. 1935, č. 7, s. 155, č. 8, 186-198]

⁷⁷ Časopis ŽR takto např. otiskl senátní projev Betty Karpíškové z 23. 2. 1933, v němž se vyslovovala pro reformu „potratových“ paragrafů a osvětu v plánování rodičovství, sumář a výňatky z knihy Z deníku lékařky od Dr. Else Kienle nebo některé články Julky Chlapcové-Gjorgjevičové, která vyslovila mj. rozhodný nesouhlas s tím, „že se ženy-intelektuálky tak málo nebo správněji řečeno vůbec nezabývají otázkou racionalisace a disciplinování porodnosti, neboť tato otázka je alfa a omega feminismu.“ K tomuto skandálnímu výroku však redakce neopomněla přidat asterisk s poznámkou: „Čistě osobní názor autorčin.“ [ŽR, roč. 1936, s. 46-47]

6 Závěr

Viděli jsme, že Ženská národní rada řešila podobné problémy jako její zahraniční kolegyně a přicházela s podobnými řešeními. Jako prakticky veškeré meziválečné ženské organizace trvala na významu mateřství jako „sociálního úkolu“ a z něj vyvozovala požadavky na vytvoření sociální a zdravotnické sítě, která by ženám i jakožto matkám umožňovala faktickou společenskou rovnost. Zasazovala se o reformu rodinného zákoníku, v níž se inspirovala progresivními zákoníky zahraničními, zejména zákoníkem norským. V otázce zaměstnání ŽNR podporovala právo matky pracovat mimo domov i vytvoření státní sociální sítě, která by jí to fakticky umožňovala: rozšíření a udržení mateřské dovolené a vytvoření státního mateřského školství.

Zároveň se však, stejně jako většina jejích zahraničních protějšků, snažila neodradit ženy v domácnosti a hospodyňské organizace. Podporovala právo ženy si zvolit, zda chce pracovat mimo domov či ne, a požadovala nový respekt pro domácí práci manželek a matek. V otázce, jak těmto ženám zajistit finanční nezávislost, volila podobné řešení jako např. Svaz rakouských ženských spolků a jeho předsedkyně Marianne Hainischová, tedy zajistit manželce v domácnosti zákonný nárok na půl manželova platu. Nezdá se, že by přejímala pohled např. Ellen Keyové na mateřství jako profesi, ale rozhodně považovala domácnost a domácí práci za profesi, respektive snažila se ji zprofesionalizovat. Ačkoli byla Plamínková inspirována předválečnou vizí komunálního bydlení, ŽNR se v souladu s poválečným odklonem od tohoto konceptu (mezi veřejností i v rámci hnutí) zabývala zejména zjednodušením domácích prací v domově pomocí cíleného technologického pokroku a vytvoření stavu odborně vzdělaných pomocnic. Jejich řešení problému domácích prací tak bylo do značné míry třídně omezené.

Ohledně reprodukčních práv ŽNR zastávala opatrně progresivní postoj: podporovala antikoncepční osvětu i limitovanou reformu zákona o interrupcích, ale ani jedno nebylo předním tématem, v němž by se výrazně veřejně angažovala. Podobně jako Svaz německých ženských spolků (BDF) se potýkala s názorovým rozporem mezi svým

členstvem a byla motivována strategickými ohledy. Svou roli jistě sehrál i fakt, že Plamínková osobně považovala za přijatelnější spíše abstinenci metodu kontroly porodnosti než „mechanické“ antikoncepční prostředky. ŽNR se také shodla na nutnosti sexuální osvěty, a to dokonce na půdě škol, ačkoli její snahy podobnou výchovu prakticky prosadit byly nevýrazné.

Činností ŽNR se prolíná vědomí vzájemné provázanosti sféry soukromé a sféry veřejné, podněcované tím, že mateřství bylo (opět) používáno k vylučování žen z participace ve veřejném prostoru, který byl „navržen“ pro muže. Domnívala se, že k tomu, aby žena i ve svém mateřství mohla být rovnou a nezávislou občankou, je třeba redefinovat roli zaměstnance a do jisté míry i roli matky, a že je především třeba nové angažovanosti státu v úkolech a oblastech považovaných dosud za soukromé a marginální. Ocitala se v pozici „paradoxu“, v němž k odstranění genderových nerovností argumentovala důležitostí právě té role, jež byla k ospravedlňování těchto nerovností citována. Stejně jako zahraniční ženské organizace se tak pohybovala mezi snahou zdůraznit význam soukromé práce žen (mateřství, vychovatelství, domácí práce) a požadovat za ni od státu kompenzaci či alespoň podporu a mezi obavou z přílišné intervence státu do osobní svobody žen. Feministické pojetí státu „mateřsky“ pečujícího, jehož hlavním úkolem, tak jako obětavé matky, je odstraňovat překážky volného rozvoje osobnosti, měl nezanedbatelný vliv na vytvoření koncepce sociálního státu, tak jak jej známe dnes.

7 Prameny a literatura

Prameny

Národní archiv, fond ŽNR

Archiv hl. m. Prahy, časopis *Ženská rada*, roč. 1925-1938

Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Dokumenty českého a slovenského parlamentu.

Masaryk, T. G. (1930a) Moderní názor na ženu. In: Plamínková, F. F. a kol. eds. *Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, s. 61-69

Masaryk, T. G. (1930b) Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě. In: Plamínková, F. F. a kol. eds. *Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, s. 69-78

Masaryk, T. G. (1930c) Mnohoženství a jednoženství. In: Plamínková, F. F. a kol. eds. *Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, s. 78-97

Masaryk, T. G. (1930d) Žena u Ježíše a Pavla. In: Plamínková, F. F. a kol. eds. *Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta republiky československé T. G. Masaryka*. Praha: Ženská národní rada, s. 97-111

Rádl, Emanuel (1933) *O ženském hnutí*. Praha: Čin

Sekundární literatura

ABRAMSOVÁ, Lynn (2005) *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury

ALLEN, Ann Taylor (2005) *Feminism and Motherhood in Western Europe*. New York: Palgrave Macmillan

BLOM, Ida (2000) Gender and Nation in International Comparison. In: Blom, Ida; Hagemann, Karen; Hall, Catherine (eds.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford, New York: Berg

BOCKOVÁ, Gisela (2007) *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny

BUREŠOVÁ, Jana (2001) *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Katedra historie Univerzity Palackého

BUREŠOVÁ, Jana (2004) Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu. In: Kárník, Zdeněk; Kopeček, Michal eds. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. IV*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, s. 41-62

DAVIS, Natalie Zemon (1996) 'Women's History' In Transition: The European Case. In: Scott, J. W. ed. *Feminism and History*. Oxford, New York: Oxford University Press, s. 79-104

HAVELKOVÁ, Hana (1995) Dimenze "gender" ve vztahu soukromé a veřejné sféry. *Sociologický časopis*. XXXI, (1/1995), s. 25-37. Praha: Sociologický ústav AV ČR

HECZKOVÁ, Libuše (2006) Cesta světla? Matriarchát Boženy Vikové-Kunětické. In: Hanáková, Petra; Heczková, Libuše; Kalivodová, Eva eds. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, s. 38-49

HORSKÁ, Pavla (1999) *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny

KÁRNÍK, Zdeněk (2000) *České země v éře první republiky. Díl I*. Praha: Libri

KÁRNÍK, Zdeněk (2002) *České země v éře první republiky. Díl II*. Praha: Libri

- KÁRNÍK, Zdeněk (2003) *České země v éře první republiky. Díl III.* Praha: Libri
- KLABOUC, Jiří (1962) *Manželství a rodina v minulosti.* Praha: Orbis
- LENDEROVÁ, Milena (1999) *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století.* Praha: Mladá fronta
- LENDEROVÁ, Milena (2005) *Počátky hnutí emancipace žen.* Příspěvek na konferenci Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova 28. listopadu 2005. Dostupné z WWW: <<http://www.cefres.cz/cz/pdf/lenderova.pdf>> Staženo 25. 2. 2009.
- MALÍNSKÁ, Jana (2005) *Do politiky prý žena nesmí – Proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století.* Praha: Slon
- MUSILOVÁ, Dana (2004) Některé aspekty politické činnosti žen v Národním shromáždění 1918-1938. In: Lasicová, Jana ed. *Sféry ženy. Právní, politické, ekonomické vedy.* Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied university Mateja Bela a Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 203-212
- MUSILOVÁ, Dana (2007) *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939.* České Budějovice: Bohumír Němec – VEDUTA
- NAGL-DOCEKAL, Herta (2007) *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy.* Praha: SLON, s. 68-99.
- NAGL-DOCEKAL, Herta (1995) Filozofie rodiny u Rousseaua, Kanta a Hegela – klíč k pochopení dnešních životních norem. In: Havelková, Hana ed. *Existuje středoevropský model manželství a rodiny? Sborník z mezinárodního sympozia Praha 24.-25. listopadu 1994.* Praha: Divadelní ústav, s. 9-17
- OFFEN, Karen (2000) *European Feminisms 1700-1950. A Political History.* Stanford: Stanford University Press
- ORSÁG, Petr (2008) Mediální text jako historický pramen – možnosti a limity interpretace. In: Bočák, M., Rusnák J. eds. *Médiá a text II.* Prešov: PULIB - Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity. V elektronické podobě dostupné z WWW: <<http://www.pulib.sk>>

PALATOVÁ, Kateřina a kol. (2006) Žena pohledem právních norem habsburské říše druhé poloviny 19. století. In: Čadková, K., Lenderová, M. Stráníková, J. eds. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, s. 501-513

RILEY, Denise (1996) Does a Sex Have a History? In: Scott, J. W. ed. *Feminism and History*. Oxford, New York: Oxford University Press, s. 17-33

SAURER, Edith (1995) Reglementovaná láska. Církevní a státní zákazy sňatku v předběřnové habsburské monarchii. In: Havelková, Hana ed. *Existuje středoevropský model manželství a rodiny? Sborník z mezinárodního symposia Praha 24.-25. listopadu 1994*. Praha: Divadelní ústav, s. 31-45

SCOTT, Joan Wallach (1996a) Gender: a Useful Category of Historical Analysis. In: Scott, J. W. ed. *Feminism and History*. Oxford, New York: Oxford University Press, s. 152-180

SCOTT, Joan Wallach (1996b) *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Harvard University Press

SCOTT, Joan Wallach (1999) *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press

SECKÁ, Milena (1995) Americký klub dám. In: *Český lid*, roč. 1995, č. 1, Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 55-56

ŠTĚPÁNKOVÁ, Petra (2006) „Když jdu, tak jdu.“ Nezadržitelná Božena Viková-Kunětická. In: Hanáková, Petra; Heczková, Libuše; Kalivodová, Eva eds. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, s. 14-37

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena (2006) Oslavované vlastenky – pragmatické pracovnice: Česká žena – výstavní obraz roku 1895. In: Hanáková, Petra; Heczková, Libuše; Kalivodová, Eva eds. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, s. 101-115

UHROVÁ, Eva (2004) Ženy v KSČ a textilní dělnice v Čechách ve 20. letech. In: Kárník, Zdeněk, Kopeček, Michal eds. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. II. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, s. 27-40

UHROVÁ, Eva (2005) Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. In: Kárník, Zdeněk, Kopeček, Michal eds. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. IV. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, s. 88-112

VESELÁ, Monika (1994) Ženský klub český. In: *Seminář k dějinám ženského emancipačního hnutí*, s. 1-14, Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin Filosofické fakulty university Karlovy